E 48922 Dublum

E. MUUK ja M. TEDRE

LÜHIKE EESTI KEELEÕPETUS

II

KOLMAS TRUKK

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

A-4822 II

II

64797

Duplum

LÜHIKE EESTI KEELEÕPETUS II

Duplum

LÜHIKE EESTI KEELEÕPETUS

II

TULETUS- JA LAUSEÕPETUS

KOOSTANUD
ELMAR MUUK
JA
MIHKEL TEDRE

KOLMAS TRÜKK

10435

TARTU, 1933
EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

2

Bibliotheca
Univer[illegible]
Tartuensis
64797

„POSTIMEHE“ TRÜKK, TARTUS 1933.

A-4822 II

Esimese trüki eessõna.

Keskkooli II klassile on Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi uutes õppekavades ette nähtud tuletus- ja lauseõpetuse kursus. Nende õppekavade nõudeile tahab vastata ka käesolev raamat, mis on loomulikuks järjeks E. Muugi „Lühikese eesti keeleõpetuse" I osale, hääliku- ja vormiõpetusele. Kuna keskkoolis emakeeleõpetusel pearõhk tuleb panna tegeliku keeleoskuse andmisele ning grammatika teoreetilist külge käsitella ainult niivõrd, kui see on hädatarvilik vajaliku kindluse omandamiseks õigekeelsuse alal, siis on käesolevaski raamatus püütud hoiduda liigsest teoreetilisest ballastist ning esijoones tahetud anda praktilisi juhiseid. Vastavalt sellele on raamatust välja jäetud mõndagi, mis keele üksikasjalisel käsitlusel võiks tunduda ehk vajalikuna, kuid tegeliku keeletarvituse seisukohalt pole oluline, näiteks on jäetud mainimata terve rida vähemproduktiivseid tuletusliiteid ning osa neid on toodud ptiikirjas, on jäetud ära määruste ja täiendite, samuti pea- ja kõrvallausete üksikasjalisem liigitus jms. Seevastu on neile keeleküsimustele, mis tegeliku keeletarvituse seisukohast on tähtsad, pühendatud rohkem tähelepanu, näit. eriti produktiivseile liiteile (vrd. *-ne, -line, -lik* käsitlust), nominatiiv- ja genitiivliitumustele, sihitise käändeile, lauseliikmete kongruentsile jne. — Nagu esimeses osas nii ka siin on raamatu lõppu lisana paigutatud kordamisharjutusi, mis vististi ei tohiks olla üleliigsed tegeliku keeleoskuse omandamisel ning kindlustamisel.

Ei tarvitse vist mainidagi, et ka käesolev raamat Eesti Kirjanduse Seltsi väljaandena püsib õigekeelsuse suhtes täiel määral „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu" alusel, kusjuures autorid on endale siiski lubanud sõnaraamatus enamvähem võrdselt soovitatavaist paralleelvormidest ühtesid eelistada ning paigutada esikohale ja teiste olemasolu ainult konstateerida.

Autoreist on E. Muuk kirjutanud tuletusõpetuse ja vähema osa harjutusi, kuna M. Tedre on koostanud lauseõpetuse esialgse käsikirja, mis hiljem mõlema autori poolt nendevahelisel kokkuleppel on täiendatud ning kohati ümber töötatud, ja suurema osa harjutusi. Korrektuure on autorid lugenud võrdselt. Tööle on tulnud suureks kasuks, et käsikirja on lugenud ning terve rea väärtuslikke näpunäiteid andnud hr-d lektorid J. V. Veski ja Joh. Aavik, prof. J. Mägiste ja eesti keele õpetaja E. Nurm. Olgu nendele siinkohal öeldud parim tänu nähtud vaeva eest.

Tallinn-Nõmme,
augustis 1930.

Autorid.

Teise trüki eessõna.

Käesolevas trükis on osutunud paratamatuks teha mitmeid parandusi, muudatusi ja täiendusi. Nii on viimisteldud eelmise trüki sõnastust, silutud süstemaatilist külge, välja jäetud mõningad ebakindlad reeglid mitte veel lõplikult kujunenud keelenähete kohta (näit. kaudses kõneviisis oleva ja *da*-tegevusnimelise öeldise tähendusliku erinevuse kohta, eelmises trükis § 72), kärbitud mõne peatüki vähem tähtsaid osi (näit. lausete lühendamise esitust, eelm. tr. § 161), juurde lisatud määruse tähtsamate liikide ülevaade ja lühike peatükk rektsiooni kohta, püütud käsitlust illustreerida rohkemate skeemide ja tabelitega ja tehtud teisi vähemaid kohendusi. Eriti tunduvalt on muudetud harjutustikku: on tublisti kärbitud selle analüütilist osa ja välja jäetud või ümber kujundatud mitmed liigkerged harjutused, kuna juurde on lisatud enam sünteetilist laadi harjutusi, samuti harjutusi rektsiooni, lausete liitmise ja sõnajärjekorra kohta. Loodetavasti leiavad tehtud muudatused raamatu tarvitajaskonnas soodsa vastuvõtu.

Eelmise trüki kohta avaldatud arvustavate märkuste ja muutmissoovide eest on autorid tänu võlgu prof. A. Saareste'le, mag. J. Väinaste'le ja hr. A. Õunapuu'le, eriti aga hr-dele R. Reiman'ile ja E. Nurm'ele, kelle suure üksikasjalisusega

kirjutatud arvustused on raamatule tulnud mitmeti kasuks. Suur aitäh olgu öeldud ka Eesti Kirjanduse Seltsi teadusliikule sekretärile mag. D. Palgi'le, kes on lahkesti läbi vaadanud käesoleva trüki käsikirja ja seejuures andnud mitmeid tulusaid näpunäiteid.

Tallinn-Nõmme,
augustis 1931.

Autorid.

Kolmanda trüki eessõna.

Käesolevas kolmandas trükis on tehtud ainult mõningaid vähemaid silumisi ja täiendusi, mis kuidagi oluliselt ei vähenda eelmise trüki väärtust. Seega jääb ka viimane koolides täiel määral tarvituskõlvuliseks.

Tallinn-Nõmme,
augustis 1933.

Autorid.

Tuletusõpetus.

I. Uute sõnatüvede tuletamise võimalustest.

1. Nagu näitab keele vormiõpetus, on sõna tüvi see sõna osa, mis jääb üle, kui on eraldatud muutelõpp. Näit. sõnal *kalastamisele* on tüvi *kalastamise-*. Kui mingil sõnavormil muutelõppu ei ole, näit ainsuse nimetav *kalastus* või *ma*-tegevusnimi *kalastama*, siis see sõnavorm ise ongi tüvi.

2. Elav ja arenev kirjakeel vajab alatasa uusi sõnatüvesid. Nimelt tekib tihtipeale juurde uusi mõisteid, millele on tarvis leida uusi nimetusi (näit. kui ehitati esimene lennuk, tekkis tarvidus anda talle nimi; sellega ühenduses loodi sõnatüved nagu *aeroplaan, lennumasin, lennuk* jts.); teiseks leiab keeletarvitaja sageli vajalikuks või soovitavaks seniseid mõisteid väljendada uuel kujul (nõnda on tekkinud näit. väljendi *laokil mõtetega inimene* kõrvale samatähenduseline väljend *hajameelne inimene).*

Uusi sõnatüvesid on kirjakeelde võimalik soetada kas laenamise teel murdeist (niiviisi on laenatud näit. sõnad *ennatlik, halisema, jõhker, kaema, lõust, paaduma, perv, üsk* jne.) või teistest keeltest (siia kuuluvad näit. laenud soome keelest, nagu: *aade, erak, hajameelne, hetk, kiinduma, hämmastama, nautima, ründama, saabuma, suhe, üllatama* jne.[1], samuti ka teised laen- ja võõrsõnad, nagu: *pilet, pasun, tool, kirik, raamat, kool, aeroplaan, tehnika, filosoof, šabloon, telegraafiline* jne.) või uute tüvede kunstliku loomise teel (näit.: *ese, laip, nentima, relv, roim, taunima* jne.[2]) või keeles juba

[1] Kuna soome keel kuulub eesti lähemate sugukeelte hulka ning on eesti keelega kõlaliselt ja ehituslikult väga sarnane, siis on eesti kirjakeelde sõnade laenamine soome keelest sama nõlpus ning soovitav kui eesti omist murdeistki. Seda laenamise võimalust ongi, eriti uuemal ajal, ohtrasti kasutatud.

[2] Joh. Aaviku loodud sõnad.

olevaist tüvedest uute tüvede moodustamise teel (nõnda on tüvest *lennu-* hääliku *-k* liitmise teel kujundatud uus tüvi *lennuk*, samuti tüvedest *tuli* ja *kuum* moodustatud liittüvi *tulikuum*).

Käesolevas keeleõpetuses vaadeldakse lähemalt ainult viimast sõnatüvede saamise viisi.

3. Olevaist tüvedest saab uusi tüvesid moodustada ehk tuletada kahte viisi: a) senisele tüvele liidetakse teatav häälik või häälikrühm (sõnade tuletamine liidete abil, näit.: *lennu* + *k* = *lennuk*, *kivi* + *ne* = *kivine*), b) senisele tüvele liidetakse mingi teine tüvi (sõnade liitmine, näit.: *tuli* + *kuum* = *tulikuum*, *nais* + *arst* = *naisarst*).

II. Sõnade tuletamine liidete abil.

a. Liite mõiste ja liigitus.

4. Kui sõnatüvel *kala/sta/mise/le* eraldame käändelõpu *-le*, teonime tunnuse *-mise-* ja tüve *kala-*, jääb järele sõnaosa *-sta-*, mille abil tüvest *kala-* on tuletatud tüvi *kalasta-*. Veel näiteid seesuguse tuletamise kohta: *tüli* — *tüli/kas*, *tüli/ta/ma*, *tüli/t/us*; *ela/ma* — *ela/ta/ma*, *ela/tu/ma*, *ela/t/is*; *ilu* — *ilu/s*, *ilu/s/ta/ma*, *ilu/s/t/us*.

Säärast sõnaosa, mille abil ühest sõnatüvest võib tuletada teise (eelmisis näiteis: *-kas*, *-ta-*, *-sta-*, *-tu-*, *-is*, *-us*, *-s*), nimetatakse **liiteks** ehk **sufiksiks**. Sõnaosa, mis jääb järele, kui liide on eraldatud, kutsutakse **põhitüveks**.

5. Liidete abil võidakse tuletada niihästi käändsõnu (näit. *kivi/ne*, *kalast/us*), pöördsõnu (*kasva/ta/ma*, *elu/tse/ma*) kui ka abisõnu (*ilusa/mini*, *vasta/stikku*), millele vastavalt eristatakse käändsõna- (*-ne*, *-us*), pöördsõna- (*-ta-*, *-tse-*) ja abisõnaliited (*-mini*, *-stikku*).

b. Käändsõnaliited.

Tegijat või üldse isikut tähendavad liited.

6. ***-ur:*** *lendur* (= see, kes elukutseliselt lendab), *vedur* (= masin, mille ülesandeks on ainult vedamine), *valvur*, *hulkur* (= kes püsivalt hulgub, kel hulkumine on nagu elukutseks), *tegur*, *sõdur*, *mõjur* (= mis pidevalt mõjub), *kuulipildur*, *õppur*, *kalur* (= kelle elukutseks on kalapüük), *lambur*, *nahkur*, *talur* jne.

Liide *-ur* tähendab tegijat, isikut või asja, kes või mis püsivalt, elukutseliselt teotseb mingi asjaga või on mingis tegevuses. *-ur* liitub pöörd- või käändsõnade tugevaastmelise tüve viimasele konsonandile *(veda + ur = vedur, lamba + ur = lambur).*

Vrd.: *lendur — lendaja, vedur — vedaja, valvur — valvaja, sõdur — sõdija* jne. Liide *-ur* erineb tähenduselt tegijanime tunnusest *-ja:* viimane ei tähenda harilikult mitte püsivat, elukutselist tegevust, vaid igasugust tegijat või olijat kõige üldisemas mõttes. Ainult erandlikult väljendab *-ja* vahel ka elukutselist teotsemist, näit.: *õpetaja, õmbleja, vallakirjutaja* jne.

7. ***-nik:*** *ametnik* (= kelle elukutseks on tegevuses olla mingis ametis), *kunstnik, aednik, kodanik* (= isik, kes püsivalt on mingi riigi, linna jne. kodakondsuses, „kojas"), *talunik, omanik* (= kes püsivalt, teatava aja jooksul omab midagi), *mesinik, mõisnik, suurnik, nõunik, rentnik* (= kes püsivalt, teatava aja jooksul on teise isikuga rendivahekorras), *võlgnik, üürnik, hapnik* (= mis püsivalt „hapendab"); *kirjanik, kohtunik, lihunik; ratsanik, elanik, asunik* jne.

-nik tähendab nagu *-ur*-gi enamasti isikut või asja, kes või mis püsivalt, elukutseliselt teotseb mingi asjaga või on mingis seisukorras (erandeid on vähe, näit. *ratsanik,* mis võib tähendada ka isikut, kes ajutiselt, sel silmapilgul istub ratsahobuse seljas). *-nik* liitub harilikult käändsõnade ainsuse nimetava käände vormile *(amet + nik, mesi + nik),* erandlikult ka mõnele muule vormile või sõnaliigile *(kirja + nik, ela + nik, ratsa + nik).*

8. ***-lane:*** *eestlane* (= eesti rahvusest isik), *soomlane, sakslane, saarlane* (= Saaremaal asuv või sealt päritolev isik), *tartlane, virulane, linlane, randlane, muulane, sõjaväelane, tööerakondlane, sugulane, ajaloolane* (= isik, kes teotseb ajalooga), *kosilane* (= isik, kes kosib), *mesilane, teadlane, kuningriiklane* (= isik, kes ilmavaateliselt hoidub kuningriigi poole), *vabariiklane, kiriklane, vaenlane* (= kes suhtub vaenuliselt kellessegi), *võlglane, vägilane* jne.

-lane tähendab isikut rahvuse, päritolu, asukoha, kuuluvuse, ameti, tegevuse, ilmavaate, poolehoiu, suhte, loomu jne. järgi, kusjuures ta väljendab samuti nagu eelmisedki liited püsivamat, kestvamat asukohta,

kuuluvust, tegevust, poolehoidu, vahekorda jne. *-lane* liitub harilikult tugevaastmelisele tüvele; seejuures, kui selle tüve esimene silp on lühike, asetseb *-lane* eel tüve lõppvokaal *(sugulane, mesilane)*, kui aga see silp on pikk, siis — tüve viimane konsonant *(linlane = linn + lane, tartlane = Tartu + lane* jne.; erandiks on mõned kohanimetuletised: *narvalane, harkulane* jne., mille asemel ootaks *narvlane, harklane* jne.). Erandlikult liitub *-lane* nõrgale astmele sõnus *õpilane* (mitte: *õplane*), *ajaloolane, eluloolane* jne. (mitte: *-lugulane), sõjaväelane, kahurväelane* jne. (vrd.: *vägilane).* — *-lane*-liidet omadussõna tähenduses vt. 31 b.

9. ***-line:*** *veskiline* (= kes parajasti veskil on), *laadaline, reheline, teeline, suviline, päeviline, kalaline* (= kes parajasti kalapüügist osa võtab), *heinaline, teoline, marjuline, külaline, piduline, pulmaline, talguline, matuseline, jaanituleline; tööline* (= kelle elukutseks on lihtsam, kehaline töö), *abiline* (= kes teatava aja jooksul on kellelegi abiks), *palgaline, kostiline, üüriline, põrguline* (= kes on põrgust pärit), *metsaline* jne.

-line väljendab üldiselt isikut, kes ajuti, parajasti sel silmapilgul viibib kuskil või võtab osa millestki. Selle poolest erineb *-line* eelkäsiteldud liiteist *-ur, -nik, -lane,* sest viimased tähendavad üldiselt püsivamat, kestvamat tegevust või olemist mingis seisukorras. Kuid siiski ka mõned *-line*-sõnad tähendavad kestvamat teotsemist millegagi *(tööline, abiline)* või püsivamat päritolu *(põrguline).* — *-line*-liidet omadussõna tähenduses vt. 24 ja 31 c.

-line liitub harilikult ainsuse omastava kujulisele tüvele *(laada + line),* mõnikord ka nõrgaastmelisele *i*-mitmuse tüvele *(marju + line, päevi + line, suvi + line).*

10. ***-tar:*** *eestitar* (= eesti rahvusest naisisik), *poolatar, rootsitar, prantsustar, inglistar, pariisitar, poisitar* (= poisitaoline tüdruk), *lauljatar* (= naislaulja), *õmblejatar, tantsijatar, ilutar* (= ilu, mõelduna naisolendina), *rõõmutar, muretar* jne.

-tar tähendab naisisikut või -olendit. Ta liitub ainsuse omastava kujulisele tüvele *(poisi + tar);* erandiks on sõnad *inglistar* ja *prantsustar.*

11. ***-nna:*** *kuninganna* (= kuninga abikaasa, naissoost kuningas), *õmblejanna* (= naisõmbleja), *lauljanna, tantsijanna, õpetajanna, sõbranna, müüjanna* jne.

Kõnesolev liide väljendab samuti nagu *-tar*-gi naissoost isikut ja ta liitub samuti ainsuse omastava kujulisele tüvele *(sõbra + nna)*.

12. Isikuliidetest tuleb veel mainida ***-ard*** — *logard* (= kes armastab logelda), *jahvard, lõhvard, käpard, lombard, lakard, jõhkard* jne. —, mis tähendab isikut halvas mõttes.

Tegevust, tegu ja tegevusega ühenduses olevat asja tähendavad liited.

13. ***-us***: *kaebus* (= kaebamise üksikjuhtum, ühekordne kaebamine; kiri, mille kaudu kaevatakse), *muutus* (= muutmise või muutumise üksikjuhtum), *laitus, tõmbus, algus, leidus, needus* (= ühekordne, kestev needmine; needmisseisukord), *vaikus, pelgus* jne.;

(liide *ta + us* = ***-tus:***) *kaotus* (tuletatud sõnast *kaotama;* tähendab kaotamise üksikjuhtumit), *teotus, soetus, toetus* (= toetamise üksikjuhtum; summa või muu abiand, millega toetatakse, toetis), *toimetus* (= toimetamise üksikjuhtum; asutis, kes toimetab, näit. ajalehetoimetus), *talitus, kuulutus, nimetus* (= nimetamise üksikjuhtum; nimi, millega nimetatakse), *hirmutus, kasvatus, liigutus* (= ühekordne liigutamine; liigutamisseisukord, liigutatud olek), *kannatus, lahutus* jne.;

(liide *sta + us* = ***-stus:***) *vaimustus* (= vaimustamise üksikjuhtum; vaimustusseisukord), *kurvastus, armastus, elustus, innustus, kirjastus* (= ühekordne kirjastamine või kirjastamine üldse; kirjastav asutis) jne.;

(liide *ahta + us* = ***-ahtus:***) *helahtus, haugahtus (~ haugatus), laulahtus, mürtsahtus (~ mürtsatus)* jne.;

(liide *nda + us* = ***-ndus:***) *alandus, kergendus, parandus, ühendus, suurendus, lisandus, omandus, pärandus, asundus* (= asundamise üksikjuhtum; asundamise tulemus, s. o. asundatud koht, koloonia), *pühendus* jne.;

(liide *lda + us* = ***-ldus:***) *avaldus, kohaldus, korraldus, ihaldus, liialdus* jne.;

(liide *[r]da + us* = ***-[r]dus:***) *püherdus, komberdus, kummardus, ümmardus, kõverdus* jne.;

(liide *tse + us* = ***-tsus:***) *hoolitsus, häälitsus, kaubitsus, nokitsus, igatsus* jne.;

(liide *[e]le* + *us* = ***-[e]lus:)*** *kõnelus, rabelus, õmblus* (= ühekordne õmblemine; õmblemise tulemus, s. o. kokkuõmmeldud koht), *vaidlus, võitlus, ristlus, kauplus* (= kauplemise üksikjuhtum; kauplemiskoht), *ütlus* jne.; (liide *tle* + *us* = ***-tlus;*** *dle* + *us* = ***-dlus:)*** *käsitlus, imetlus, taotlus, esitlus, arvutlus, usutlus, uuendlus, kummardlus, ähvardlus, kõverdlus* jne.;

(tegevusnime tunnus *ma* + *us* = ***-mus:)*** *juhtumus* (= üksik juhtumine), *sündmus, nägemus, elamus, tundmus, tahtmus, tulemus* (= tulemise saadus), *uurimus, eksimus, väsimus* (= väsimise tulemus, väsinud olek), *tingimus* jne.;

(lühisilbivälteline lihttüvi + *us* = ***-dus:)*** *haridus* (= harimise tulemus, haritud olek), *segadus, sigidus* jne.

-us tähendab kõige harilikumalt tegevuse üksikjuhtumit, ühekordsena või teatud üksikul puhul esinevat tegevust (näit. *liigutus* ei ole mitte igasugune liigutamine, vaid näit. teatava üksiku isiku teataval omaette juhtumil tehtud liigutamine). Vahel tähendab see liide aga ka tegevust üldse (mitte üksikjuhtumit; näit.: *raamatute kirjastus, isamaa-armastus),* või tegevuse vahendit *(nimetus* = millega nimetatakse), või saadust *(tulemus* = see, mis on tulnud), või seda, kes teeb *(toimetus* = asutis, kes toimetab), või tihtipeale ka seisukorda, mis käib kaasas tegemise või olemisega *(vaimustus, väsimus).*

-us tuletab pöördsõnust nimisõnu ja liitub harilikult tugevaastmelise tüve viimasele kaashäälikule *(tõmba* + *us* = *tõmbus, vaidle* + *us* = *vaidlus).* Kui pöördsõna tüve lõpul on liited *-ta-, -sta-, -ahta-, -nda-, -lda-, -[r]da-, -tse-, -[e]le-* (vt. 40, 43 ja 46) või tunnus *-ma,* siis moodustuvad *-us* liitumise järel kokkupandud liited *-tus, -stus, -ahtus, -ndus, -ldus, -[r]dus, -tsus, -[e]lus, -mus.* Erandlikult on *-us* ette liitunud *-d-,* kui põhitüveks on kahesilbiline lühisilbivälteline tüvi *(hari* + *us* = *haridus);* selle tagajärjel on kujunenud omaette liide *-dus.*

Vrd.: *kaebus — kaebamine, kuulutus — kuulutamine, parandus — parandamine, kõnelus — kõnelemine, elamus — elamine* jne. Liide *-us* erineb tähenduselt teonime tunnusest *-mine:* viimane ei tähenda harilikult mitte tegevuse üksikjuhtumit, vaid tegemist või olemist kõige üldisemas mõttes.

14. ***-e:*** *hüpe* (= hüppamise üksikjuhtum, ühekordne hüppamine), *läige, nõue, tahe, tunne, vise [viske], purse [purske], muie*

[muige], pööre, rike, välde, võime, loome, võte, piste, püüe, kaitse (= kaitsmine üksikjuhtumil; kaitsev isikkond või seadis), *aje, kutse* (= kutsumise üksikjuhtum; kiri, mille kaudu kutsutakse), *liide* (= liitmise või liitumise üksikjuhtum, näit. sõnas *liitekoht* = liitumiskoht; külgeliidetav osa, näit. sõnaliide), *kate, määre* (= aine, millega määritakse), *võie, lake, näide, toode, anne, lõige, paise* (= paisumise tulemus, paisunud koht), *murre* (= murdumise üksikjuhtum; murdumise tulemus, näit. keele-„murre"), *tõlge* jne.

-e tuletab pöördsõnust nimisõnu, mis tähendavad samuti nagu *-us*-sõnadki esijoones tegevuse üksikjuhtumit, kuid selle kõrval tihtipeale ka tegevusega ühenduses olevat asja, näit. tegevuse vahendit *(määre)*, saadust *(paise, murre)*, või asja, millele tegevus on sihitud *(liide, näide)*.

-e liitub kahesilbiliste tüvede nõrgale astmele, kusjuures tüve viimane vokaal *-e* eel jäetakse ära *(hüppa + e = hüpe, kutsu + e = kutse* jne.). Kui *e*-d tahetakse liita ühesilbilise vokaaltüvega pöördsõnadele *(või/ma, loo/ma* jne.), siis tuleb põhitüvena tarvitada kahesilbilist *-ma*-tegevusnime *(võima + e = võime, looma + e = loome)*.

Märkus. Liite *-e* puhul tuleb võtta arvesse, et *e*-lised sõnad tuleb õieti liigitada kahte rühma: 1) sõnad, mil nimetavas *-e* ja omastavas *-e (anne, ande)*, ja 2) sõnad, mil küll nimetavas *-e*, kuid omastavas *-me (anne, andme)*. Vrd. samuti: *kaste [kaste] — kaste [kastme], kanne [kande] — kanne [kandme], köide [köite] — köide [köitme], liige [liike] — liige [liikme]* jne. Et liidet *-me* esineb võrdlemisi vähe, igatahes kaugelt vähem kui liidet *-e*, siis on ta käesolevas raamatus jäetud käsitlemata.

Tähele panna! Astmevaheldusliikel sõnul liitega *-e* on ainsuse nimetav alati nõrgas ja omastav tugevas astmes.

15. ***-ng:*** *toiming* (= ühekordne toimimine), *murrang* (= ühekordne murdmine, murdumisajajärk), *istung* (= ühekordne, teatava aja kestev istumine, istumisjärk), *õitseng, puhang, palang* (= järk põlemist, tulikahju — *palama* = põlema), *oleng, tralling, areng* (= arenemisjärk), *tõuseng, vassing, otsing, loeng, valang, sajang* (näit. sajang vihma), *leping* (= leppimise tulemus, kirjutatud kokkulepe), *laeng* (= see, millega laetakse laskeriista), *toodang* (= tootmise tulemus, toodetud varad), *kütang* (= ühekordne kütmine; *kütang puid* = nii palju puid, kui

üheks kütmiseks vaja läheb), *pöörang* (= ühekordne pööramine või pöördumine; seadis raudteel, millega pööratakse), *jooming, sööming* jne.

-ng tuletab pöördsõnust nimisõnu ja tähendab ühekordset tegemist või olemist, üksikut tegevusjärku; ainult harva väljendab ta tegevuse saadust *(leping)* või vahendit *(laeng, pöörang)*. Ta liitub kahesilbiliste tüvede nõrgale astmele *(murra + ng)* või ühesilbiliste tüvede kahesilbilisele *ma*-tegevusnimele (viimasel juhtumil esineb *-ng* eel *i*: *sööma + ing = sööming)*.

16. *-n*: *kahin* (tuletatud sõnast *kahisema), mühin, vuhin, vilin, sosin, sihin, sahin, madin, mürin, kolin, kärin, sagin, plagin, krõbin, ragin, kõlin, kilin, rädin, pragin* jne.

-n tuletab nimisõnu ainult *-ise*-liitega pöördsõnust (vt. 47) ning väljendab harilikult tegevuse üksikjuhtumit *(kolin* = üksikul juhtumil esinev kolisemine).

17. *-u*: *tulu* (= tulemise saadus, kasu), *jagu* (= jagamise tulemus, osa), *segu, kudu* (= kudemise saadus), *pesu* (= pestav asi), *lugu, vedu* (= vedamise üksikjuhtum või vedamine üldse), *pidu, sadu, tänu, joru, elu, olu, tegu; kaev [-u]* (= kaevamise tulemus, kaevatud auk), *maks [-u]* (=makstav raha), *mõõt [-du]* (= millega mõõdetakse), *toit [-du]* (= millega toidetakse), *murd [-rru]* (= murdekoht; murtud arv), *kääud [-nu], leid [-iu], sõit [-du]* (= sõitmise üksikjuhtum), *jooks [-u], nutt [-tu], lend [-nnu], keeld [-lu], naer [-u], seis [-u], lõpp [-pu], tõus [-u]* jne.; (liide *ele + u = -elu:) käsitelu* (= käsitlemise üksikjuhtum), *esitelu, õnnitelu, kummardelu, ähvardelu* jne.

-u väljendab tegevusega ühenduses olevat asja ja tegevuse üksikjuhtumit. Ta tuletab, samuti nagu *-us, -e, -ng, -n*, pöördsõnust nimisõnu ja liitub harilikult kahesilbilise tugevaastmelise tüve viimasele konsonandile *(veda + u = vedu;* kui esimene silp on pikk, on *-u* ainsuse nimetavast käändest kadunud: *lõppe + u = lõpp;* teistes käänetes on *-u* püsinud: *lõpu, lõppu* jne.). Mitmesilbilistele tüvedele võib *-u* liituda ainult siis, kui need lõpevad liitega *-ele-* (vrd. 43); niisugusel juhtumil on liited *-ele-* ja *-u* ühinenud kokkupandud liiteks *-elu*.

18. *-is: täidis* (= millega täidetakse), *keedis* (= keetmise tulemus, moos), *hoidis* (= mida hoitakse, konserv), *näidis* (= mida näidatakse, muster), *seadis* (= seadmise tulemus, aparaat), *sepis* jne.;

(liide *ta* + *is* = *-tis:*) *väetis* (= millega väetatakse), *hirmutis, hapatis, kuivatis, jahutis, tuletis* (= tuletamise saadus, tuletatud sõna), *korrutis, jagatis, istutis* (= istutatud taim), *kirjutis, ehitis, sulatis, saadetis, asutis* (= see, mis on asutatud millekski), *jäätis, kingitis* jne.:

(liide *sta* + *is* = *-stis:*) *kivistis* (= kivistamise saadus, kivistunud asi), *joonestis, varustis* (= millega varustatakse), *kavastis* (= kavastamise saadus, skeem), *uimastis* (= uimastusvahend) jne.;

(liide *lda* + *is* = *-ldis:*) *iiveldis* (= asi, mis iiveldama ajab), *ihaldis* (= ihaldatav ese) jne.; siia võiks ka lugeda sõnad nagu *väljamõeldis, öeldis, õmmeldis* jne., mis on tuletatud umbisikulisest tegumoest *välja mõeldama, öeldama, õmmeldama* jne.;

(liide *[r]da* + *is* = *-[r]dis:*) *nikerdis, soperdis, käperdis* jne.

Kõnesolev liide tuletab pöördsõnust nimisõnu, mis tähendavad ainult tegevuse vahendit või saadust või tegevusealust asja. Ta liitub, vastandina liitele *-us*, nõrgaastmelisele tüvele *(täida* + *is* = *täidis)*. Koos liidetega *-ta-, -sta-, -lda-, -[r]da-* moodustab ta kokkupandud liited *-tis, -stis, -ldis, -[r]dis.*

Märkus. Liidetele *-tse-* ja *-ele-* (vrd. 43 ja 45) *-is* ei liitu. Liitega *-nda-* ühineb *-is* väga harva, näit. *koondis;* nimelt täidab *-ndama*-pöördsõnade puhul liite *-is* aset harilikult liide *-nd: (laiendama:) laiend, (paksendama:) paksend* jne., vt. 21 a.

19. *-nu: põlenu* (= see, kes või mis on põlenud), *kadunu, hukkunu, joob(u)nu, muutunu, surnu, koolnu, üleelanu* jne.

Liide *-nu* väljendab seda, kes või mis on teinud midagi või olnud või muutunud millekski. Ta on sisuliselt samane isikulise tegumoe mineviku kesksõnaga *(põlenud, kadunud* jne.) ning liitub pöördsõna tüvele täiesti samuti nagu kesksõna tunnus *-nud*

20. *-tu: võetu* (= see, kes või mis on võetud), *tabatu, tapetu, piinatu, elustatu, päästetu, koormatu, hüljatu, põlatu, armastatu* jne.

Käesolev liide väljendab seda, kellele või millele tegevus on sihitud. Ta on sisuliselt samane umbisikulise tegumoe mineviku kesksõnaga *(võetud, tabatud* jne.) ning liitub pöördsõna tüvele täiesti samuti nagu kesksõna tunnus *-tud.*

21. Muudest liidetest, mis tähendavad tegevust või sellega seotud asja, tuleks mainida veel järgmised:

a) ***-nd,*** mis on samasisuline nagu *-is* (vt. 18), näit.: *kaevand* (= kaevamise tulemus), *lükand* (= lükatav asi), *pistand, olend* jt. Liitega *-nda-* pöördsõnadest (vt. 40) tuletamisel asendab *-nd* otsekohe *-nda-: laiend* (tuletatud sõnast *laiendama;* tähendab laiendatud või laienenud kohta), *paksend, pikend, parand* (= parandatav asi) jne. Vrd. *-nd* kohta veel 39 a.

b) ***-k, -ik,*** mis tähendab tegevuse üksikjuhtumit või tegevusega kuidagi ühenduses olevat asja, olendit või seisukorda: *tulek* (= tulemise üksikjuhtum), *minek, panek, uinak, seisak, rännak, kõnnak* (= kõndimisviis), *olek* (= olemine, olemisviis), *lüpsik* (= asi, kuhu lüpstakse), *köidik, jooksik, tõusik, saadik* jne. Vrd. selle liite kohta veel 38.

Omadust või seisukorda tähendavad liited.

22. Nimisõnu tuletav liide ***-us:*** *argus* (= omadus arg olla, arg olek), *julgus, hellus, vahvus, õrnus, noorus, suurus, laiskus, rikkus, kurbus, armsus, puhtus, õigus, naabrus* (= naabriks olek; naabruses olev ala), *küllus, rohkus, ümbrus* (= ümbritsev ala) jne.;

(liide *ne [se]* + *us* = ***-sus:***) *sarnasus, kohasus, vaesus, vigasus, mehisus, ükskõiksus, üldsus* (= üldisena esinev kogu) jne.;

(liide *line* + *us* = ***-lisus:***) *keerulisus, kahemõttelisus, tõelisus, olulisus* jne.;

(liide *lik* + *us* = ***-likkus:***) *vajalikkus, sõbralikkus, piltlikkus, arglikkus* jne.;

(liide *kas* + *us* = ***-kus:***) *viljakus, jõukus, tagajärjekus, kollakus* jne.;

(liide *tu* + *us* = ***-tus:***) *õnnetus, viljatus, korratus, hooletus, autus, surematus* jne.;

(liide *lane* + *us* = ***-lus:***) *eestlus, sakslus, õiglus, ühtlus, väiklus* jne.;

(liide *ldane* + *us* = ***-ldus:***) *pikaldus, üksildus, haruldus* (= omadus haruldane olla; haruldane asi), *väheldus* jne.;

(liide *mine* + *us* = ***-mus:***) *välimus* (= välimine külg või pool, väljanägemine), *sisemus, äärmus* jne.;

(kesk- ja ülivõrde tunnus *m* + *us* = ***-mus:)*** *paremus, pikemus, suurimus, raskeimus, ülemus* (= ülem olek; ülemad) jne.;

(kesksõna tunnus *v* + *us* = ***-vus:)*** *tegevus* (= tegev olek, teotsemine), *kestvus, kalduvus, surevus, ostetavus* jne.;

(kesksõna tunnus *tud* + *us* = ***-tus:)*** *seotus* (= seotud olek), *saadus* (= saadud asi), *loodus, haritus* (= haritud olek), *piiratus, kingitus* jne.;

(erandlikult: vokaaliga lõppev tüvi + *us* = ***-dus:)*** *truudus, headus, vanadus (~ vanus), kenadus, vajadus, kõvadus, omadus, tublidus* jne.; samuti: *kallidus, kaunidus, tarvidus, valmidus*.

-us on ainuke omadust või seisukorda väljendav liide, mille abil järjekindlasti saab tuletada nimisõnu; kõik muud omadust tähendavad liited (vt. 23—29) tuletavad harilikult omadussõnu (mõned vähesed erandid välja arvatud). Peale omaduse või seisukorra väljendab kõnesolev liide, kuigi õige harva, ka seda asja, kogu või ala, millel on see omadus, mida tüvisõna tähendab *(haruldus* = haruldane asi, *ümbrus, üldsus* jne.); kesksõnust tuletamisel võib *-us* vahel tähendada ka tegevust *(tegevus, kingitus)* või tegevuse saadust *(loodus, saadus)*.

-us liitub käänd- või kesksõnade (väga harva ka abisõnade) tugevaastmelise tüve viimasele konsonandile *(laiska* + *us* = *laiskus)*. Ühinedes teiste liidetega *(-ne, -line, -lik, -kas* jne., vt. 23—29, 31, 8, 37) või tunnustega on *-us* moodustanud kokkupandud liited *-sus, -lisus, -likkus, -kus, -tus, -lus, -ldus, -mus, -vus* jne. (tähele panna: seejuures on liiteil *-lane, -ldane, -mine* silp *-ne- -us* eel kadunud, nii et on kujunenud *-lus, -ldus, -mus!)*. Kui *-us* eel olev tüvi lõpeb pika vokaali või diftongiga või on kahesilbiline esimesel silbivältel, on tüve ja *-us* vahele liitunud häälik *-d- (truu* + *us* = *truudus, hea* + *us* = *headus, vaga* + *us* = *vagadus;* ilma *-d*-ta on ainult sõna *vanus,* mille kõrval esineb harilikuna ka *vanadus);* erandlikult on peale nende *-d*-ga moodustunud veel: *kallidus, kaunidus, tarvidus, valmidus*.

Tähele panna! Liide *-tus* kirjutatakse alati ühekordse *t*-ga: *surematus, olematus, paratamatus* jne.; liide *-likkus* — alati kahekordse *k*-ga: *harilikkus, surelikkus, tarvilikkus* jne.

23. ***-ne:*** *raudne* (= rauast tehtud), *kivine, puune, vaskne, kuldne, villane, vesine* (= vett sisaldav, veega koos), *kesine,*

metsane, rasvane, võine, tolmune, verine, meetrine (= meetripikkune, meetriga mõõta), *verstane, jalane, kolmesüllane, kaheliitrine, kolmekroonine, minupikkune, kolmene* (näit. raha), *kahekümneviiene, isane* (= isaste liiki kuuluv), *mehine* (= mehelikku laadi), *kodune, maine, puine, segane, vihane, katkine, kinnine, väline* (= väljaspool olev), *maa-alune, metsapoolne, hommikune* (= hommikusel ajal esinev), *õhtune, kevadine, tolleaegne, endine, nüüdne* jne.;

(teised liited + *ne:*) *hapnikune (nik + ne,* vt. 7), *põletikune (ik + ne,* vt. 38), *kümnemaakonnane (kond + ne,* vt. 33), *mitmeäärmusene (us + ne,* vt. 22), *ajutine (ti + ne,* vt. 49 c) jne.; (määrsõnaliide *stikku* + *ne* = ***-stikune,*** vt. 49 g:) *vastastikune, kohastikune, läbistikune, ülestikune* jne.

-ne tuletab omadussõnu (ainult harva nimisõnu, vt. allap. märk.), mis tähendavad ainet, materjali, millest miski on *(raudne),* ainet või asja, millega miski on kokkupuutes, ühenduses *(vesine, metsane),* mõõtu *(meetrine),* liiki ja laadi *(isane, mehine),* kohta ja aega *(väline, hommikune)* jms. — Kõnesolev liide võib tähendada ka omaduse vähendust, vt. 31 d.

-ne liitub harilikult käändsõnade ainsuse nimetava või omastava kujulisele tüvele *(raud + ne, vesi + ne, metsa + ne, tolmu + ne),* mõnikord *i*-mitmuse taolisele tüvele *(mai + ne, mehi + ne)* või lühenenud tüvekujule *(pikku + ne,* tuletatud sõnast *pikkus).* Sagedasti tuletab *-ne* omadussõnu ka abisõnadest *(nüüdne).* Kõige selle juures võib *-ne,* ühinedes niihästi käändkui ka abisõnaliidetega, moodustada terve rea kokkupandud liiteid *(-ikune, -stikune, -tine* jne.).

Tähele panna! Määrsõnast tuletatud liide *-stikune (vastastikune, kohastikune* jne.) kirjutatakse alati ühekordse *k*-ga, vastava määrsõna liide *-stikku (vastastikku, kohastikku* jne.) aga alati kahekordse *k*-ga.

Märkus. Vähestest nimisõnadest, mis on tuletatud *-ne* abil, võiks mainida järgmisi: *karjane, pakane, naine, sulane, hobune, rebane, tihane* jt.

24. ***-line:*** *rahaline* (= kellel on raha, näit. *rahaline mees;* raha alale kuuluv, näit. *rahaline küsimus), lapsiline* (= kellel on lapsi), *sõlmiline, kolmevärviline, okkaline, kõvakooreline,*

kahekorstnaline, kilogrammiline (= millesse mahub üks kilogramm), *toobiline, keeleline* (= keele alale kuuluv), *stiililine, teiseliigiline* (= teise liiki kuuluv), *kõrgeklassiline, matemaatiline* (= matemaatika alale kuuluv; matemaatikale omane), *kultuuriline, tormiline* (= tormiga seotud, tormile omane) jne.;

(teised liited + *line:*) *eluline* (*u* + *line*, vt. 17), *ühiseluline* (= ühiselule kuuluv, näit. *ühiselulised vormid;* ühiselu alale kuuluv), *andeline* (*e* + *line*, vt. 14), *murranguline* (*ng* + *line*, vt. 15), *üheõiguseline* (*us* + *line*, vt. 22), *maastikuline* (*stik* + *line*, vt. 35) jne.

-line tuletab omadussõnu ning tähendab, mis kellelgi või millelgi on *(kõvakooreline)*, mis ta sisaldab või mahutab *(toobiline)*, kellele või millele ta kuulub või kuhu, mis alale ta kuulub *(ühiseluline, keeleline)*, mis laadi ta on *(tormiline)* jms. — Kõnesolev liide võib väljendada ka omaduse vähendust, vt. 31 c; vrd. ka 9 (isikut tähendav *-line*).

-line võib liituda ainult käändsõnade ainsuse omastava kujulisele tüvele *(toobi* + *line, okka* + *line)* või vahel ka *i*-mitmuse kujulisele tüvele *(lapsi* + *line)*; erandeid on ainult kaks: *enamline, vaimline.* Seejuures võib *-line* ühineda mistahes nimisõnaliitega ning sel teel kujundada kokkupandud liiteid *(-uline, -eline, -nguline, -useline* jne.). Kui *-line* on liitunud võõrsõnale, ei tarvitse *-line* eel olev tüvi eesti keeles alati iseseisvalt esineda *(matemaati* + *line;* tüve *matemaati-* meie keeles omaette ei tarvitata).

25. ***-lik:*** *piltlik* (= pildile omane, nagu pilt), *riiklik, meisterlik* (= meistrile omane), *kuninglik, kirglik, laplik, lõplik, südamlik, inimlik, uudishimulik* (= alati uudishimu tundev), *kahjulik, aulik, emalik* (= emale omane, emataoline), *isalik, õelik, vennalik, sõbralik, mehelik, naiselik, poisilik, lapselik, orjalik, elajalik, loomalik; ajalik* (= ajaga seotud, ajale omane), *ainulik, armulik (~ armuline), asjalik, ilmalik (~ ilmlik), kirjalik, kohalik, kohtulik, korralik, loomulik, põhjalik, rahvalik, silmakirjalik, taevalik, tarvilik (~ tarviline), täielik (~ täieline), vajalik vaimulik, õnnelik; püüdlik* (= kestvalt püüdev), *järeleandlik, tahtlik, kaeblik, kartlik, tundlik, muutlik, petlik, teadlik, leidlik* (= alati leidev, kui vaja), *ekslik, sobilik, häbelik, näilik* jne.;

(teised liited + *lik:*) *tänulik (u + lik,* vt. 17), *isiklik (ik + lik,* vt. 38), *erakondlik (kond + lik,* vt. 33), *kirjanduslik* (= kirjanduse alale kuuluv, kirjandusele omane; *ndus + lik,* vt. 36 c), *õpetlik (ta + lik,* vt. 40) jne.

Käesolev omadussõnu tuletav liide väljendab, kellele või millele omane *(meisterlik),* kelle või mille taoline *(elajalik, orjalik)* on miski või keegi, või üldse, missugune kestvam, püsivam omadus on kellelgi või millelgi *(uudishimulik, püüdlik).* — *-lik* võib tähendada ka omaduse vähendust, vt. 31 e.

-lik liitub harilikult käänd- või pöördsõnade tugevaastmelise tüve viimasele konsonandile *(pilt + lik, südam + lik, lõpp + lik = lõplik, tund + lik),* kuid võib selle kõrval liituda ka vokaaliga lõppevale tüvele, ja nimelt järgmisil juhtumeil: 1) kui põhitüvi on ühesilbiline, vokaaliga lõppev *(au + lik, näi + lik)* või kahesilbiline esimesel silbivältel *(isa + lik, häbe + lik, sobi + lik);* 2) kui *-lik* tähendab, kelle või mille taoline on keegi *(elajalik, orjalik, poisilik;* põhitüvi on ainsuse omastava kujuline); 3) mõningais teisis sõnus, mis seesugustena keelde on juurdunud *(aja + lik, ainu + lik, armu + lik, asja + lik* jne., vt. ülaltoodud näiteid; põhitüvi on ainsuse omastava kujuline). — *-lik* võib samuti nagu *-line*-gi tarbe korral ühineda kõigi nimisõnaliidetega *(-ulik, -iklik, -kondlik, -uslik* jne.), kuid ka mõne pöördsõnaliitega *(-tlik, -ndlik;* selle poolest erineb ta liitest *-line,* mis pöördsõnatüvedele liituda ei saa).

26. Tähele panna! Liiteid *-line* ja *-lik* ei tohi tarvitada juhuliselt läbisegi, nagu seda tihtipeale tehakse, vaid neist igaühel on oma piirkond, kus ta võib esineda. Peetagu silmas järgmisi erinevusi nende liidete tähenduses ja tuletuses.

Tähenduslik külg. — Ainult *-line*-t saab tarvitada: 1) kui tuletatav sõna tähendab, mis kellelgi või millelgi on või mis ta sisaldab või mahutab *(okkaline* = millel on okkad, *lapsiline, sõlmiline, kümnemeheline, paksukooreline, heamaitseline, üheõiguseline, kilogrammiline, toobiline* jne.); 2) enamasti ka, kui tuletatav sõna tähendab, kellele või millele või kuhu, mis alale miski või keegi kuulub *(keeleline* [*vorm*] = keele [vorm], *murdeline* = murde alale kuuluv, murdele kuuluv, *teiseliigiline, kõrgeklassiline, filosoofiline, matemaatiline* jne.). Kõrvale kalduvad

viimasest juhisest kuuluvust tähendavad *-us-* ja *-kond*-lõpulistest nimisõnadest tuletatud sõnad *(teaduslik, majanduslik, kirjanduslik, tuletuslik, ühiskondlik, erakondlik* jne.), mil *-line* asemel on *-lik*.

Ainult *-lik*-ku saab tarvitada, kui tuletatav sõna tähendab, kelle või mille taoline on keegi või kellele või millele püsivalt omane on miski *(kangelaslik* = kangelasetaoline, kangelasele omane, *orjalik, mehelik* [vrd. *kümnemeheline,* vt. ülal], *lapselik* [vrd. *lapsiline*], *taevalik, südamlik, piltlik* jne.).

Vrd. veel järgmisi näiteid: *usklik* (= kellele usulised tunded on omased) — *üsuline* (= usu alale kuuluv, ususse puutuv, usu-), *kunstlik* (= millele mitteloomulikkus on omane) — *kunstiline* (= kunsti alale kuuluv, kunstisse puutuv), *loomulik* (= loomupärane, looduslik) — *healoomuline* (= kellel või millel on hea loomus), *õiguslik* (= õigusesse puutuv, õiguse alale kuuluv, õigusega seotud) — *täieõiguseline* (= kellel või millel on täis õigus) jne.

Peale eeltoodute on olemas rühm sõnu, kus suurt tähenduslikku vahet *-line* ja *-lik* vahel teha ei saa: need on nimelt sõnad, mis väljendavad üldse laadi või omadust, millega miski on seotud *(rutuline, tormiline, tänulik, põhjalik, püüdlik* jne.). Sääraseil juhtumeil määrab enamasti senine keeleline harjumus, missugust liidet tuleb tarvitada; vahel jääb see ka keeletarvitaja isikliku maitse otsustada (näit. on võimalik tarvitada niihästi *eluline* kui ka *elulik;* esimene tähendab rohkem: 'elu alale kuuluv', näit. *eluline küsimus,* teine väljendab rohkem: 'elule omane', näit. *elulik tung).*

Tuletuslik külg. — *-line* liitub ainult vokaalile, ja nimelt ainsuse omastava või *i*-mitmuse kujulisele tüvele (vt. 24), *-lik* — harilikult konsonandile, vahel ka vokaalile (vt. 25).

Pöördsõnust omadussõnu saab tuletada ainult *-lik* abil *(häbelik, sobilik, kannatlik, näilik* jne.). *-lik* tuletab peale selle veel käändsõnust.

-line tuletab ainult käändsõnust.

27. Olgu esitatud mõningaid tähtsamaid jooni ka *-ne, -line* ja *-lik* tarvitamisest võõrsõnus.

Liidet *-ne* tarvitatakse: 1) võõrsõnus, mille tüve lõpul on *-aal, -aan, -aar, -aat, -een, -iim, -iin, -iiv, -oor, -oos, -uur, -uut* jne. (pikk vokaal + konsonant), näit.: *reaalne, momentaanne, lineaarne, privaatne, homogeenne, intiimne, genuiinne, naiivne, primitiivne, sonoorne, religioosne, literatuurne,*

absoluutne jne.; 2) sõnus, mille tüve lõpul on konsonantühendid *-nt, -kt* jts., näit.: *elegantne, intelligentne, kompaktne, eksaktne, modernne* jne.

Liidet *-line* tarvitatakse: 1) sõnus, mille tüve lõpul on liide *-ioon*, näit.: *revolutsiooniline* (vrd. *revolutsioon*), *redaktsiooniline, deklinatsiooniline* jne.; 2) sõnus, mille tüve lõpul on liited *-ia, -ika*, näit.: *geograafiline* (vrd. *geograafia*), *geoloogiline, harmooniline, graatsiline, sümpaatiline, sümmeetriline; matemaatiline* (vrd. *matemaatika*), *staatiline, statistiline, politiline, loogiline* jne.

Liidet *-lik* tarvitatakse kõige sagedamini sõnus, mille tüve lõpul on *-ist* (samadele tüvedele liitub ka liide *-ism*), näit.: *sotsialistlik* (vrd. *sotsialism*), *kommunistlik, aktivistlik, ratsionalistlik, budistlik, individualistlik* jne.

Tähele panna! Võõrsõnalisi omadussõnu ei tohi kunagi tarvitada ilma liideteta *-ne, -line* või *-lik: naiivne inimene* (mitte: *naiiv inimene*), *modernne kleit* (mitte: *modern kleit*), *elegantne daam, promptne vastus* jne.; erandiks on ainult *-bel*-lõpuga võõrsõnad: *noobel mees, permeaabel asi* jne.

Märkus. Kui need võõrsõnad on kokku liitunud mõne teise sõnaga, mis neile järgneb, tarvitatakse neid ilma liiteta *-ne: reaalpolitika* (vrd. *reaalne politika*), *modernkirjandus* (vrd. *modernne kirjandus*), *kultuurinimene* (vrd. *kultuurne inimene*), *populaarteaduslik* (vrd. *populaarne ning teaduslik*) jne. *-line*-t ega *-lik*-ku säärasel juhtumil ära ei jäeta: *matemaatilis-füüsikaline, kommunistlik-sotsialistlik* jne.

28. ***-tu:*** *korratu* (= milles ei ole korda, kes püsivalt ei ole korralik), *näotu* (= millel kestvalt ei ole mingit nägu, inetu), *hooletu, abitu, mõttetu, jalutu, keeletu, rahutu, süütu, armutu, armetu, vahenditu, tegevusetu, saamatu* (= kes püsivalt ei saa ega suuda midagi), *oskamatu, täitmatu* (= keda kunagi ei suudeta täita), *põhjendamatu, kättesaamatu, vältimatu, möödapääsematu* jne.

Käesolev liide tuletab omadussõnu, mis tähendavad harilikult püsivamat, kestvamat ilmaolemist millestki või kellestki. Ta liitub nimisõnade ainsuse omastava või *i*-mitmuse kujulisele tüvele *(korra + tu, tegevuse + tu, jalu + tu, arme + tu)* või pöördsõnade *ma*-tegevusnimele *(saama + tu, põhjendama + tu)*. Seejuures võib ta ühineda kokkupandud liiteks mistahes nimisõnaliitega *(tegev + use + tu,* vt. 22, *vahe + ndi + tu,* vt. 39 a, jne.).

Märkus 1. Vahel ei tähenda *-tu* ilmaolemist, vaid lihtsalt märgib mõne omaduse olemasolu: *koletu* (= kole), *kahvatu* (= kahv, s. o. värvitu), *nurjatu, vallatu, riivatu, kohmetu* jne.

Märkus 2. *-tu*-lõpulisi ilmaütlevaid omadussõnu ei tohi keeletarvituses segi ajada hariliku ilmaütleva käändega. *-tu*-omadussõnad tähendavad enamasti ikka kestvamat, püsivamat ilmaolemist, kuna ilmaütlev kääne väljendab enam juhulist, käesoleval silmapilgul esinevat puudumist.

Näit.: *hooletu* (= püsivalt, alati hooleta), *hooleta* (= käesoleval juhtumil hooleta), *tegevusetu* (= pidevalt tegevuseta, jõude), *tegevuseta* (= praegu ilma tegevuseta), *saamatu* (= kes üldse midagi ei saa), *saamata* (= seni, praeguse silmapilguni saamata) jne.

29. Muudest tähtsamatest omadussõnaliidetest tuleks mainida veel järgmised:

a) ***-kas***, mis tähendab millegi rohkust, küllust, näit.: *viljakas* (= viljarohke), *perekas, tülikas, mahlakas, naljakas, tujukas, tagajärjekas, kõnekas, kehakas, rinnakas* (= suure, tugeva rinnaga), *kondikas, tulukas, nõukas, toekas* jne. — Kui *-kas* on liitunud omadussõna tüvele, tähendab ta omaduse vähendust, vt. 31 f.

b) ***-jas***, mis väljendab sarnasust, taolisust, näit.: *tuhkjas* (= tuhakarva), *tinajas* (= tinataoline), *hiirjas, klaasjas, nooljas* jne. — Omadussõna tüvele liitunud *-jas* tähendab omaduse vähendust, vt. 31 g.

Vähendust või meelitust tähendavad liited.

30. Nimisõnu tuletav liide ***-ke*** *[-kese]: majake* (= väike maja), *emake* (= armas ema), *isake, kanake, tuvike, vareseke, tänavake, lilleke, linnake, külake, vaeseke, viljaväljake, poisike, erakonnake, mustlaseke, temake, varanduseke, koguduseke, laevastikuke, salguke, laevuke* jne.

-ke [omast. *-kese*] tuletab vähendust tähendavaid nimisõnu, kusjuures vastav vähendussõna omandab sagedasti meelitava, kallistava varjundi *(emake, tuvike)*, vahel ka põlgliku tähenduse *(säärane erakonnake!, poisike!)*. *-ke* liitub käändsõnade ainsuse omastava kujulisele *(vaese + ke)*, vahel ka *i*-mitmuse taolisele *(laevu + ke)* tüvele, ja võib ühineda kõigi käändsõnaliidetega kokkupandud liiteiks *(must + lase + ke*, vt. 8, *laeva + stiku + ke*, vt. 35, jne.).

31. Peale *-ke*, mis tuletab nimisõnu, esineb veel rida omadussõnaliiteid, mis väljendavad omaduse vähendust. Nimelt liited *-lane, -line, -ne, -lik, -kas, -jas* (vt. 8, 23—25, 29), kui nad on liitunud omadussõna tüvele, annavad omadussõnale vähendava, kahandava varjundi; neile lisaks on samas tähenduses tarvitatav veel liide *-ldane*. Näiteid:

a) ***-ldane:*** *pikaldane* (= pika-, aeglasevõitu), *lüheldane* (= lühidavõitu), *väheldane, vanaldane, üksildane* jne.;

b) ***-lane:*** *kerglane* (= kergevõitu, kergatslik), *haiglane, peenlane, pehmlane* jne.; mõnes näites ei ole vähendavat tähendusvarjundit enam selgesti tunda: *väiklane, õiglane;*

c) ***-line:*** *pikaline* (= pikaldane), *kurvaline, kehvaline* jne.; mõnes sõnas ilma vähendusvarjundita: *suureline;*

d) *-ne: kehvane* (= kehvavõitu), *külmane, noorene* jne.; ilma vähendusvarjundita: *pahane, tühine, vagane;*

e) *-lik: arglik* (= aravõitu, tagasihoidlik), *kurblik, piklik, rõõmsalik* jne.; ilma vähendusvarjundita: *rikkalik;*

f) *-kas: punakas* (= punasevõitu, punase poole kalduv), *rohekas, kollakas, hapukas, lillakas, roosakas, sinikas, lollakas, pruunikas* jne.;

g) *-jas: mustjas, valkjas, tuhmjas, ruskjas, kibejas, nõrkjas* jne.

Kohta, ala, kogu või rühma tähendavad liited.

32. *-la: vangla* (= koht, kus asuvad vangid, vangimaja), *kanala, tuvila, sigala, mesila, haigla, tontla, kilpla* (= muinasjutuliste kilplaste kodumaa), *toonela, manala, rahula, suvila* (= koht, kus suve veedetakse, suvemaja), *asula* (= asumiskoht, näit. linn, alev, küla), *ujula, võimla, ravila, põhjala, õnnela, koidula, kuldala* jne.; (kohanimed:) *Haljala, Hanila, Kohtla, Vigala, Jägala* jne.

-la tuletab nimisõnu, mis tähendavad kohta, asupaika. Ta liitub käänd- või pöördsõnade tugevaastmelise tüve viimasele konsonandile *(vang + la, haig + la)*, esmasilbivältelistes sõnades — tüve viimasele vokaalile *(tuvi + la, asu + la)*. Mõnes vanemaaegses tuletises on *-la* ka pikasilbivältelises sõnas liidetud vokaalile *(koidu + la, põhja + la* jne). Et käesolev liide tähendab kohta, siis esineb ka palju kohanimesid, mille lõpul on *-la (Haljala, Hanila* jne.).

33. *-kond: laudkond* (= ühe laua ümber olevate isikute kogu), *leibkond, seltskond, ühiskond, inimkond, ametnikkond, tööliskond, jõgikond* (= ühtekuuluvate jõgede kogu ning vastav piirkond), *piirkond, keskkond* (= see piirkond, ala, mille keskel ollakse), *õhkkond, madalrõhkkond, maakond, teekond, nägemiskond* (= nägemispiirkond); *kuulajaskond, lauljaskond, vaatajaskond, õpetajaskond, lugejaskond* jne.

Liitest *-la*, mis tähendab ainult kohta, asupaika, erineb *-kond* selle poolest, et ta väljendab ühelt poolt teatavasse piirkonda kuuluvate isikute või asjade kogu *(ametnikkond)*, ja teiselt poolt seda piirkonda, ala ennast, kuhu miski kuulub *(õhkkond)*. *-kond* liitub tugevaastmelise tüve viimasele konsonandile *(laud + kond, töölis + kond)*; ainult kui põhitüvi on ühesilbiline vokaaliga lõppev *(maa + kond, tee + kond)* või kahesilbiline esimesel silbivältel *(jõgi + kond)*, on *-kond* liitunud tüve viimasele vokaalile. Kui põhitüveks on tegijanimi, siis on

tüve ja liite vahele astunud häälik *-s-* *(kuulaja + s + kond).* *-kond* võib tarbe korral kokku liituda ka teiste nimisõnaliidetega *(amet + nik + kond,* vrd. 7).

34. ***-istu:*** *kalmistu* (= kalmude kogu ning ala, millel nad asetsevad, surnuaed), *puistu* (= ala, kus esineb puude kogu), *metsistu* (= puhtmetsade ala), *kuusistu* (= puhtkuuskede ala), *lepistu, männistu, tammistu, kaasistu, järvistu* (= järvede ala), *vesistu* (= veekogu ning bassein, kus vesi sees asetseb), *nimistu* (= nimekiri), *õpistu* (= õppeasutis) jne.

-istu on oma tähenduselt *-kond*-liitele kaunis lähedane, sest ta väljendab ühelhoobil niihästi kogu või rühma kui ka ala, millel see kogu või rühm asetseb (vahe on see, et *-kond* tähendab rohkem mõeldavat, kujuteldavat piirkonda, milles mingi kogu asetseb, näit. *tööliskond* = töölisklass, töölispere, töölisringkond, selle kõrval ka selgesti piiratud maa-ala, näit. *maakond,* kuna *-istu* tähendab esijoones just piiratud maa-ala, millel miski asetseb, näit. *kalmistu,* ja alles teises joones muud piirkonda või ala, näit. *õpistu).* *-istu* liitub nimisõnade nõrgaastmelise tüve viimasele konsonandile *(kuus + istu),* ühesilbilistel pikavokaalilistel — lühenenud vokaalile *(pu + istu).*

35. ***-stik:*** *laevastik* (= laevade kogu), *saarestik, maastik, põõsastik, võsastik, kännustik, taimestik, loomastik, rahvastik, sõnastik, ratastik, arvustik, puiestik* (= puude rühm ja ala, kus nad asetsevad, park), *kõrgustik* (= kõrgemate maakohtade, mägede rühm ja vastav ala), *mäeliustik, mäestik* jne.

Vastandina liitele *-istu,* mis tähendab kogu ning igal juhtumil ühtlasi ala, väljendab *-stik* esijoones ainult kogu või rühma *(laevastik)* ja üksnes vähestes näidetes ühtlasi ala, millel see kogu või rühm asetseb *(kõrgustik).* *-stik* liitub nimisõnade nõrgaastmelisele tüvele *(mäe + stik, põõsas + stik = põõsastik).*

36. Ühenduses eelmiste koha- ning rühmaliidetega tuleb mainida veel järgmised:

a) ***-ik*** *(~ -k),* mis tähendab rühma või kohta, näit.: *kuusik* (= kuusemets), *kaasik, tammik, lepik, männik, haavik, madalik* (= madalmaa ala), *lademik, enamik* (= enamuses olev kogu), *vähemik, paremik, lugemik, valimik, nõlvak, rinnak, seljak, kallak* jne. Vrd. sama liite kohta 38.

b) ***-ndik,*** mis tähendab kohta, ala, näit.: *lagendik* (= lageda maa ala), *tasandik, kõrgendik, istandik* (= koht, kuhu on istutatud taimi), *kaevandik* jne.

c) **-ndus,** mis märgib mingit ühiskondliku elu ala või piirkonda, näit.: *rahandus* (= rahaga seotud majandusala, rahaasjandus), *majandus, kaubandus, laevandus, tulundus, sõjandus, asjandus, kirjandus, kalandus, varandus* (= varadekogu) jne.

Märkus. *-ndik* on ka murdarvude tunnus: *kuuendik* (= *kuuenda* + *ik*), *kolmandik, kümnendik* jne.

37. On olemas ka liide, mis tuletab kohta tähendavaid omadussõnu (eelkäsiteldud koha- ja rühmaliited tuletasid kõik nimisõnu). See on **-mine,** mis väljendab seisukohta ruumis või ajas. Näit.: *äärmine* (= äärel olev), *pealmine, alumine, külgmine, otsmine, sisemine, välimine, tagumine, keskmine, järgmine* jne.

Liited, mis üldse tähendavad tüvisõnaga kuidagi ühenduses olevaid asju.

38. ***-ik*** *(~* ***-k****):* (nimisõnu:) *jooksik* (= ärajoosnud isik), *tõusik, joodik, pealik, kehvik, pühak, punik* (= punane lehm), *õunik, mustik, tõmmik, tuulik* (= tuuleveski), *kohvik, säärik, käpik, sõrmik, linik, nuustik, rätik, tohik, käsik, pütik, otsik, hämarik, konarik, olevik* (= praegu olev aeg), *minevik, kaduvik* jne.; (omadussõnu:) *lapsik* (= lapsemoeliselt rumal), *vastik, lapik, saksik, üksik, ümmarik* jne.

Liide *-ik* ehk *-k* ei väljenda mitte ainult isikuid või olendeid *(jooksik, punik* jne.), tegevust (vt. 21 b), kohta või rühma (vt. 36 a), vaid üldse igasuguseid asju, mis on kuidagi ühenduses tüvisõnas väljendatud mõistega *(tuulik* = veski, mis liikuma pannakse tuulega; *säärikud* = saapad, mis ulatuvad ümber säärte, või püksid jne.). Ta tuletab peale nimisõnade ka mõningaid omadussõnu *(lapsik, saksik* jne.). *-ik ~ -k* liitub nõrgaastmelisele tüvele *(käp* + *ik, rinna* + *k).* Ühinedes teiste tunnuste või liidetega kujundab ta mõningaid kokkupandud liiteid *(-mik* [vt. 36 a], *-vik* jne.: *parem* + *ik, lugema* + *ik* = *lugemik, olevik* jne.).

39. Teisi siia peatükki kuuluvaid liiteid:

a) ***-nd,*** mis tähendab nagu *-ik*-ki asju, mis kuidagi on ühenduses tüvisõna mõistega, näit.: *varjund* (= midagi varjutaolist), *pojand* (= midagi pojataolist, s. o. võõraspoeg), *tütrend, emand, isand, soend* (tuletatud sõnast *susi [soe]* = hunt), *sajand* (= aastasada), *kavand, asend* jne. Vrd. sama liite tarvitamist veel tegevuse saaduse tähenduses, 21 a.

b) ***-s*** *(~ -is ~ -us),* sama tähendusega kui *-nd,* näit.: *sõrmus* (= sõrmes kantav asi), *kannus* (tuletatud sõnast *kand [kanna]), kaelus, käis* (tuletatud sõnast *käsi), jalas* (= midagi jalataolist), *teras, emis* jne. Vrd. sama liite tarvitamist *(-is* ja *-us* kujul) tegevuse või tegevuse vahendi või saaduse tähenduses, 13 ja 18.

c. Pöördsõnaliited.

Põhjustavat, teostavat tegevust tähendavad pöördsõnad

(kausatiivid ja faktiivid).

40. *-ta-: kosutama* (= kosumist põhjustama, kosumist esile kutsuma), *kiigutama* (= kiikumist põhjustama), *suretama, vajutama, uputama, põletama, sulatama, tuletama, liigutama, ilmutama, kustutama, lepitama, sünnitama, tekitama, uinutama, elatama* (= elada laskma, elu ülal pidama), *kaotama* (= kadumist põhjustama); *jäätama* (= jääks muutma), *rautama* (= raudadega varustama), *roostetama* (= roosteseks tegema), *külmetama, hallitama, seenetama, mehitama* (= meestega varustama), *kasutama, jaatama* (= „jaa“ ütlema), *eitama, teretama, nõõtama, kinnastama* (= *kinnas* + *ta* + *ma* = kindaga varustama), *armastama, varastama, rahvastama* jne.; (lühenenud *-ta-:*) *söötma* (lühenenud sõnast *söötama* = söömist põhjustama, süüa andma), *jootma, saatma, köitma* (= köiega siduma), *täitma* jne.; (enesekohane liide *u* + *ta* = *-uta-; bu, bi* + *ta* = *-vuta-, -vita-:*) *lahutama* (tuletatud sõnast *lahkuma), painutama* (sõnast *painduma), saavutama* (sõnast *saabuma), käivitama* (= käibima, käima panema), *joovutama* (= joobuma panema) jne.;

(liide *[i]se* + *ta* = ***-[i]sta-:***) *kõlistama* (= kõlisemist esile kutsuma), *helistama, väristama, müristama, kolistama, käristama, ragistama* jne.; (iseseisev liide *-sta-:*) *aurustama* (= auruks muutma), *kurvastama, jutustama, lõhestama, kirjastama, saksastama, vabastama, avalikustama, lubjatustama* (= lubjatuks tegema, lubjast vabastama) jne.;

(liide *ne* + *ta* = ***-nda-:***) *suurendama* (= suurenemist esile kutsuma, suuremaks tegema), *kõvendama, uuendama, lahendama, ülendama, tagandama, põhjendama, parandama, alandama* jne.; (iseseisev liide *-nda-:*) *tähendama, tõendama, etendama, narmendama, võõrandama* jne.;

(liide *[e]le* + *ta* = ***-[e]lda-:***) *ihaldama* (tuletatud sõnast *ihalema), kibeldama* (tuletatud sõnast *kibelema)* jne.; (alaleütleva käände lõpp *le* + *ta* = *-lda-:*) *kõrvaldama* (= kõrvale toimetama), *liialdama* (= liiale ajama) jne.; (iseseisev liide *-lda-:*) *võimaldama, vaheldama, tükeldama, avaldama* jne.;

(tüve lõpul olev *r* + *ta* = *-rda-:*) *avardama, ümmardama, ohverdama, kõverdama, materdama* jne.; (iseseisev liide *-rda-:*) *käperdama, soperdama, ähvardama, lõhverdama, puperdama* jne.

Käesolev laiaulatuseline liide väljendab, nagu näiteist näha, mingi tegevuse põhjustamist, esilekutsumist (*kiigutama* = kiikumist esile kutsuma), või millegi teostamist vastavalt tüvisõna mõistele (*jäätama* = jääks muutma, *kinnastama* = kindaga varustama, *kõrvaldama* = kõrvale toimetama, jne.). Seejuures on kõnesolevale liitele iseloomulik, et ta juhib tegevuse enamasti alati mingile esemele väljaspool tegijat (mitte tegijale enesele, vrd. 41); näit. kui ütleme, et keegi või miski *kustutab, ihaldab, armastab, kõverdab* jne., siis mõtleme seejuures mingile asjale või olendile, millele see kustutamine, ihaldamine, armastamine, kõverdamine jne. on sihitud (kustutab midagi, armastab kedagi jne.).

-ta- liitub nõrgaastmelisele tüvele (*sünni* + *tama,* vrd. *sündima, varas* + *tama,* vrd. *vargad),* kusjuures *l, n, r* järel *-ta-* asemel esineb *-da-* (*liial* + *dama, alan* + *dama, kõver* + *dama)* ja ühesilbilise vokaaltüve järel *-ta-* on lühenenud *-t-*ks (*söö* + *t* + *ma).* Ühinedes pöördsõnaliidetega *-u-* (*-bu-, -bi-*), *-[i]se-, -ne-, -[e]le-* (vt. 41—43, 47) kujundab *-ta-* kokkupandud liited *-uta-* (*-vuta-, -vita-*), *-[i]sta-, -nda-, -[e]lda-* (*lah* + *utama, saa* + *vutama, kõli* + *stama* jne.); niiviisi moodustunud liiteid on hakatud tarvitama ka päris iseseisvalt, s. o. ühenduses niisuguste tüvedega, mille lõpul liidet *-[i]se-, -ne-, -[e]le-* ei esine (*kurva* + *stama, tähe* + *ndama, võima* + *ldama),* nii et on tekkinud omaette liited *-sta-, -nda-, -lda-;* ka liide *-rda-* on ühes osas sõnus tarvitusel iseseisvalt (näit. *käpe* + *rdama),* kuna teises osas sõnus ühend *-rda-* on kujunenud sel teel, et *-ta-* on liitunud tüve lõpphäälikule *r* (näit. *ohver* + *dama). -ta-* (või *-sta-*) võib tarbekorral liituda ka mõningaile käändsõnalõppudele ja -liidetele (alaleütleva käände lõpule, näit. *kõrval* + *dama,* liitele *-lik,* näit. *avaliku* + *stama,* liitele *-tu,* näit. *lubjatu* + *stama,* jt.).

Enesekohast tegevust tähendavad pöördsõnad (refleksiivid).

41. *-u-: anduma* (= ennast andma), *viskuma, laskuma kehvuma* (= kehvaks muutuma), *lahjuma, kõhnuma, hukkuma*

(= hukka saama), *jahtuma, lahkuma, niiskuma, tarduma, külmuma, korduma, sulguma, pettuma, laiskuma, painduma* jne.;

(liide *ta* + *u* = **-tu-:**) *rõivastuma* (= end rõivastama), *toetuma, ulatuma, valmistuma, koolituma, muutuma, külmetuma, tuletuma* jne.;

(liide *sta* + *u* = **-stu-:**) *kurvastuma* (= kurvaks muutuma), *lõhestuma, saksastuma, käristuma, vabastuma, kivistuma, õnnestuma* jne.;

(liide *nda* + *u* = **-ndu-:**) *lahenduma, alanduma, tõenduma, võõranduma, kohenduma* jne.;

(liide *lda* + *u* = **-ldu-**, *[r]da* + *u* = **-[r]du-:**) *avalduma, kõrvalduma, vahelduma, rahuldumа, tükelduma, käperduma, avarduma, kõverduma, ohverduma, kumerduma* jne.;

(ühesilbilise vokaaltüve järel — **-bu-, -bi-:**) *saabuma* (sõnast *saama), joobuma, jääbima, sööbima, käibima* (= käigus olema; tuletatud sõnast *käima)* jne.;

Käesolev liide tähendab alati tegemist või olemist, mis käib tegija või olija e n e s e k o h t a *(andun* = annan e n n a s t, *kehvun* = muutun kehvaks i s e); selle poolest erineb ta põhjalikult liitest *-ta-*, mis tegevuse juhib mingile esemele väljapoole tegijat (vrd.: *toetan* — kedagi või midagi, *toetun* — ise). Lähemalt määratuna tähendab käesolev liide peamiselt e n d a l e s i h i t u d t e g e v u s t *(viskun* = viskan ennast) või enda ü l e m i n e k u t m i n g i s s e t e i s e s e i s u k o r d a *(kehvun* = muutun kehvaks, *külmun, muutun).*

-u- liitub t u g e v a a s t m e l i s e tüve viimasele k o n s o n a n d i l e *(and+uma).* Koos liidetega *-ta-, -sta-, -nda-, -lda-, -[r]da-* (vt. 40) kujundab ta kokkupandud liited *-tu-, -stu-, -ndu-, -ldu-, -[r]du-.* Ühesilbilistele vokaaliga lõppevaile tüvedele liitub *-u-* asemel *-bu- (saa + bu + ma)* või *-bi- (jää + bi + ma).*

U u d e s e i s u k o r d a ü l e m i n e k u t, u u e o m a d u s e s a a m i s t t ä h e n d a v a d p ö ö r d s õ n a d

(translatiivid ja inhoatiivid).

42. *-ne-: mädanema* (= aeglaselt mädaks, mädaseks muutuma), *kõdunema, kodunema, kujunema* (= vähehaaval, kord-korralt kuju võtma), *arenema, taganema, vähenema* (= järk-järgult vähemaks muutuma), *alanema, vananema, lühenema, para-*

nema, kõvenema, sagenema, tihenema, murenema, tumenema, külmenema, suurenema, pikenema, kaugenema, värskenema, kangenema; hapnema, hargnema, järgnema, ilmnema, põlvnema, ripnema (= kestvalt rippumas olema), *tugevnema* (= vähehaaval tugevamaks muutuma) jne.

-ne- väljendab aeglast üleminekut ühest seisukorrast teise *(mädanema, arenema)* või mingi omaduse järkjärgulist omandamist *(kõvenema, tugevnema)*. Liitest *-u-*, mis ka paljudel juhtumeil tähendab üleminekut teise seisukorda *(muutuma)* või mingi omaduse saamist *(kehvuma)*, erineb *-ne-* selle poolest, et ta tähendab, nagu öeldud, aeglast, vähehaavalist üleminekut või omandamist, kuna liitel *-u-* seda varjundit ei tarvitse olla (vrd.: *kehvenema* = järk-järgult, aeglaselt kehvemaks muutuma, *kehvuma* = kehvaks muutuma, ükskõik kas aeglaselt või kiiresti, samuti: *tuhmenema* — *tuhmuma, laienema* — *laiuma, lahjenema* — *lahjuma* jne.). Mõnel *-ne-*sõnal seda üleminemis- või omandamisvarjundit ei esine, vaid ta tähendab lihtsalt kestvamat olemist mingis seisukorras *(ripnema* = rippumas olema, *esinema* = esil, nähtaval olema).

Kui *-ne-* tähendab mingi omaduse omandamist, siis ta liitub harilikult omadussõnade kahesilbilise keskvõrde tüvele *(kõvem — kõve + ne + ma, pikem — pike + ne + ma;* kui keskvõrre on enam kui kahesilbiline, siis *-ne-* liitub algvõrde ainsuse nimetava tüvele: *sagedam — sage + ne + ma, tugevam — tugev + ne + ma)*. Teisil juhtumeil liitub *-ne-*: lühisilbivältelistes sõnades tugevaastmelisele vokaaltüvele *(mäda + ne + ma, taga + ne + ma)*, pikasilbivältelistes — harilikult tugevaastmelise tüve viimasele konsonandile *(hap + ne + ma, järg + ne + ma, põlv + ne + ma* jne.; mõnesid erandeid: *põhjenema, tutvunema)*.

Korduvat ja vastastikust tegevust tähendavad pöördsõnad

(frekventatiivid ja retsiproogid).

43. *-ele-: rabelema* (= korduvalt käte ja jalgadega „rabama"), *logelema* (= korduvalt, kestvalt logevil olema), *kõhelema, aelema* (vanem kuju: *ajelema*, tuletatud sõnast *ajama), virelema, sügelema, kihelema, purelema* (= korduvalt vastastikku üksteist purema), *sõnelema* (= vastastikku sõnu vahetama), *jagelema; visklema* (= korduvalt end siia-sinna viskama; lühenenud sõnast

viskelema), tõmblema, võimlema, laplema, põiklema, pöörlema, väänlema, mõtlema, õmblema, liuglema, kauplema, vihtlema, vaidlema, võitlema (= korduvalt vastastikku üksteist „võitma"), *riidlema, kisklema* jne.;

(liide *ta* + *ele* = *-tle- [~ -tele-]:) ahvatlema* (= korduvalt ahvatama; võib tarvitada ka: *ahvatelema,* vt. allap.), *meelitlema, harjutlema, käsitlema, esitlema, kõnetlema, pilgutlema, kujutlema, usutlema, kõigutlema, pingutlema* jne.;

(liide *sta* + *ele* = *-stle- [~ -stele-]:) vaimustlema (~ vaimustelema), kurjustlema, viimistlema, müristlema, kallistlema* jne.;

(liide *nda* + *ele* = *-ndle- [~ -ndele-]:) uuendlema (~ uuendelema), kõvendlema, värskendlema* jne.;

(liide *lda* + *ele* = *-ldle- [~ -ldele-]; rda* + *ele* = *-rdle- [~ -rdele-]:) vaheldlema (~ vaheldelema), tükeldlema, korraldlema, kummardlema, ähvardlema, ohverdlema* jne.;

(liide *tse* + *ele* = *-tsle- [~ -tsele-]:) häälitslema (~ häälitselema), kaubitslema, nokitslema* jne.;

(liide *ahta [ata]* + *ele* = *-ahtle- [~ -atle- ~ -ahtele-]:) paugahtlema (~ paugatlema,* kui *-ht-* asemel tarvitada *-t-*d, vt. 46, *~ paugahtelema), hirnahtlema* (= korduvalt hirnahtama), *vilksahtlema* jne.

-ele- väljendab, nagu näiteist näha, korduvat *(rabelema, ahvatlema)* või vastastikust *(võitlema, sõnelema)* tegevust ja liitub tugevaastmelise tüve viimasele konsonandile *(jaga* + *ele* + *ma* = *jagelema);* seejuures, kui põhitüvi on kolmandasilbivälteline, on liite *-ele-* esimene *e* kadunud *(viska* + *ele* + *ma* = *visklema).* Ühinedes liidetega *-ta-, -sta-, -nda-, -lda-, -rda-, -tse-, -ahta-* kujundab *-ele-* kokkupandud liited *-tle-, -stle-, -ndle-, -ldle-, -rdle-, -tsle-, -ahtle-* (nagu on juba näidatud vormiõpetuses, võib *-tle-, -stle-, -ndle-, -ldle-, -rdle-, -tsle-, -ahtle-* asemel tarvitada ka pikemaid *e*-lisi vorme *-tele-, -stele-, -ndele-, -ldele-, -rdele-, -tsele-, -ahtele-;* ilma *e*-ta vorme tuleb lugeda soovitavamaiks).

44. *-skle- [~ -skele-]: olesklema (~ oleskelema* = korduvalt ning kestvalt olema, viibima), *mõtisklema, meelisklema, laulasklema, naerasklema, ujusklema, õpisklema* jne.

Käesolev liide tähendab nagu *-ele-*gi korduvat tegevust, kuid erineb viimasest selle poolest, et tema väljendatav tegevus on

rohkem kestvat, nagu harjumusepärast laadi *(mõtisklema* = pikkamisi, kestvalt mõtteid mõlgutama, *olesklema* = kestvamalt viibima, nagu harjunud olema viibima). *-skle-* liitub nõrgaastmelisele tüvele *(õpi + skle + ma)*. Samuti nagu *-tle-, -stle-* jne. asemel võib esineda *-tele-, -stele-* jne. (vt. 43), nii võib ka *-skle-* asemel tarvitada *-skele-* (muidugi mitte mõlemaid läbisegi, vaid järjekindlasti kas ainult pikemaid või ainult lühemaid vorme).

Kestvat, vähehaavalist tegevust tähendavad pöördsõnad (kontinuatiivid ja diminutiivid).

45. ***-tse-****: elutsema* (= kestvalt ning väikest viisi elama), *kaubitsema, nokitsema, kohmitsema, armatsema, leegitsema, lehitsema* (= kestvalt lehti pöörama), *pesitsema, tülitsema, õngitsema, kavatsema, teotsema, ilutsema, algupäratsema, iseäratsema* jne.

-tse- väljendab üldiselt kestvat, püsivat tegevust *(teotsema)*, kuid sagedasti selle kõrval just enamvähem väikest, ebatähtsat, vähehaavalist tegevust *(nokitsema* = väikest viisi „nokkima" millegi kallal); viimase asjaolu tõttu omandavad *-tse-*pöördsõnad vahel ka otse põlgliku, halvakspaneva varjundi *(algupäratsema, iseäratsema* jne.). *-tse-* liitub nõrgaastmelisele tüvele *(teo + tse + ma)*.

Äkilist tegevust tähendavad pöördsõnad (momentaanid).

46. ***-ahta- [~ -ata-]****: kiljahtama (~ kiljatama* = äkki, silmapilgu kestes kiljuma), *paugahtama (~ paugatama), mürtsahtama (~ mürtsatama), laulahtama* (= äkki, ühe korra laulma, näit. kuke kohta), *hirnahtama* (= äkki, ühe korra hirnuma), *karjahtama, raksahtama (~ raksatama), kuulahtama, vilksahtama (~ vilksatama)* jne.

Äkilist, ootamatut, silmapilkset tegevust väljendavaks liiteks on *-ahta-*, mille asemel ühes osas sõnus võib esineda ka lihtsalt *-ata-* (vrd. *kiljahtama* ja *kiljatama;* soovitav on kõigis seda liiki sõnus järjekindlasti tarvitada *-ahta-*). *-ahta-* liitub nõrgaastmelisele tüvele *(paugu + ahta = paugahtama)*.

Märkus. Kuna *-ahta-* juba iseendast tähendab enesekohast tegevust *(paugahtama* — ise paukuma; vrd. *paugutama* — mingit asja paugutama), siis pole vaja kõnesolevale liitele enam lisandada enesekohast liidet *-u-* (vt. 41); seepärast ei tule mitte tarvitada näit.: *kiljahtuma, laulahtuma* jne., vaid: *kiljahtama, laulahtama, hirnahtama* jne.

Loodushääli kirjeldavad pöördsõnad (onomatopoeetilised ja deskriptiivsed verbid).

47. ***-ise-**: kahisema, kohisema, kihisema, kubisema, kõlisema, kolisema, kilisema, sahisema, pahisema, nohisema, müdisema, pragisema, prigisema, ragisema, rigisema, rägisema, rögisema, lagisema, ligisema, mulisema, sulisema, vulisema, helisema, tilisema, vilisema* jne.

Käesolev liide ei väljenda mitte ainult igasugust kahisemist, häälitsemist, kõla, vaid selle kõrval sagedasti ka seesuguste loodushäältega kaasaskäivat liikumist *(kihisema* = kihinal läbisegi liikuma, *kubisema, vulisema* jne.).

d. Abisõnaliited.

48. Abisõnade hulgas saab liidetega tuletada ainult määrsõnu. Siia kuuluvaist liiteist on tähtsamad need, mille abil järjekindlasti kõigist omadussõnust saab kujundada vastava tähendusega määrsõnu. Seesuguseid liiteid on kaks:

a) ***-sti,*** mis liitub algvõrde (harva keskvõrde) ainsuse omastava kujulisele tüvele, näit. *kenasti* (tuletatud omadussõnast *kena), vahvasti, julgesti, ilusasti, kindlasti, hästi* (tuletatud sõnast *hea*, e. *hää*, nagu teda ka tarvitatakse), *toredasti, kõvasti* jne.; *arvatavasti* (tuletatud kesksõnast *arvatav), kuuldavasti, loodetavasti, oodatavasti* jne.; *-sti* tuletab määrsõnu ka arvsõnust ning tähendab siis, mitu korda miski sünnib: *kahesti* (= kaks korda), *kolmesti, viiesti, kuuesti* jne.;

b) ***-mini,*** mis liitub kesk- või ülivõrde tüvele, näit.: *kõvemini* (vrd. keskvõrret *kõvem), paremini, parimini* (vrd. ülivõrret *parim), julgemini, julgeimini, kenamini, ilusamini, kindlamini, kindlaimini, vahvamini, kergemini* jne.

Peale nende kahe liite on samas tähenduses tarvitatav veel alaltütleva käände lõpp ***-lt,*** mis liitub niihästi omadussõnade

alg-, kesk- või ülivõrde tüvele kui ka kesksõnadele, näit.: *vägevalt* (omadussõna algvõrdest *vägev), vägevamalt* (keskvõrdest *vägevam), vägevaimalt* (ülivõrdest *vägevaim), julgelt, julgemalt, julgeimalt, õnnetult, õnnetumalt, õnnetuimalt, lohakalt, lohakamalt, lohakaimalt, viljakalt, kardetavalt* (tuletatud kesksõnast *kardetav), kardetavamalt, kardetavaimalt, jultunult* (kesksõnast *jultunud), jultunumalt, jultunuimalt* jne.

Seega võime liidete *-sti, -mini* ja lõpu *-lt* abil määrsõnu samuti võrrelda nagu omadussõnu kesk- ja ülivõrde tunnuse abil: *julgesti ~ julgelt* (algvõrre) — *julgemini ~ julgemalt* (keskvõrre) — *julgeimini ~ julgeimalt ~ kõige julgemini ~ kõige julgemalt* (ülivõrre).

Märkus. Mõnikord võib *-sti* ja *-lt* vahel teha tähenduslikku vahet. Vrd.: *murdus kergesti* (= vähese vaevaga) — *murdus kergelt* (= natukese ainult, vähesel määral), *sööb õuna toorelt* (õun on toores) — *sööb õuna tooresti* (söömine on toores) jne.

49. Näiteid teiste määrsõnaliidete kohta:

a) ***-kesi:*** *kolmekesi, kahekesi, kümnekesi* jne.; *tasakesi, hiljukesi* jne.;

b) ***-misi:*** *pikkamisi, aegamisi, kobamisi, libamisi, segamisi, võrdlemisi* jne.;

c) ***-ti:*** *päeviti, ajuti, suviti, talviti, öösiti ~ öiti, hommikuti, õhtuti, pikuti, kõrvuti, paiguti, kohati, õieti, serviti* jne.; *kümneti, sajuti, tuhandeti* jne.; *praksti, kolksti, mürtsti, prantsti* jne.;

d) ***-li:*** *selili, küljeli, maoli, kõhuli, käpuli, siruli, põlvili, ammuli* jne.;

e) ***-kil, -kile:*** *upakil* (vastab küsimusele: kus? mis seisukorras?) — *upakile* (vastab küsimusele: kuhu? mis seisukorda?), *seljakil — seljakile, käpakil — käpakile, ripakil — ripakile, istukil — istukile* jne.;

f) ***-kuti:*** *otsakuti, vastakuti, kaelakuti, kohakuti, ülekuti* jne.;

g) ***-stikku:*** *vastastikku, kohastikku, ülestikku, kõrvustikku, läbistikku* jne.;

h) ***-vel*** (konsonandi järel), ***-vil*** (vokaali järel): *liikvel, ärkvel, valvel, kohkvel, pinevil, kohevil, elevil* jne.;

i) ***-ldasa, -tasa:*** *ealdasa* (= oma ea poolest), *kasvuldasa, rammuldasa, aruldasa, meeleldasa, rumalutasa* (= oma rumaluse tõttu), *koerutasa, sügavutasa* (= oma sügavuse poolest), *laiutasa* jne.

e. Liidete tabel-register.

50. (Tabelis on liited tähestikulises järjekorras; tul. = tuletab; täh. = tähendab; liit. = liitub; käänds. = käändsõnu; nimis. = nimisõnu; omaduss. = omadussõnu; pöörds. = pöördsõnu; abis. = abisõnu; n.-astm. = nõrgaastme-

lisele; t.-astm. = tugevaastmelisele; kons.-t. = konsonandiga lõppevale tüvele; vok.-t. = vokaaliga lõppevale tüvele; t. = tüvele; nim. k. = nimetavale käändele; omast. k. = omastavale käändele; haril. = harilikult.)

-ahta- (~ -ata-): *paugahtama (~ paugatama);* tul. pöörds.; täh. äkilist tegevust; liit. n.-astm. t. Vt. 46.

-aht[e]le- (~ -at[e]le-) vt. -ele-.

-ahtus (~ -atus) vt. -us.

-ard: *logard;* tul. nimis.; täh. isikut halvas mõttes. Vt. 12.

-ata- vt. -ahta-.

-at[e]le- vt. -ele-.

-bi-, -bu- vt. -u-.

-dlus vt. -us.

-dus vt. -us.

-e: *hüpe, määre, paise, liide;* tul. nimis.; täh. tegevuse üksikjuhtumit või tegevusega ühenduses olevat asja (vahendit, saadust jne.); liit. n.-astm. t. Vt. 14.

-[e]lda vt. -ta-.

-ele- (-le-), -aht[e]le- (~ -at[e]le-), -ld[e]le-, -nd[e]le-, -rd[e]le-, -st[e]le-, -t[e]le-, -ts[e]le: *rabelema, võitlema, paugaht[e]lema (~ paugat[e]lema), korrald[e]lema, uuend[e]lema, kummard[e]lema, käsit[e]lema, häälits[e]lema;* tul. pöörds.; täh. korduvat või vastastikust tegevust; -[e]le- liit. t.-astm. kons.-t., teised (-aht[e]le-, -ld[e]le- jne.) liituvad n.-astm. t. Vt. 43.

-elu vt. -u.

-[e]lus vt. -us.

-ik, -k: *jooksik, tulek, lüpsik, madalik, kuusik, tuulik;* tul. käänds.; täh. isikut või olendit, tegevuse üksikjuhtumit või tegevusega ühenduses olevat asja, kohta või rühma, või üldse tüvisõna mõistega ühenduses olevat asja; liit. n.-astm. t. Vt. 38, 21 b, 36 a.

-is, -us, -s, -ldis, -[r]dis, -stis, -tis: *täidis, kaebus, kaelus, teras, iiveldis, nikerdis, kivistis, väetis;* tul. nimis.; täh. tegevusega ühenduses olevat asja (vahendit, saadust jne.) või tegevust ennast (viimases tähenduses vt. lähemalt allpool, -us all) või üldse tüvisõna mõistega ühenduses olevat asja; liit. n.-astm. t., ainult -us tegevuse tähenduses liit. t.-astm. t. Vt. 18, 39 b, 13.

-ise-: *kahisema, helisema, kubisema;* tul. pöörds.; täh. igasugust kahisemist, häälitsemist, kõla või sellega kaasaskäivat liikumist. Vt. 47.

-[i]sta- vt. -ta-.

-istu: *kalmistu;* tul. nimis.; täh. kogu või rühma ning selle ala; liit. n.-astm, kons.-t. Vt. 34.

-jas: *tuhkjas, mustjas;* tul. omaduss.; täh. sarnasust, taolisust või omaduse vähendust. Vt. 29 b, 31 g.

-k vt. -ik.

-kas: *viljakas, punakas;* tul. omaduss.; täh. rohkust, küllust või omaduse vähendust. Vt. 29 a, 31 f.

-ke: *majake, emake, laevuke;* tul. nimis.; täh. vähendust, meelitust; liit. omast. k. või *i*-mitm. taolisele t. Vt. 30.

-kesi: *kolmekesi, tasakesi;* tul. abis. Vt. 49 a.

-kil[e]: *upakil[e];* tul. abis. Vt. 49 e.

-kond: *laudkond, tööliskond, jõgikond;* tul. nimis.; täh. kogu, piirkonda, ala; liit. haril. t.-astm. kons.-t., vahel vok.-t. Vt. 33.

-kus vt. -us.

-kuti: *kohakuti;* tul. abis. Vt. 49 f.

-la: *vangla, mesila;* tul. nimis.; täh. kohta, asupaika; liit. haril. t.-astm. kons.-t., vahel vok.-t. Vt. 32.

-lane: *eestlane, saarlane, sõjaväelane, kiriklane, vaenlane; haiglane;* tul. nimis. ja omaduss.; täh. isikut päritolu, kuuluvuse, asukoha, tegevuse, ilmavaate, suhte jne. järgi

või omaduse vähendust; liit. hariл. t.-astm. kons.-t., vahel vok.-t. Vt. 8, 31 b.

-lda- vt. -ta-.

-ldasa: *ealdasa;* tul. abis. Vt. 49 i.

-ldele- vt. -ele-.

-ldis vt. -is.

-ldle- vt. -ele-.

-ldu- vt. -u-.

-ldus vt. -us.

-le- vt. -ele-.

-li: *selili;* tul. abis. Vt. 49 d.

-lik: *meisterlik, elajalik, kirjanduslik, kannatlik, sotsialistlik; arglik;* tul. omaduss. käänd- ja pöördsõnust; täh., mis on kellelegi või millelegi omane või kelle või mille taoline keegi on, või üldse, missugune omadus kellelgi või millelgi on, või omaduse vähendust; liit. hariл. t.-astm. kons.-t., vahel vok.-t. Vt. 25—27, 31 e.

-likkus vt. -us.

-line: *veskiline, marjuline; kõvakooreline, lapsiline, kilogrammiline, keeleline, filosoofiline, rutuline; pikaline;* tul. käändsõnust nimi- ja omadussõnu; nimisõnana täh. isikut, kes ajuti viibib kuskil või võtab osa millestki; omadussõnana täh., mis kellelgi või millelgi on, mis ta sisaldab või mahutab, kellele või millele või kuhu, mis alale ta kuulub, mis laadi ta on, või omaduse vähendust; liit. omast. k. või i-mitm. t. Vt. 9, 24, 26, 27, 31 c.

-lisus vt. -us.

-lus vt. -us.

-mine: *äärmine, järgmine;* tul. omaduss.; täh. seisukohta ruumis või ajas. Vt. 37. — Teonime tunnust -mine *(elamine, tegemine* jne.) käsitellakse vormiõpetuses.

-mini: *kõvemini, julgeimini;* tul. abis. kesk- või ülivõrde tähenduses; liit. kesk- või ülivõrde t. Vt. 48 b.

-misi: *pikkamisi;* tul. abis. Vt. 49 b.

-mus vt. -us.

-n: *kahin;* tul. nimis. *-ise*-liitega pöördsõnust; täh. hariл. tegevuse üksikjuhtumit. Vt. 16.

-nd: *kaevand, laiend, varjund;* tul. nimis.; täh. tegevusega ühenduses olevat asja või üldse tüvisõna mõistega seotud asja. Vt. 21 a, 39 a.

-nda- vt. -ta-.

-ndele- vt. -ele-.

-ndik: *lagendik, istandik;* tul. nimis.; täh. kohta, ala. Vt. 36 b.

-ndle- vt. -ele-.

-ndu- vt. -u-.

-ndus: *kaubandus;* tul. nimis.; täh. hariл. ala, piirkonda. Vt. 36 c; vrd. ka -us, allp.

-ne: *raudne, vesine, meetrine, mehepikkune, isane, mehine, väline, hommikune, naiivne; kehvane;* tul. hariл. omaduss.; täh. ainet, materjali, millest miski on, ainet või asja, millega miski on ühenduses, mõõtu, liiki ja laadi, kohta ja aega jms.; liit. nim. k., omast. k. või i-mitm. taolisele t. Vt. 23, 27, 31 d.

-ne-: *mädanema, kõvenema, järgnema;* tul. pöörds.; täh. hariл. aeglast üleminekut ühest seisukorrast teise või uue omaduse järkjärgulist omandamist; liit. hariл. nim. k. või kahesilbilise keskvõrde t. Vt. 42.

-ng: *toiming, murrang, sööming;* tul. nimis.; täh. hariл. ühekordset tegemist või olemist, üksikut tegevusjärku; liit. n.-astm. t. Vt. 15.

-nik: *ametnik, rentnik, kirjanik, hapnik;* tul. nimis.; täh. isikut või asja, kes või mis püsivalt teotseb millegagi või on mingis seisukorras; liit. nim. k., erandlikult ka mõnele muule vormile. Vt. 7.

-nna: *kuninganna;* tul. nimis.; täh. naisisikut; liit. omast. k. Vt. 11.

-nu: *põlenu, hukkunu;* tul. nimis. *nud*-kesksõna tähenduses; liitub nagu kesksõna tunnus *-nud*. Vt. 19.

-[r]da- vt. -ta-.
-[r]dele- vt. -ele-.
-[r]dis vt. -is.
-[r]dle- vt. -ele-.
-[r]du- vt. -u-.
-[r]dus vt. -us.
-s vt. -is.
-sk[e]le : *olesk[e]lema, mõtisk[e]lema;* tul. pöörds.; täh. kestvat, korduvat tegevust; liit. n.-astm. t. Vt. 44.
-sta- vt. -ta-.
-stele- vt. -ele-.
-sti: *kenasti, arvatavasti; kahesti;* tul. määrsõnu omadus-, arv- ja keskmõnust; liit. omast. k. Vt. 48 a.
-stik: *laevastik, põõsastik;* tul. nimis.; täh. kogu või rühma; liit. n.-astm. t. Vt. 35.
-stikku: *vastastikku;* tul. abis. Vt. 49 g.
-stis vt. -is.
-stle- vt. -ele-.
-stu- vt. -u-.
-stus vt. -us.
-sus vt. -us.
-ta- (-t-), -[e]lda-, -[i]sta-, -nda-, -rda-: *kiigutama, söötma, rautama, ihaldama, võimaldama, kõlistama, kurvastama, suurendama, tähendama, kõverdama, käperdama;* tul. pöörds.; täh. millegi põhjustamist, esilekutsumist, teostamist; liit. n.-astm. t. Vt. 40.
-tar: *eestitar, lauljatar;* tul. nimis.; täh. naisisikut või -olendit; liit. haril. omast. k. Vt. 10.
-tasa: *rumalutasa;* tul. abis. Vt. 49 i.
-tele- vt. -ele-.
-ti: *päeviti; kümneti; praksti;* tul. abis. Vt. 49 c.
-tis vt. -is.
-tle- vt. -ele-.
-tlus vt. -us.
-tse-: *elutsema, kaubitsema;* tul. pöörds.; täh. kestvat, vähehaavalist tegevust; liit. n.-astm. t. Vt. 45.
-ts[e]le- vt. -ele-.
-tu: *korratu, jalutu, saamatu;* tul. omaduss.; täh. haril. püsivamat, kestvamat ilmaolemist; liit. omast. k. või i-mitm. kujulisele t. või *ma*-tegevusnimele. Vt. 28.
-tu- vt. -u-.
-tus vt. -us.
-u, -elu: *jagu, vedu, kaev[-u], käsitelu;* tul. nimis.; täh. tegevusega ühenduses olevat asja ja tegevuse üksikjuhtumit; liit. t.-astm. kons.-t. Vt. 17.
-u-, -bu-, -bi-, -ldu-, -ndu-, -[r]du-, -stu-, -tu-: *anduma, saabuma, söömbima, kõrvalduma, lahenduma, kõverduma, kurvastuma, külmetuma;* tul. pöörds.; täh. endale sihitud tegevust või enda üleminekut teise seisukorda; -u- liit. t.-astm. kons.-t., -bu-, -bi- pikale vokaalile või diftongile, teised (-ldu-, -ndu- jne.) n.-astm. t. Vt. 41.
-ur: *lendur, vedur, kalur;* tul. nimis.; täh. isikut või asja, kes või mis püsivalt, elukutseliselt teotseb millegagi; liit. t.-astm. kons.-t. Vt. 6.
-us, -ahtus (-atus), -dus, -dlus, -[e]lus, -kus, -ldus, -likkus, -lisus, -lus, -mus, -ndus, -[r]dus, -stus, -sus, -tlus, -tsus, -tus, -vus: *kaebus, argus, paugahtus (~paugatus), haridus, truudus, kummardlus, kõnelus, õmblus, viljakus, korraldus, pikaldus, vajalikkus, keerulisus, eestlus, juhtumus, välimus, paremus, kergendus, kummardus, vaimustus, sarnasus, käsitlus, hoolitsus, kaotus, õnnetus, seotus, tegevus;* tul. nimis.; täh. tegevuse üksikjuhtumit, tegevusega ühenduses olevat asja (vahendit, saadust jne.) või omadust või seisukorda; -us liitub t.-astm. kons.-t., teised (-ahtus, -dus, -dlus jne.) kas t.-astm. või n.-astm. kons.- või vok.-t. Vt. 13 ja 22.
***-vel, -vil**: liikvel, kohevil;* tul. abis.; -vel liit. konsonandile, -vil vokaalile. Vt. 49 h.
-vus vt. -us.

III. Sõnade liitmine.

a. Liitsõna mõiste ja liitosad.

51. Kui võrrelda sõnaühendeid nagu *isa maa* (pearõhk mõlemal sõnal) ja *isamaa* (esimesel sõnal pearõhk, teisel kaasrõhk), *suur linn* ja *suurlinn, vastu oksa* ja *vastuoksa,* siis selgub, et need erisuguse rõhuga sõnad ei ole omavahel tähenduselt mitte võrdsed: *isa maa* (= isa päralt olev maa) ei ole mitte sama mis *isamaa* (= kodumaa), *suur linn* mitte sama mis *suurlinn* (näit. Tartu on meie olude kohta küll võrdlemisi s u u r l i n n, kuid ta ei ole kaugeltki s u u r l i n n, s. o. ta ei ole miljonitelinnale omaste tunnustega) ega *vastu oksa* mitte sama mis *vastuoksa* (vrd.: *käsi puutus v a s t u o k s a,* ja: *ta tegi kõik minu käskudele v a s t u o k s a,* s. o. vastupidi).

Eeltoodud näidete sarnaselt mitmest sõnast kokkupandud sõna, mil on o m a e t t e t ä h e n d u s, s. o. niisugune tähendus, mida kokkuliidetud sõnul üksikult kõrvuti esinedes mitte ei ole, nimetataksegi **liitsõnaks.** Nagu näitas juba vormiõpetus, on liitsõnale peale tema tähenduse iseloomulik veel see, et tal on ü k s a i n u s pearõhk *(súurlinn, maailm)* ja et temal vormiliselt muutub harilikult ainult viimane liitosa *(suurlinn, suurlinna, suurlinnale, suurlinnad* jne.).

M ä r k u s. Liitsõnuks ei tule lugeda sõnaühendeid nagu *kimpsud-kompsud, kiltsud-kaltsud, elu-olu, loodusteaduslik-matemaatiline, ajaloolis-filosoofiline* jts., sest need ei moodusta omaette tähendust ega ole neil ka ühtainust pearõhku (ka muutuvad neil vormiliselt kõik liitosad korraga: *kimpsud-kompsud, kimpsude-kompsude, kimpse-kompse* jne.; ainult omadussõnul muutub üksnes viimane liitosa: *ajaloolis-filosoofiline, ajaloolis-filosoofilise, ajaloolis-filosoofilist* jne.). Neid on ehtsatest liitsõnadest kerge eraldada sellega, et neile võib ilma tähendust segamata vahele lisada *ja* või *ning: kimpsud j a kompsud, elu ja olu, ajalooline ning filosoofiline* jne. (liitsõnul säärane vahelelisamine pole võimalik, näit. *isa ja maa* tähendab hoopis midagi muud kui *isamaa).*

52. Vrd.: *tornikell — seinakell — taskukell — kuldtaskukell; helepunane — tulipunane — veripunane.* Esimesed neli näidet tähendavad kõik kella: erinevus on ainult selles, missugust kella iga sõna määrab; samuti väljendavad kolm järgmist näidet kõik punast värvi, igaüks isesuguse varjundiga. Liitosad *kell* ja *punane* väljendavad eeltoodud liitsõnade p õ h i m õ i s t e t. Sää-

raseid liitosi on igal liitsõnal ainult üks: see asetseb harilikult liitsõna lõpul ja seda nimetatakse liitsõna **põhisõnaks.** Teisi liitosi, mis lähemalt määravad põhisõna mõistet (eeltoodud näiteis: *torni-, seina-, tasku-, kuld-; hele-, tuli-, veri-),* nimetatakse **täiendsõnadeks.**

b. Liitsõna vorm ja tähendus.

Põhi- ja täiendsõnaks on nimisõna.

53. Kui liitsõnas nimisõna on liitunud nimisõnale, siis mängib tähtsat osa täiendsõna kuju. Vrd. näit. järgmiste liitsõnade kuju ja tähendust: *raudsaag* (= rauast tehtud saag) — *rauasaag* (= millega rauda saetakse), *kuldkast* (= kullast tehtud) — *kullakast* (= kulla alalhoidmiseks), *naisarst* (= arst, kes on naine) — *naistearst* (= kes arstib naisi), *metsamees* (= kes käesoleval ajal metsaga tegemist teeb, näit. metsaametnik, metsatööline jne.) — *metsmees* (= kes on metsas kasvanud, kes mujal nagu ei oska elada kui metsas, metsik, seltskonnaga harjumatu inimene), jne.

Täiendsõna on harilikult kas nimetavas või omastavas käändes *(raudsaag, rauasaag),* vahel ka konsonanttüvena esinev *(naisarst),* võib aga tarbe korral esineda ka mistahes muus vormis, näit.: *mäkketõus, vaheltkaupleja, meheleminek, surmaminek, maanikummardus, maatamehed* jne.

54. Täiendsõna nimetavalise ja omastavalise kuju tarvitamisel tuleb silmas pidada järgmisi juhiseid:

Täiendsõna on ainsuse nimetavas käändes:

a) kui ta tähendab ainet, materjali, millest miski on tehtud: *raudrüü* (= rauast tehtud), *raudsaag, kuldraha, vaskplaat, terassulg, siidsukk, õlgkübar, paberraha, palkmaja, vitskorv, nahkvöö, pappkast, plekk-katus* jne.;

b) kui ta tähendab, millena või mis kujul miski esineb: *juurvili* (= juurena esinev vili), *lillkapsas, aedlinn, käsivars, põhikiri* (= põhjaks, aluseks olev kiri), *lõppkoosolek* (= lõpuks olev, viimane koosolek), *naaberküla, ristpuu* (= ristikujuline), *tiibklaver, tiibhoone, rongkäik, keerdtrepp, lontkõrv* jne.;

c) kui ta väljendab mingi asja olulist tunnust: *sarvloom* (selle looma oluliseks tunnuseks, mis teda eraldab teistest

loomadest, on sarved), *okaspuu* (= mil lehtede asemel on okkad), *lehtpuu, kilpkonn, okastraat, kaelkirjak* (= kirjak, kelle oluliseks tunnuseks on pikk kael), *sõrgloom, raamsaag* jne.;

d) kui ta väljendab mingi asja olulist asukohta või olulist esinemisaega: *merisiga* (= loom, kelle oluliseks asukohaks on meri, kes harilikult mujal ei asugi kui meres; vrd.: *mereloom* [omastav kääne!], mis tähendab looma, kes käesoleval silmapilgul on küll meres, kuid kel meri ei tarvitse olla oluliseks asukohaks: paljud mereloomad võivad elada ka jõgedes ja järvedes), *meriliilia, mägikits, põldpüü, põldhein, aedmaasikas, aedvili, metsõunapuu, metsmees, talvrukis* (= rukis, mis erineb teistest rukkiliikidest selle poolest, et ta kasvab ületalve), *suvirukis* (= mis kasvab ainult suvel), *suvivili, talvmüts, suviülikond, kevadkübar* jne.;

e) kui ta näitab, missuguse kehaliikmega midagi käsitsetakse: *käsimasin* (= käega ümberaetav), *käsipall, käsikohver, käsiraamat, jalgratas* (= jalaga tallatav), *jalgpall, jalgtee, jalgrada, jalgpedaal, sõrmlaud* (= viiuli kaela osa, kus sõrmed peal käivad), *sõrmkübar* jne.;

f) kui ta väljendab, mille abil mingit tegevust esile kutsutakse: *õhkjahutus* (= jahutus õhu abil; vrd. *õhujahutus*, mis tähendab, et õhku jahutatakse), *õhkpidur, vesijahutus, nikotiinmürgistus, aurküte, vesiküte, elektervalgustus, käsitöö* jne.;

g) suuremas osas oskussõnus, mis tähendavad keemilisi ühendeid: *soolhape, väävelhape, vesinik-ülihapend, süsihapend, kloorvesinik, joodtinktuur* jne.;

h) mõningais liitsõnus, mis seesugustena juba vanemast ajast rahvakeelde on juurdunud: *kangaspuu, kangastelg, sadulsepp, plekksepp, tündersepp, mesipuu, kaupmees, kirikhärra* jne.;

i) mõningais liitsõnus, mis seesugustena teistest keeltest enamvähem muutmatult on laenatud: *postkaart* (vrd. saksa keele *Postkarte*), *postkontor, koolmeister, tempelmark, kontrollkassa* jne.

Kõigil teisil juhtumeil tarvitatakse täiendsõna omastavas käändes (kui ta ei esine mõnes muus vormis, vrd. 53): *raamatukauplus, heinaküün, ametiasutis, sõiduriist, kirjatäht, veoloom, lastearst, jõumees, õllepood, mõttekäik, leivaraha, viljapeksumasin* jne.

Märkus. Taime- ja loomanimedes, mis on liitunud vastava taime või looma liiginimega, ei ole täiendsõna nimetavas, vaid omastavas käändes, näit.: *tammepuu* (mitte: *tammpuu*), *kasepuu, kuusepuu, sirelipõõsas, särjekala, sääseputukas, hundikoer* jne. — Vrd. ka: *koeraklutt, poisivolakas, mehemürakas, kapiloks, mütsilätu, ministrihärra, rätsepaisand* jne. (põhisõna tähendab iseloomustavalt seda liiki, kuhu täiendsõna mõiste kuulub).

Täiendsõna on omastavas käändes ka siis, kui põhisõna tähendab, mil määral, kui suures osas mingit ainet esineb, näit.: *kullatükk* (vrd. *kuldraha* = kullast tehtud), *veetilk, liivahunnik, mullamägi, leivaraasuke, heinakuhi, vereoja, tulemeri* jne. Samuti ka: *meestesalk, linnuparv, kuusemets* jne.

Vrd. ka: *seapraad* (= *sealihapraad*), *vasikakotlet, kartulisupp, tangupuder* jne. (toidunimetused).

55. Eelmises paragrahvis toodud juhisest erinevad mitmeti *ne-, s*-sõnad (mille ains. omast. lõpul on *-se*, näit. *naine — naise, vares — varese, kannatus — kannatuse)* täiendsõnana. Neile on iseloomulik, et nad harilikult ei liitu põhisõnale ei nimetavaliselt ega omastavaliselt, vaid *s*-lõpulise konsonanttüvena: *naisarst* (mitte: *nainearst*), *elamistung* (mitte: *elamisetung*), *kauplemisluba, põlemisaine, nägemismeel, loomispalavik* jne. Samuti tarvitatakse *-us-, -is*-liitega sõnu: *haridusministeerium, ehitusmaterjal, julgustükk, iludusvõistlus, kasvatusabinõu, arvutusmasin, kirjutuslaud, õmblusmasin, põletismootor* jne.

Omastavas käändes esinevad *ne-, s*-täiendsõnad vastavalt § 54 üldjuhisele harilikult ainult järgmisis juhtumeis: 1) kui nad on omastavas vähem kui kolmesilbilised või kolmesilbilised esimesel või teisel silbivältel, näit.: *naisemees* (vrd. *naismees* = naisetaoline mees), *veiseliha, rebasenahk, jänesepraad, hobusekronu, katusepapp, matuseplats* jne.; 2) kui nad tähendavad asja või olendit, millele või kellele põhisõna tegevus on sihitud, näit.: *naisevõtmine* (naine on see, keda võetakse), *naisevaras* (naine on see, keda varastatakse; vrd.: *naisvaras* = naine, kes ise varastab), *tervisehoid* (võib erandlikult ka: *tervishoid*), *seaduseandlus, jäneselaskmine, julgusevõtmine, uudisejaht* (= jaht uudiste peale; vrd.: *uudisjaht* = uudisena esinev jaht) jne.; erand: *uudishimu.*

Märkus. *-us-, -is*-liitelisi sõnu täiendsõnana on lubatav ka igal juhtumil tarvitada § 54 toodud üldjuhise järgi: *hariduseministeerium, ehitusematerjal, õmblusemasin* jne. Endast mõista ei tohi aga sel juhtumil nimetavalist ja omastavalist kuju tarvitada läbisegi (*haridusministeerium* ja *hariduseministeerium* jne.), vaid ses asjas peab valitsema täielik järjekindlus.

Põhisõnaks on nimisõna, täiendsõnaks — mõni muu käändsõna.

56. Omadus-, ase- või arvsõna nimisõna eel on liitsõnas harilikult muutumatult ainsuse nimetavas käändes: *suurlinn, vabakaubandus, uusaeg, täismees, kuritegu, pahatahtlus, väikerahvas, vanasõna, suurtükk, noormees, vanapoiss, puhaskasu, igamees, omahind, kolmnurk, kaksteistkümnes* jne.; vahel on nimetava käände asemel lühem tüvekuju: *võõrsõna, sirgjoon, sinihabe, kõrgraba* jne.

ne-, s-sõnad liituvad ka käesoleval juhtumil harilikult konsonanttüvelistena: *välisministeerium, ühistegevus, kinnisvara, nüüdisaeg, maismaa* (= maine maa) jne.; erandeid on ainult kolm: *vaenelaps, teinepool* (= abikaasa), *viimnepäev*, mille asemel siiski võib tarvitada ka: *vaeslaps, teispool, viimispäev.*

Teisis käändeis esineb täiendsõna väga harva: *eneseiapmine, tervekstegemine, heakstegemine* jne.

Põhisõnaks on omadussõna, täiendsõnaks — mõni muu käändsõna.

57. Nimisõna omadussõna eel on ainsuse nimetavas käändes siis, kui ta väljendab, millega võib omadussõna omadust võrrelda, näit.: *süsimust* (= must kui süsi), *lumivalge, veripunane, purpurpunane, sulgkerge, päevselge* (= selge kui päev), *haudvaikne, surmkohutav, lindprii, raudraske, küünalsirge, peegelsile, piltilus* jne.

Muil juhtumeil on nimisõna omadussõna eel harilikult omastavas käändes: *verevaene* (= vere poolest vaene), *viljarikas, võidujulge, võidurõõmus, rasvarohke, surmahaige* (= suremas haige) jne.

58. Kui põhisõnaks olev omadussõna lõpeb liitega *-ne* või *-line*, siis on täiendsõna ainsuse omastavas käändes: *kahejalgne, hullumeelne, nukrameelne, kahekeelne, noorepoolne, metsalähedane, suurearvuline, kolmekorstnaline, kuuetolline, viieliitrine, kitsarööpaline, pikaajaline, sügavamõtteline* jne.

Ainult kui *-ne* või *-line* on liitunud otsekohe mingile iseseisvale liitsõnale, siis võib omastava asemel esineda nimetav

kääne või *s*-lõpuline konsonanttüvi: *üksmeelne* (tuletatud liitsõnast *üksmeel;* vrd. *nukrameelne,* mis ei ole mitte tuletatud iseseisvast liitsõnast, vaid kahest eri sõnast *nukker meel), teravmeelne, kolmnurkne* (liitsõnast *kolmnurk), nimisõnaline* (liitsõnast *nimisõna), lehtpuine, nüüdisaegne, kinnisvaraline* jne. — Erandlikult on liitunud konsonanttüveliselt ka sõnad *teiskordne, teissugune* (vrd. *teiselaadne, teisemoeline* jne.).

Märkus. Omadussõnad võivad omavahel liituda ka iseseisvat liitsõna moodustamata: *valus-raske, pilkav-naerune, hariduslik-sotsiaalne, ilukirjanduslik-muusikaline* jne. (vt. 51 märk.). Sel juhtumil on esimene ühendosa muutumatult ainsuse nimetavas käändes, välja arvatud *ne-, s*-sõnad, mis siingi esinevad konsonanttüvelistena: *ajaloolis-filosoofiline, matemaatilis-füüsikaline* jne. (vrd. 55).

Teised sõnaliigid liitosadena.

59. Pöördsõna esineb liitsõnas nimisõna eel konsonandiga lõppeva tüvena: *supelasutis, röövlaev, parknahk, purskkaev, pressraud* jne. Muidugi võib säärasel juhtumil täiendsõnaks seesuguse tüve asemel olla ka pöördsõna mingi käändeline vorm: *põlevkivi* (kesksõna *põlev* + *kivi), tegevliige, parkimisvahend* (teonimi *parkimise* + *vahend), põlemisaine, elamistingimus* jne. (sääraseid liitsõnu on vormilisest küljest käsiteldud juba eespool, üheskoos käändsõnadega).

Näiteid liitsõnade kohta, mil liitosadeks on veel teisi sõnaliike peale käänd- ja pöördsõnade: *pealetung, tähelepanu, kokkuseadmine, äraviija* jne. Lisanäiteid vt. 64.

c. Õigekirjutus sõnade liitmisel.

Sõnade kokku- ja lahkukirjutamine.

60. Üldreegliks on, et kui mingi sõnaühend on liitsõna, s. o. kui tal on omaette tähendus (vt. 51), siis tuleb ta kirjutada kokku, näit.: *isamaa* (kui me lahku kirjutaksime — *isa maa* —, siis oleks tal teine tähendus), *vanasõna, suurtükk, lumivalge, tondijutt, kõigepealt* (= kõige esiti; vrd.: *kõige pealt* = pealtpoolt otsast), *möödaminnes* (= muuseas; vrd.: *mööda minnes* = kui mööda minnakse), *ülepea* (= üldse; vrd. *üle pea), ülepeakaela* (= ennatlikult rutates; vrd. *üle pea-kaela)* jne.

61. Eriti kui ühendosad on käändsõnu, siis tuleb silmas pidada järgmisi juhtnööre:

a) Kui esimeseks ühendosaks on nimisõna ainsuse nimetavas käändes või konsonanttüvena esinev, siis kirjutatakse ühendosad kokku igal juhtumil: *piltilus, kuldkell, naisarst, sarvloom, kirjutuslaud* jne.

b) Kui esimeseks ühendosaks on nimisõna ainsuse omastavas käändes, siis kirjutatakse ühendosad kokku, kui see nimisõna vastab küsimusele: missugune?, ja lahku —, kui ta vastab küsimusele: kelle? mille?; näit.: *vallamaja* (missugune maja? — kus vallavalitsus asub) — *valla maja* (kelle maja? — valla oma), *tondijutt* (missugune jutt? — jutt tontidest) — *tondi jutt* (kelle jutt? — mida jutustab tont), *karujõud* (missugune jõud? — jõud nagu karul, näit. mõnel mehel öeldakse olevat karujõud) — *karu jõud* (kelle jõud? — karul olev jõud, s. o. ainult sellele loomale kuuluv jõud, keda nimetatakse karuks), *isamaa* (missugune maa? — isade päralt olnud maa, kodumaa) — *isa maa* (kelle maa? — isa omanduses olev maa), *kirikutornid* (missugused tornid? — kirikuile kuuluvad tornid) — *kiriku tornid* (mille tornid? — ühe kiriku tornid) — *kirikute tornid* (mille tornid? — mitme kiriku tornid), jne.

Märkus. Sagedasti tuleb ühendosad kokku kirjutada ka siis, kui täiendsõna tähendab olendit või asja, kellele või millele põhisõna tegevus on sihitud, näit.: *vennaarmastus* (armastatakse venda, ligimest), *tondijutt* (jutustatakse tondist), *ebajumalakummardus* (kummardatakse ebajumalat) jne., ja lahku kirjutada siis, kui täiendsõna tähendab olendit või asja, kes või mis on põhisõna tegevuse tegijaks, näit.: *venna armastus* (vend armastab), *tondi jutt* (tont jutustab), *ebajumala kummardus* (ebajumal kummardub!) jne. Alati ei ole aga see reegel maksev: mõõduandvaks jääb ikkagi, kas täiendsõna vastab küsimusele: missugune? või: kelle?, mille?, näit.: *arvustuse kirjutamine* (kirjutame lahku, kuigi täiendsõna tähendab asja, millele põhisõna tegevus on sihitud, sest küsimuseks on: mille kirjutamine?), *uppuja päästmine* (kelle päästmine?), *rahasumma annetaja* (mille annetaja?); *emaarmastus* (kirjutame kokku, kuigi täiendsõna tähendab tegijat — ema on, kes armastab —, sest küsime: missugune armastus?), *rahvavalitsus* (missugune valitsus? — rahvas valitseb), *lapseunistus* (missugune unistus? — laps unistab), *diplomaadikummardus* (missugune kummardus?; näit. lauses: *onu tegi üliviisaka diplomaadikummarduse)* jne.

Kui täiendsõna on mitmuses, siis kirjutatakse ta põhisõnast harilikult lahku, sest sel puhul ta vastab küsimusele: kelle, mille?, näit.: *toiduainete müük* (mille müük?), *vigade parandus, rahvaste liit, lindude parv* jne.

Vrd. aga: *toiduainete-kauplus* (missugune kauplus?), *vennastekogudus, vanemate-armastus* (armastatakse vanemaid; viimane näide tuleb kokku kirjutada § 60 toodud üldreegli järgi, sest lahuskirjutatuna tähendaks ta midagi muud: vanemate armastust laste vastu) jne. Kui täiendsõna on vormilt ainsuses, kuid sisult mitmuses, siis kirjutatakse ta põhisõnaga alati kokku, näit.: *linnuparv* (= lindude parv), *raamatukauplus* (= raamatute kauplus), *kuusemets* (= kuuskede mets) jne.

c) Kui viimane ühendosa lõpeb liitega *-ne* või *-line*, siis tuleb ühendosad kirjutada kokku: *maapealne, hullumeelne, kahejalgne, kolmekordne, kümnemeheline, meetripikkune, kolmekroonine, sajahobusejõuline, tuhandeleheküljeline* jne.

d) Kui esimese ühendosa juurde kuulub mingi täiendav sõna, mis lähemalt määrab selle ühendosa sisu, siis kirjutatakse see ühendosa järgmistest lahku; vrd.: *raualadu — roostetunud raua ladu* (esimest ühendosa *raua* määrab lähemalt sõna *roostetunud:* missuguse raua? — roostetunud raua), *külatänav — Koorküla tänav, aknaruut — saaliakna ruut, meetripikkune — kolme meetri pikkune, maapealne — kõrge kuiva maa pealne* jne.

Märkus 1. Sõnad nagu *era, hiigla, hull, ime, läbi, pool, puht, puru, püsti, täis, tühi, võhi, üli* jts., millele järgneb ühendosana nimi- või omadussõna ja mis sagedasti suurendavad järgneva põhisõna omadust (vrd. näit. *rumal* ja *pururumal)* või ka muidu täiendavad põhisõna, kirjutatakse järgneva ühendosaga kokku: *eraasi, hiiglajõud, hulljulge, imesuur, läbivalge, pooluimane, puhtteaduslik, püstitola, täismees, tühipaljas, võhivõõras, ülikena* jne. Sõna *eri* kirjutatakse järgneva ühendosaga kokku, kui ta tähendab 'eriline, spetsiaalne'; kui ta aga tähendab 'erisugune, lahusolev', siis kirjutatakse ta lahku: *eriteadused* (= spetsiaalteadused) — *eri teadused* (= mitmesugused teadused), *eriküsimused* (= spetsiaalküsimused) — *eri küsimused* (= mitmesugused küsimused) jne.

Märkus 2. Lahku kirjutatakse omadussõnad järgnevaist osastavaist käändeist ühendeis nagu: *rohekat värvi kübar, uut moodi mantel, teist karva kasukas, soome sugu rahvad, head tõugu lehmad* jne. Seevastu nimisõnad kirjutatakse sääraseil juhtumeil järgneva osastavaga kokku: *pähklipuuvärvi mööbel, mehemoodi töötamine, hiirekarva hobune* jne. — Osastavad *ohtu* ja *võitu* kirjutatakse sääraseis ühendeis eelneva täiendsõnaga alati kokku: *poisikeseohtu mees, plikaohtu neiu, suurevõitu rõivad, napivõitu toit* jne.

62. Pärisnimi kirjutatakse järgnevast üldnimest üldiselt lahku: *Eesti vabariik, Briti kuningriik, Atlandi ookean, Punane meri, Islandi saar, Alpi mäed, Soome laht, Peipsi järv, Narva jõgi, Tartu linn, Elva alev, Rüütli tänav, Toravere küla, Kruusimäe talu* jne. (samuti kirjutatakse lahku vastavad rahvust, kohta jne.

tähendavad üldnimed: *eesti keel, rootsi punss, riia vakamaa, norra kirjandus* jne.).

Kokku kirjutatakse pärisnimi järgneva üldnimega: a) kui üldnimeks on sõna *maa: Venemaa, Saksamaa, Prantsusmaa, Saaremaa, Viljandimaa* jne.; b) kui pärisnimeks on nimisõna ainsuse nimetavas käändes *(Tütarsaar)* või ilmakaarenimetus *(Läänemeri);* samuti paljudes eesti kohanimedes, kus pärisnime üksinda üldse kunagi ei tarvitata, vaid ainult üldnimega koos *(Pühajärv);* teisi näiteid: *Vahemeri, Jäämeri, Põhjameri, Naissaar, Osmussaar, Emajõgi, Munamägi, Võrtsjärv, Saadjärv, Kullaküla, Piirisaar, Heinlaid* jne.

63. Pöördsõnad kirjutatakse nende juurde kuuluvaist määrsõnust lahku kõigis pöördelisis muuteis ja tegevusnimedes: *lähen ära, tulge tagasi, tooksin kaasa, tõin koju, oleme üle jõudnud, oli maha kukkunud, oleksime alla vajunud, olevat kokku kogunud, läbi ujuda, siia joostes, välja võtma, ette jõudmata, sisse sõitmas* jne. Kõigis teistes muuteis kirjutatakse pöördsõna juurdekuuluva määrsõnaga kokku: *äramineja, tagasitulemine, kaasatoodud raha, raskustest ülesaanud mees, mahalangenud oks, kokkukogutud sõdurid, läbiujutav jõgi, ettejõudev võistleja* jne.

Märkus 1. Kui määrsõna on *nud-* või *tud*-kesksõna kõrval *(äraläinud, välja võetud* jne.), siis tuleb kokku- või lahkukirjutamiseks selgeks teha, kas kesksõna kuulub pöördelisse vormi või mitte. Selleks on kasulik meeles pidada, et pöördelise muute kesksõna juurde kuulub alati pöördsõna *olema* oleviku- või minevikuvorm *(on, oli, oleksin, olnud, olevat, olgu* jne.); kui seda *olema*-vormi lauses tegelikult ei esine, siis on ta hõlpsasti juurdemõeldav. Näit. lauses: *asjad, mis välja võetud, pane jälle tagasi,* kuulub kesksõna *välja võetud* pöördelisse muutesse (lahku kirjutada!), sest siin on hõlpsasti juurdemõeldav sõna *on: asjad, mis on välja võetud, pane jälle tagasi.* Seevastu lauses *väljavõetud asjad pane jälle tagasi* kesksõna ei kuulu pöördelisse muutesse (kokku kirjutada!), sest pole võimalik juurde mõelda sõna *on.*

Märkus 2. Kokku tuleb kirjutada *-mata*-lõpulised tegevusnimed ühendeis nagu *senikuulmata uudis, päralejõudmata kaup, ettenägemata kulud* jne., sest need tegevusnimed esinevad siin omadussõna tähenduses (vastavad küsimusele: missugune? — *ettenägemata kulud* — missugused kulud?; vrd. sarnasekujulisi *-tu*-omadussõnu: *ettenägematud kulud, senikuulmatu uudis* jne., vt. ka 28 märk. 2). Kus säärast omadussõnalist tähendust ei ole, seal kirjutatakse need tegevusnimed määrsõnust lahku, näit. lauses: *nad olid eelarve kokku seadnud ette nägemata kõiki tarvilikke kulusid* (siin ei vasta *ette nägemata* mitte küsimusele: missugune?, vaid: mida tegemata?).

64. Abisõnad kirjutatakse kokku või lahku § 60 üldreegli järgi. Näiteid liit-abisõnade kohta: *aegamööda* (= aegamisi, vähehaaval, pikkamööda; vrd.: *aega mööda saatma* ja *aegamööda saatma), ainuüksi, alalõpmata, alatasa, alatihti, allvee, eeskätt* (= esijoones; vrd. *ees kätt), enamvähem, enneaegu, ennemuiste, esialgu, esijoones, esipuhku, harutihti, hiljaaegu, huisapäisa, hullupööra, hädavaevalt, igapäev* (= ükslugu, alatasa), *ilmaaegu, ilmtingimata, isepäinis, iseäraldi, iseäranis, jalamaid, jalapealt* (= kohe), *järelejätmata, järgemööda, järjepannu* (= järjestikku), *kahevahel* (= kõhklemas), *kaksiratsa, karvapealt* (= täpselt), *[ei] karvaväärtki* (= sugugi, natukestki), *kottlohinal, kordamööda, kuigivõrd, kuivõrra ~ kuivõrd, kusjuures* (vrd.: *kus juures oldi* ja *kusjuures oldi* [= mis puhul ühtlasi oldi]), *kõhnakiralt* (= hädavaevalt), *kõigepealt, käkaskaela* (= üle pea-kaela), *käsikaudu, käsikäes, ligikaudu, ligimaile* (= ligikaudu, peaaegu, umbes), *läbikaudu* (= läbistikku), *läbisegamisi, läbisegi, meeltmööda, minupärast* (näit. lauses: *minupärast võid minna* [= minu poolt ei ole selleks takistusi]; vrd. lauset: *minu pärast ta on palju vaeva näinud), misjaoks, misjuures, misläbi, mispeale, mispärast, mistarvis, mistõttu, mõnikord* (= vahel), *möödaminnes, naljapärast* (= naljaks, naljalt), *niihästi [kui ka], niikaua* (= seni, seniks), *niikaugel* (= siin, siinkohal), *niikaugele, niikuinii, niimoodi, niipalju* (= niivõrd), *niipea, niipikalt* (= niivõrd), *niisama, niisamuti, niiviisi, niivõrd ~ niivõrra, nojah, nõndamoodi, nõndasama, nõndasamuti, nõndaviisi, nüüdsama* (= hiljuti, praegu), *omaette, omajagu, omakorda, omapead, omasoodu, omavahel, otsekohe, pahatihti, peaaegu, pealtnäha, pealvee, pikkamööda, poolteed ~ pooltehti* (= pooleldi), *punktipealt, puupüsti [täis], rahujalal* (= rahuseisukorras, -vahekorras), *rahujalale, salamahti, sealjuures, sedamaid* (= kohe), *sedamoodi, sedapuhku, sedaviisi, sedavõrd, seejuures, seekord, seepärast, seetõttu, seevastu, seevõrra, sellegipärast, sellejaoks, sellejuures, sellepärast, sellevastu, sellevõrra, siiamaani, siinjuures, sõjajalal, sõjajalale, tagantjärele, tagaselja, tasapisi, teadupärast, teinepool ~ teispool* (= teisel pool, üle; näit. sõnaühendis: *teispool jõge), tihtipeale, tuhatnelja, tunaeile, tunahomme, umbkaudu, umbropsu* (= huupi), *vahepeal, vahetevahel, vastumeelt, vastuoksa, vastupidi, õigupoolest, ääriveeri, ühepalju, üheskoos, ühtelugu, ühtepuhku, üksijäli* (= üksteise jälgedes, ühes rööpas), *üksijäri* (= ühte järge,

vahet pidamata), *üksipäini, üksisilmi, ükskord, ükskõik, ükslugu* (= ühtelugu, alatasa), *ükspuha, ükspäinis* (= üksipäini, ainult), *üksvahe* (= kord vahepeal, ükskord, teatavat aega), *üleeile, ülehomme, ülemäära* (= liiga), *ülepea, ümberkaudu, ümberringi.*

Abisõnad *haaval, pidi* ja *tahes* kirjutatakse juurdekuuluvate sõnadega kokku: *natukehaaval, tilkhaaval, tükkhaaval, alaspidi, igapidi, karvupidi, käsipidi, pahempidi, tagurpidi, tuttipidi, igatahes, kestahes, kustahes, mistahes, tahestahtmata* jne. — Vrd. seejuures näit. *tuttipidi* ja *valget tutti pidi:* § 61 d reegel on maksev ka abisõnade kohta.

Abisõnad *kaupa* ja *viisi* kirjutatakse juurdekuuluva käändsõnaga kokku, kui see on ainsuses, ja lahku sellest, kui see on mitmuses, näit.: *hoopkaupa, hulgakaupa, järgukaupa, paarikaupa, järguviisi, kuuviisi, päevaviisi, tükiviisi,* aga: *aastate kaupa, kuude kaupa, järkude kaupa, päevade viisi, salkade viisi, tundide viisi* jne.

Abisõnad *poole, pool, poolt* kirjutatakse juurdekuuluvate abisõnadega kokku ja juurdekuuluvaist käändsõnust lahku, näit.: *allapoole, allpool, altpoolt, pärastpoole, sissepoole, seespool, seestpoolt, väljapoole, väljaspool, väljastpoolt* jne., aga: *igale poole, igal pool, igalt poolt, teisele poole, teisel pool, teiselt poolt, metsa poole, metsa poolt* jne. — Alati kokku tuleb kirjutada sõna *teinepool* tähenduses 'teisel pool', näit. lauses: *poisid olid alles teinepool jõge,* sest lahuskirjutatuna oleks tal teine tähendus, vrd. näit.: *teine pool jõge* (= jõe teine pool) *oli venelaste käes.*

Sidekriipsu tarvitamine.

65. Pikemais liitsõnus, mil on rohkem kui kaks liitosa, samuti ka lühemais sõnus, kui seda hõlpsa loetavuse, selguse pärast peetakse tarvilikuks (see oleneb keeletarvitaja isiklikust äranägemisest), võidakse osa liitosi teistest eraldada sidekriipsuga: *rahvavalgustus-ajajärk, õigekeelsus-sõnaraamat, munavalge-ollus, jää-äärne, pakk-kast, kohtu-uurija, valg-ivake* jne.

66. Peale eelmises paragrahvis toodud üldjuhise tuleb meeles pidada veel järgmised üksikjuhtumid; sidekriipsu tarvitatakse:

a) kui ühel põhisõnal on mitu täiendsõna või ümberpöördult; sidekriips asetseb sel puhul eraldatud liitosa küljes: *maa- ja*

linnainimesed, töötamistingimused ja -võimalused, kaubandus- ja tööstuspolitika, haridus- ja sotsiaalolud, viie- ja kümnekroonised rahad jne.;

b) kui liitosade hulgas on pärisnimesid: *Põhja-Ameerika, Lõuna-Eesti, Anveldi-nimeline, Jannseni-aegne, liiva-Hannus* (= surm), *Tartu-poolne* jne.; samuti eraldatakse sidekriipsuga ka muud pärisnimetaolised sõnad või märgid: *T-kujuline raud, r-täht, poiss-sõna, 10-arv, 6-meheline salk* jne.

Märkus. Ka sääraseil kokkukuuluvail sõnaühendeil, mis mitte ei ole liitsõnad (vt. 51 märk.), eraldatakse ühendosad üksteisest sidekriipsuga: *elu-olu, luud-kondid, öö-päev, kimpsud-kompsud, neli-viis korda, Soome-Eesti kaubaleping, ajaloolis-filosoofiline, pilkav-naerune, sotsialistlik-kommunistlik ilmavaade, edasi-tagasi, kilks-kolks, risti-rästi* jne. — Sama reegli alla kuuluvad ühendid nagu: *päev-päevalt, aasta-aastalt, lõõk-lõõgilt, järk-järgult* jne.

Lauseõpetus.

I. Lihtlause ja tema liikmed.

a. Üldjooni lausest ja tema liigendusest.

Lause mõiste ja sisuline liigitus.

67. Lauseks nimetatakse sõnadega avaldatud mõtet. Näit.: *Müristab. Hakkab sadama. Õhk on jahe. Pikne lõi suurde kivvi. Pärast vihma on taevas selge.*

68. Sisu poolest jagatakse laused viide liiki:

a) **jutustavad laused,** näit.: *Mehed läksid tööle. Üks jäi maha. Taevas on pilves.*

b) **hüüdlaused,** näit.: *Küll on kena kelguga mäest alla lasta! Ilus on surra isamaa eest!*

c) **küsilaused,** näit.: *Missugune katel on ilma kaaneta? Kes seda tegi? Ons see sinu raamat? Kas sa käisid laulupeol?*

d) **käsklaused,** näit.: *Hakka kord minema! Ära hulla!*

e) **soovlaused,** näit.: *Ehtigu sind õhud õrnad! Tuuled juhtigu sul teeda!* (Kalevipoeg.) *Peaks sadu lõppema!*

69. Jutustavate lausete järele pannakse punkt, hüüd-, käsk- ja soovlausete järele hüüu-, küsilausete järele küsimärk.

Lause pealiikmed.

Ex bibl. univ. Tart.

70. Lauseis

poiss	*loeb*
tööd	*ei ole*
minna	*tuleks*

võime eraldada kaks osa: ühelt poolt pöördsõnad *loeb, ei ole, tuleks* väljendavad tegevust või olu ja teiselt poolt sõnad *poiss,*

tööd, minna avaldavad, kes või mis on selle tegevuse tegija või selles olus olija (kes loeb? — poiss; mida ei ole? — tööd; mida tuleks? — minna).

Pöördsõna, mis väljendab seda põhitegevust või põhiolu, millest lauses on juttu, nimetatakse **öeldiseks** e. **predikaadiks.**

Sõna (või sõnarühma), mis avaldab, kes või mis on öeldises väljendatud tegevuse tegija või olus olija, nimetatakse **aluseks** e. **subjektiks.**

Alus ja öeldis on lause pealiikmed. Lauset, kus on ainult alus ja öeldis, nimetatakse **laiendamata lihtlauseks.**

Märkus. On lauseid, kus esineb ainult öeldis. Näit.: *Märistab. Sajab.*

Laiend ja põhisõna.

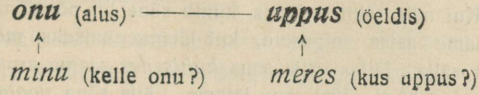
71. Lauses *poisid | jooksevad* on aluseks sõna *poisid* ja öeldiseks *jooksevad.* Kui laiendame selle lause, näit. öeldes: *väikesed punapõsksed poisid | jooksevad uiskudega mööda peegelsiledat jääd,* siis selles pikemas lauses on aluseks samuti *poisid* ja öeldiseks *jooksevad.* Kuid peale aluse ja öeldise on sel laiendatud lausel veel rida teisi sõnu, millest sõnad *väikesed punapõsksed* täiendavad lähemalt alust *poisid* (missugused poisid? — väikesed punapõsksed poisid) ja sõnad *uiskudega mööda peegelsiledat jääd* seletavad lähemalt öeldist *jooksevad* (kuidas jooksevad? — uiskudega; kus kohal jooksevad? — mööda peegelsiledat jääd). Kogu eeltoodud lausel võime seega eraldada kaks osa: aluse ühes tema juurde kuuluvate sõnadega ehk nn. alusrühma *(väikesed punapõsksed poisid)* ja öeldise ühes tema juurde kuuluvate sõnadega ehk nn. öeldisrühma *(jooksevad uiskudega mööda peegelsiledat jääd).*

Sõnu, mis täiendavad ning lähemalt seletavad lause pealiikmeid, alust ja öeldist, ehk — nagu seda teisiti öeldakse — mis alistuvad alusele ja öeldisele, nimetatakse **laiendeiks** (lause kõrvalliikmeiks) ja lauset, kus peale aluse ja öeldise on veel laiendeid, — **laiendatud lihtlauseks.**

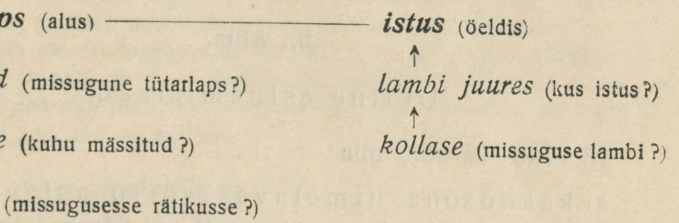
72. Laiend võib alistuda:

a) otse alusele või öeldisele. Näit. lauses *minu onu uppus meres* täiendab alust *onu* laiend *minu* (kelle onu? — minu) ja öeldist *uppus* laiend *meres* (kus uppus? — meres).

Piltlikult võime säärast laiendi alistumist kujutada järgmise kavastisena:

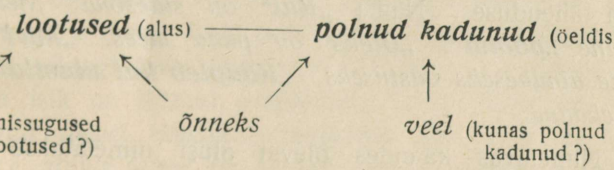

b) mõnele teisele laiendile, näit. lauses: *kirjusse rätikusse mässitud tütarlaps istus kollase lambi juures,* mille võime eeltoodud lause eeskujul kavastada järgmiselt:

Nagu kavastisest näeme, on selles lauses alusel *tütarlaps* kolm laiendit, millest laiend *kirjusse* alistub laiendile *rätikusse* (missugusesse rätikusse? — kirjusse), see omakorda laiendile *mässitud* (kuhu mässitud? — rätikusse), ja alles viimane alistub otsekohe alusele *tütarlaps.* Sama lause öeldisrühmas alistub laiendile *lambi juures* laiend *kollase* (missuguse lambi juures? — kollase lambi juures).

c) kogu lausele, ehk teiste sõnadega: ühelhoobil niihästi alusele kui ka öeldisele. Näit. lauses: *õnneks polnud kõik lootused veel kadunud* —

— võib sõna *õnneks* kuuluda niihästi alusrühma *(õnneks kõik lootused)* kui ka öeldisrühma *(õnneks polnud kadunud veel).* Seega oleme õigustatud siin lugema sõna *õnneks* alistuvaks kogu lausele.

Sõna, millele laiend alistub, nimetatakse laiendi **põhisõnaks.** Näit. sõnarühmas *ilusal kevadel* on *kevadel* see põhisõna, millele alistub laiend *ilusal* (missugusel kevadel? — ilusal).

Märkus. Kui lauses põhisõna leidmine tekitab raskusi, on soovitav põhisõnaks peetav sõna jätta välja; kui lause selgus niisugusel korral hävib, ongi väljajäetav sõna põhisõna. Võtame näit. lause *vesi voolas kohisedes mööda jõesängi.* Kui näit. tekib kahtlus, kumb sõna on põhisõna, kas *voolas* või *kohisedes,* jõuame asjas selgusele, kui jätame katseks mõlemad sõnad kordamööda lausest välja. Jättes välja sõna *kohisedes* saame arusaadava lause *vesi voolas mööda jõesängi.* Kui aga jätame välja sõna *voolas,* jääb meile mõttetu sõnadeühend *vesi kohisedes mööda jõesängi.* Seega on kõnesolevas lauses põhisõna *voolas* (on ühtlasi öeldis), kuna sõna *kohisedes* on tema laiend (kuidas voolas? — kohisedes).

b. Alus.

Üldine esinemislaad.

73. Aluseks võib olla:

a) käändsõna nimetavas või osastavas käändes (järgnevais näiteis on alus trükitud jämendatud kirjaga). Näit.: ***Uni*** *ei anna uuta kuube,* ***magamine*** *maani särki. Suur* ***tükk*** *ajab suu lõhki.* ***Kes*** *kannatab,* ***see*** *kaua elab.* ***Mina*** *oleksin teinud teisiti.* ***„Kolm“*** *on arvsõna. Surevad nii* ***rikkad*** *kui* ***vaesed.*** ***Mehi*** *läks metsa. Laual on* ***leiba.***

b) mõned pöördsõna käändelised muuted: *da*-tegevusnimi, kesksõna, tegija- ja teonimi. Näit.: ***Arvustada*** *on kerge,* ***teha*** *on raskem. Kõik* ***loodetav*** *ei lähe täide.* ***Põgenemine*** *oma kohalt on alatu.* ***Pilkaja*** *ei ole hea sõber.*

c) mistahes sõnaliik või sõnarühm, kui see esineb käändsõna tähenduses. Näit.: ***„Kui“*** *on sidesõna. Metsast kostis äkiline* ***„põmm“.*** ***„Oleks“*** *on paha mees.* ***„Mh!“*** *oli vanamehe ainukeseks vastuseks.* ***„Kaupleb kui mustlane“*** *on eesti kõnekäänd.*

Nimetavas käändes olevat alust nimetatakse **täisaluseks** (totaalsubjektiks; näit. lauses ***uni*** *ei anna uuta kuube),* osastavas käändes olevat — **osaaluseks** (partsiaalsubjektiks; näit. lauses *laual on* ***leiba).***

74. On lauseid, kus alus iseseisva sõnana puudub, kuigi ta mõtteliselt esineb (on hõlpsasti juurdemõeldav). Näit.: *Võtsin kübara varnast ja läksin välja. Kui linna sõidad, astu minu poole sisse. Ärge unustage raamatuid!* Nimelt võib neid

lauseid täiendada järgmiselt: ***Mina*** *võtsin kübara ja* ***mina*** *läksin välja. Kui* ***sina*** *linna sõidad, astu* ***sina*** *sisse.* ***Teie*** *ärge unustage raamatuid!*

Vastavais lühemais lauseis *võtsin kübara, läksin välja* jne. esineb alus sisuliselt pöördsõna pöörde lõpus: *võtsin* = ***mina*** *võtsin, võtsid* = ***sina*** *võtsid, võtsime* = ***meie*** *võtsime* jne.

Märkus. Lausete hulka, mille alus pole nähtav, kuid on hõlpsasti juurdemõeldav, võib lugeda ka laused nagu *sajab, tuiskab, müristab* jne., sest neid võib täiendada järgmiselt: ***vihma (lund, rahet)*** *sajab,* ***lund (liiva)*** *tuiskab,* ***kõu (pikne)*** *müristab* jne. — Lauses nagu ***välku*** *lööb* (= välku sähvatab) võib aluseks lugeda sõna *välku* (vrd. lauseid nagu: ***mürinat*** *kuuldub,* ***suitsu*** *paistab* jne.). — Raskem on alust juurde mõelda lauseis nagu *ajab oksele, pööritab* jne., kuid sealgi on see vahel võimalik: *see* ***rohi*** *ajab oksele,* ***hais*** *pööritab südant* jne.

75. Lauses puudub alus:

a) kui öeldiseks on pöördsõna vorm umbisikulises tegumoes. Näit. lauses *sulane saadeti koormaga ees* on tegevus öeldise kaudu avaldatud — saadeti —, kuid ei ole öeldud, kes on selle tegevuse tegija („kes saatis?"). Samuti ei ole tegijat avaldatud näit. lauses *mindi metsa mängima* („kes läks metsa mängima?"; öeldiseks on *mindi).*

b) kui öeldiseks on sisu poolest umbisikuline, olgugi kuju poolest isikuline pöördsõna vorm. Näit.: *Suusatada saab ainult lumisel talvel. Külma ilmaga peab soojalt rõivastuma. Vääna vits võsult, ära mine palgilt väänama.* Neis lauseis on öeldis kujult küll isikulises tegumoes *(saab, peab, vääna, ära mine),* kuid ta ei viita seejuures mitte kindlale isikule, kes midagi teeb (vrd. *tema saab, sina vääna* jne.), vaid tegija isik on jäänud avaldamata: näit. lause *suusatada saab ainult talvel* tähendab sedasama mis lause *suusatada saadakse ainult talvel* (kes saab, ei ole öeldud); samuti on lause *vääna vits võsult* sisuliselt võrdne lausega *väänatagu vits võsult* (kes peab olema väänaja, ei ole öeldud). — Sääraseis lauseis on öeldis alati ainsuse 2. või 3. pöördes *(vääna, saab).*

Märkus. Rahvakeeles esineb ka aluseta lauseid, mil öeldis on mitmuse 3. pöördes, näit.: *Räägivad, et see rohi pidada aitama* (= räägitakse, et 'see rohi ..). — Kirjakeeles sääraseid lauseid ei ole soovitav tarvitada.

Täis- ja osaalus.

76 Täisalust tarvitatakse, kui alusega tahetakse väljendada asju, isikuid, tegevusi jne. täie koguna, tervikuna või kui kõneldakse teatavaist kindlaist, kõnesolnud asjust, isikuist jne. Vastasel korral, s. o. kui kõneldakse teatava asja ebamäärasest osast või üldse mingist määramatust asjast, isikust jne., tarvitatakse osaalust. Näit.: ***Lehed*** *langevad puult* (s. o. kõik lehed). ***Lehti*** *langeb puult* (s. o. ebamäärane osa lehti). ***Piim*** *on purgis* (s. o. see teatud hulk piima, millest oli juttu). ***Piima*** *on purgis* (s. o. määramatu hulk). ***Raamat*** *kukkus laualt maha.* ***Midagi*** *kukkus laualt maha* (ei ole lähemalt määratud, mis asi kukkus). *Meil on juba* ***aeg*** *minna. Meil on* ***aega*** *minna. Möödunud* ***päevad*** *ei tule tagasi. Läheb veel* ***päevi,*** *enne kui pärale jõuame. Viimased* ***sõnad*** *olid selgesti kuuldavad. Jutust kuulduš üksikuid* ***sõnu.*** *See* ***uudis*** *oli mulle juba tuttav. Kas* ***uudist*** *kuuldub?*

Märkus. Kui alusele võime juurde mõelda sõna *„ainult"*, s. o. kui tahame rõhutada, et on tegemist ainult selle või sellelaadilise asjaga, isikuga jne., mida tähendame alusega, siis tarvitame alati täisalust. Näit.: *Ülemisel riiulil on ilu- ja teaduslik* ***kirjandus*** (s. o. ainult ilu- ja teaduslik kirjandus), *alumisel — üldised* ***käsiraamatud.*** *Selles klaasis on soe* ***vesi*** (rõhutatakse eriti, et ei ole külm vesi). *Teises majatiivas elavad korralikud* ***inimesed*** (s. o. seal korratuid ei ole).

77. Kui lause öeldiseks on pöördsõna, mille tegevus on sihitud mingile asjale, olendile, nähtusele jne. (sihiline pöördsõna, vt. 99, märk. 2), siis võidakse tarvitada ainult täisalust. Näit.: ***Poisid*** *mängivad palli* (mängimistegevus on sihitud pallile). ***Huvirändajad*** *vaatlesid tähelepanuga vanu vareme id. Metallitehase* ***töölised*** *valasid parajasti suurt kella.* ***Naised*** *pesevad jõe ääres (pesema* on sihiline pöördsõna, sest temale võime mõttes juurde lisada: *pesevad pesu).*

Kui eelmiste lausete alustele tahame anda osaaluse mõtte, siis tuleb meil need laused ümber kujundada nii, et sihiline öeldis ei oleks takistav, näit.: ***Poisse*** *on palli mängimas* (öeldis *on* ei ole sihiline), või: ***Osa*** *poisse mängib palli* (või: ***salk*** *poisse mängib palli* jne.; niisugusel juhtumil ei ole sõna *poisse* enam alus, vaid selleks on vastav lisasõna *osa, salk* jne.).

78. Kui lause on eitav (või küsiv) ning kui öeldiseks on pöördsõna *olema* (tähenduses 'olemas olema') või *näha*

(kuulda, tunda jne.) *olema, vaja (tarvis) olema, vaja (tarvis) minema, saama* (midagi millestki) jne. või mõni muu pöördsõna, mis esineb sarnases tähenduses, siis tuleb tarvitada osaalust. Näit.: *Meie talus* ***koera*** *ei ole* (s. o. ei ole olemas). *Kas teil on* ***koera?*** (selles küsimuses sisaldub varjatult ka eitav lause: *ega teil vist koera ole?). Sellel uksel pole* ***lukkugi.*** *Töö algamiseks pole enam mingit* ***takistust.*** ***Naabripoissi*** *polnud kuskil näha. Kas õhus on tunda* ***äikest?*** *Kas oli kuulda mingit* ***krabinat?*** ***Sind*** *ei ole meil tarvis. Kas teil* ***teenijat*** *on vaja? Ei sellest poisist saa* ***täismeest.*** *Kas* ***laeva*** *ei paista veel? (ei paista* esineb siin tähenduses 'ei ole näha'). *Ei ole leidunud ühtegi* ***inimest,*** *kes oleks roninud Himaalaja tippu (ei ole leidunud* tähendab siin 'ei ole olnud olemas').

Märkus. Kui öeldiseks on väljendid *vaja (tarvis) olema, vaja (tarvis) minema,* siis on ka jaatavas lauses alus harilikult osaalus: *Seda* ***pliiatsit*** *läheb mulle veel tarvis.* ***Meelelahutust*** *on inimesel vaja.*

79. Rahvapärased kaksikalused lauseis nagu: ***Järit-Marit*** *läksid kirikusse,* ***Matsi-Mihklit*** *niitsid orus,* ***õdet-venda*** *läksid tülli* jne. on alati osastavas käändes (osaalused).

c. Öeldis.

Üldine esinemislaad.

80 Öeldiseks võib olla:

a) pöördsõna pöördeline muude. Näit.: *Kalur* ***tõrvas*** *paati. Kas sa laulupeol* ***käisid?*** *Me* ***läheksime*** *tänavu meeleldi suvitama.* ***Tulgu*** *ta veel meile! Kirjanikul* ***olevat*** *uue teose käsikiri valmis.* (Öeldis on trükitud jämendatult.)

b) ***da***-tegevusnimi, kui see esineb kaudse kõneviisi tähenduses (tähendab kuulujutulist tegevust). Näit.: *Rahva jutu järgi* ***käia*** *meie naabermajas tondid kummitamas. Kännuvere peremehel* ***olla*** *vakatäis kuldraha maa sees peidus. Kui sabatäht paistab,* ***tulla*** *varsti sõda.* Neis lauseis tähendab *da*-tegevusnimi umbes sedasama mis *vat*-tunnuseline kõneviis *(ta käia = ta käivat, ta olla = ta olevat, nad tulla = nad tulevat).*

Kui öeldiseks olev pöördsõna on liitmuutes, kuuluvad öeldisse kõik liitmuute osad koos. Näit.: *Ükski inimene*

ei ole seni ***pääsenud*** *surmast* (öeldis on *ei ole pääsenud*). ***Oleksime läinud*** *meelsasti suvitama, kuid suvi oli vihmane. Noorus* ***ei tule*** *enam tagasi. Juhise selgitamiseks* ***olgu mainitud*** *veel mõningad näited. See kerjus* ***olevat olnud*** *noorpõlves rikas mees.*

Märkus. Sääraste liitöeldiste hulka tuleb lugeda ka *olla*-tegevusnime ja *nud-, tud*-kesksõna ühendid lauseis nagu *selles metsas* ***olla olnud*** *palju hunte, vanasti* ***olla käidud*** *ristteedel nõidust tegemas, Kalevipoeg* ***olla käinud*** *põrgus sarvikuga võitlemas* jne., kus öeldis (*olla olnud, olla käidud* jne.) on kaudse kõneviisi tähenduses. — Sääraseis ühendeis, samuti kaudse kõneviisi liitmuuteis sõnaga *olevat* (näit. *olevat olnud, olevat käidud* jne.), võib rahvapärases keeles jaatavas kõnes *olema*-pöördsõna ka lausest välja jätta, ilma et lause mõte selle all kannataks. Näit. selle asemel et öelda: *selles metsas olla olnud vanasti palju hunte,* või: *see kerjus olevat olnud noorpõlves rikas mees,* võib öelda lihtsalt: *selles metsas* ***olnud*** *vanasti palju hunte, see kerjus* ***olnud*** *noorpõlves rikas mees* jne. Veel näiteid lauseist, kus esineb niisugune lühendatud öeldis:

Kord ***läinud*** (= olla läinud, olevat läinud) *mees metsa karujahile. Ses paigas* ***löödud*** *muiste verine lahing. Meie metsades* ***asunud*** *vanasti rohkem loomi kui praegu.* Jne.

81. Hüüdlauseis ja kiires, elavas jutustuses, samuti peal- ja allkirjades, aadressides jne. võib öeldis puududa, kuid ta on seejuures alati hõlpsasti juurdemõeldav. Näit.: *Oh häda! Oi õnnetust! Mees kiruma ja* ***läks.*** *Poisil alles töö tegemata. „Mahtra sõda." Eduard Wilde.* Neid lauseid võib näit. täiendada järgmiselt: *Oh, küll* ***on*** *häda! Mees* ***hakkas*** *kiruma ja* ***läks.*** *Poisil* ***on*** *alles töö tegemata. Mahtra sõda* ***on*** *see, millest käesolevas raamatus jutustatakse. Käesoleva raamatu* ***on kirjutanud*** *Eduard Wilde.*

Öeldise ühildumine alusega.

82. Lauses esineb tihti nähtus, et üks sõna on järjekindlasti samas muutes kui mingi teine sõna, muutub teise sõnaga kooskäivalt. Näit. sõnarühmas *vaikne meri,* kus *meri* on põhisõna ja *vaikne* tema laiend (missugune meri? — vaikne), on sõna *vaikne* õige järjekindlasti samas käändes ja arvus mis tema põhisõna *meri: vaikne meri* (mõlemad ains. nimetavas), *vaikset merd* (mõlemad ains. osastavas), *vaikses meres, vaiksele merele, vaiksed mered, vaiksete merede, vaiksetele meredele* jne. Vrd. samuti: *mina kirjutan* (asesõna on 1. isikus ja pöördsõna 1. pöördes), *sina kirjutad* (2. isik ja 2. pööre), *tema kirjutab* jne.

Nähtust, et lauses mingi sõna on teisega kooskäivalt samas muutes (käändes, pöördes, arvus), nimetatakse nende sõnade **ühildumiseks** (kongrueerumiseks).

83. Öeldis ühildub täisalusega arvus ja isikus (pöördes), s. o. öeldis on samas arvus ja isikus kui aluski. Näit.: *Mees* ***läks*** *metsa. Mehed* ***läksid*** *metsa. Mina* ***lugesin*** *sel ajal, kui sina* ***kirjutasid.*** *Vanemad mehed* ***kuulavad*** *pealt ja* ***muigavad*** *poisi juttu. Need* ***varitsesid*** *sind kui kass hiirt.*

84. Kui täisaluseid on lauses rohkem kui üks, on öeldis alati mitmuses. Näit.: *Peremees ja sulane* ***läksid*** *tülli. Kass ja koer* ***olid*** *suured sõbrad. Vanamees, naine ja lapsed* ***ajasid*** *vasikat taga. Mart ja Mari* ***sosistasid*** *kaua pimedas eeskojas.*

Kui aluseiks on liitsõnad, mil on ühine põhisõna, siis on öeldis ainsuses. Näit.: *Kõrtsist* ***kajas*** *jutu- ja naerusumin.*

85. Kui aluseid on lauses mitu ja igaüks iseisikut, on 1. isikul eesõigus öeldise pöördelõpu määramisel 2. ja 3. isiku ees ja 2. isikul 3. isiku ees. Näit.: *Mina ja sina* ***oleme*** *juba vanad sõbrad. Mina ja mu vend* ***läksime*** *suplema. Sina ja su naaber* ***olete*** *külas agaramaid peremehi.*

86. Kui aluseks on arvsõna, on öeldis harilikult ainsuses. Näit.: *Viimases kokkupõrkes* ***langes*** *kolm vaenlase sõdurit. Kaks meest* ***tuli*** *meile vastu. Paar aastat* ***läks*** *sest mööda.*

Kui aga aluseks olev arvsõna on lähemalt määratud mingisuguse laiendiga või on kõnes varem esinenud, on öeldis mitmuses. Näit.: *Viimased kolm aastat* ***läksid*** *ruttu mööda. Näe, kaks meest* ***tulevad*** *jälle mööda teed* (s. o. need kaks meest, kellest varemalt kõnelesime). *Paar õpireisust osavõtjat, kes õigeks ajaks jaama* ***ei jõudnud, jäid*** *maha.*

87. Kui aluseks on mingisugust määra, hulka, mõõtu tähendav sõna *(hulk, salk, toop, vakk, kast* jne.), on öeldis ainsuses. Näit.: *Kast puuvilja* ***maksis*** *25 krooni. Salk meie küla poisse* ***läks*** *naaberkülla peole. Hulk inimesi* ***rändas*** *välja. Rühm sõdureid* ***marssis*** *mööda tänavat.*

88. Kui alus on osastavas käändes (kas ainsuses või mitmuses), on öeldis alati ainsuse 3. pöördes. Näit.:

Lund ***sadas*** *läinud talvel palju. Mehi* ***läks*** *tööle. Kirikulisi* ***tuli*** *vastu. Juba enne ilmasõda* ***rändas*** *eestlasi välja. Laadal* ***liikus*** *inimesi edasi-tagasi.*

Märkus. Kui lauses on mitu osaalust, ka siis on öeldis alati ainsuses. Näit.: *Mehi, naisi ja lapsi* ***tungles*** *kirikuesisel platsil.* — Erandiks on kaksikalused lauseis nagu: *Jürit-Marit* ***läksid*** *kirikusse, Matsi-Mihklit* ***niitsid*** *orus* (vrd. 79), mille puhul öeldis on mitmuses.

d. Öeldistäide.

Öeldistäite mõiste ja üldine esinemislaad.

89. Laused *ööbik on* ***laululind*** ja *maja ehitasin* ***mitmekordse*** võime kavastada § 72 eeskujul järgmiselt:

ööbik (alus) ——— *on* (pöördsõna — öeldis)
↑
laululind (on kes?)

ehitasin (pöördsõna — öeldis)
↗ ↖
maja (mis ehitasin?) ***mitmekordse*** (missuguse ehitasin?)

Kavastisist näeme, et laiend *laululind* alistub pöördsõnale *on* ja laiend *mitmekordse* pöördsõnale *ehitasin.* Vrd. teisi samataolisi laiendeid järgnevais lauseis: *Töö sai* ***tubli*** (missugune ta sai? — tubli). *Ilm näib* ***vihmane*** (missugune ta näib? — vihmane). *Hein kasvas* ***ilus*** (missugune ta kasvas? — ilus). *Henno on koolis parimaid* ***õpilasi*** (kes ta on? — õpilasi). Jne. Kõnesolevad laiendid näitavad, kes, mis, missugune on keegi või miski, missugune ta saab, missugune ta tehakse jne., ning tähendavad enamasti püsivat, olulist omadust või olu *(ööbik on laululind* — ta on seda praegu ja jääb selleks; *ilm näib vihmane* — see on praeguse ilma oluline omadus; *töö sai tubli* — ta on nüüd püsivalt tubli, jne.).

Säärast pöördsõna laiendit, mis näitab, kes, mis, missugune on keegi või miski või missugune ta saab, nimetatakse **öeldistäiteks** (predikaaditäiteks e. predikatiiviks).

90. Öeldistäiteks võib olla:

a) käändsõna. Näit.: *Omad vitsad on* ***valusad.*** *Poiss oli igavene* ***võrukael.*** *Oleme ühe maja* ***elanikke.*** *Augu kaevasime* ***sügava.*** *Mu vend on juba kord* ***säärane.***

b) mõned pöördsõna käändelised muuted: *da*-tegevusnimi, kesksõna, tegija- ja teonimi. Näit.: *Noor olla on kevadet rinna sees* ***kanda*** *ja kevade kohinat* ***kuulda.*** (G. Suits.) *Juba ta uus kuub on* ***määritud.*** *Sokrates oli vanaaja kuulsamaid tõe eest* ***võitlejaid.*** *Teie praegune sõnavahetus on tühine* ***jagelemine!***

Märkus. Ka teisi sõnaliike käändsõna tähenduses võib olla öeldistäiteks: *See mees on veidi* ***oh-oh!***

91. Öeldistäide on harilikult nimetavas, omastavas või osastavas käändes, kuid võib esineda ka seest-, ilma- ja kaasaütlevas käändes. Näit.: *Õun on* ***hapu.*** *See on* ***võimatu.*** *Kepi lõikasin liiga* ***lühikese.*** *Eks inimesi ole* ***igasuguseid.*** *Lembitu oli eestlaste vapramaid* ***vanemaid.*** *See raamat on* ***minu.*** *Meie maja on* ***puust.*** *Vanasti olid eluhoonedki* ***korstnata.*** *Vanamees oli väga nõrga* ***kuulmisega.***

Nimetavas ja omastavas käändes olevat öeldistäidet nimetatakse **täisöeldistäiteks,** osastavas käändes olevat — **osaöeldistäiteks.**

Märkus. Öeldistäidet, mis mitte ei ole nimetavas, omastavas või osastavas käändes, on tihtipeale kaunis raske eraldada ning ära tunda teiste lauseliikmete hulgas. Näit. lauses *maja on puust* on sõna *puust* küll öeldistäide, kuid lauses *nael on puus* ei ole sõna *puus* mitte öeldistäide; samuti ei tule lauses *vend on õpetajaks* sõna *õpetajaks* mitte lugeda öeldistäiteks, kuna seevastu lauses *vend on halli habemega* on sõna *habemega* küll öeldistäide. Siin tuleb vahetegemisel meeles pidada, et öeldistäide neis lauseis vastab küsimusele: missugune? *(maja on puust* — missugune on maja?) ja et teda niisugusel juhtumil saab hõlpsasti asetada mõne teise lauseliikme ette selle laiendiks. Näit. lauseis *maja on puust* või *vend on halli habemega* võime sõnad *puust* ja *halli habemega* asetada aluste *maja* ja *vend* ette nii, et need alused muutuvad nende põhisõnadeks: *puust maja* (missugune maja?), *halli habemega vend* (missugune vend?). Seevastu näit. lauseis *nael on puus* või *vend on õpetajaks* ei sobi sõnad *puus* või *õpetajaks* vastavatele alustele otsekoheseks laiendiks: me ei või öelda *puus nael* või *õpetajaks vend* selles mõttes, et need ütlused vastaksid küsimustele: missugune nael? missugune vend?

Täis- ja osaöeldistäide.

92. Omadussõnaline öeldistäide on kas nimetavas, omastavas või osastavas käändes (täis- või osaöeldistäide), olenevalt selle lauseliikme käändest, mille kohta öeldistäide käib (s. o. öeldistäide ühildub selle lauseliikmega, vrd. 95). Kui niisuguseks öeldistäitekohaseks lauseliikmeks on *da*-tegevusnimi, on öeldistäide alati nimetavas käändes. Näit.: *Inimesed on üldiselt väga* ***arenemisvõimelised*** (kes on arenemisvõimelised? — inimesed; *inimesed* on see lauseliige, mille kohta öeldistäide käib). *Inimese ma leidsin temas* ***suurepärase.*** *Inimesi on* ***tarku*** *ja* ***rumalaid.*** *Vastu voolu ujuda on* ***raske*** (mis on raske? — ujuda).

93. Nimisõnalist täisöeldistäidet tarvitatakse, kui tahetakse lihtsalt öelda, kes või mis keegi või miski on. Näit.: *Kala on* ***veeloom.*** *See valge aine seal kõrgel mäe tipul on* ***lumi.*** *Niisuguse ettevõtte alustamine on lausa* ***rumalus.*** *Selle väikese rannaküla elanikud on kõik* ***kalurid.*** *Isa oli* ***õpetaja,*** *poeg on* ***professor.***

94. Nimisõnalist osaöeldistäidet tarvitatakse, kui tahetakse öelda, kelle või mille hulka keegi või miski kuulub, mis alasse või mis liiki ta kuulub, missugune ta on. Näit.: *Fr. R. Kreutzwald on meie ärkamisaja silmapaistvamaid* ***kirjanikke*** (s. o. kuulub nende hulka). *Need kraavikaevajad on Saaremaa* ***mehi.*** *See laud on veel neid väheseid* ***asju,*** *mis tulikahjust jäid puutumata. Kas te olete ühe kooli* ***õpilasi?*** *See keel, mida siin kõneldakse, on juba tublisti lõuna-eesti* ***murret*** (kuulub juba suurelt osalt lõuna-eesti murde alasse). *Üks osa krunti oli* ***heinamaad,*** *teine* ***põldu.*** *Pääsukesi on mitut* ***liiki.*** *Praegusaegsete daamide juuksesoeng on teist* ***moodi*** *kui aastat paarkümmend tagasi. Miks oled sa nii veidrat* ***nägu?*** *Valgevereliste inimeste silmad on enamasti kas sinikat või hallikat* ***värvi.***

Täisöeldistäite ühildumine selle lauseliikmega, mille kohta ta käib.

95. Täisöeldistäide ühildub käändes ning arvus selle lauseliikmega, mille kohta ta käib (vt. 92). Näit.: *Õun on* ***hapu.***

Augu kaevasime ***sügava.*** *Mehed olid* ***vihased*** *saamata jäänud palga pärast. Säärased argpüksid ei ole kellegi* ***sõdurid!***

Märkus 1. Kui öeldistäitekohaseks lauseliikmeks on viisakussõna *Teie*, siis on öeldistäide ainsuses, öeldis ise aga mitmuses. Näit.: *Teie olite väga* ***hea*** *minu vastu. Teie olete siin majas* ***peremees.***

Märkus 2. Omastavas käändes olev öeldistäide, mis vastab küsimusele: kelle?, ei ühildu. Näit.: *Need raamatud on* ***minu*** (kelle nad on?).

96. Kui öeldistäitekohaseid lauseliikmeid on mitu, siis on täisöeldistäide harilikult mitmuses. Näit.: *Juku, Elli ja Ants on linna III algkooli* ***õpilased;*** *Juku ja Elli on kaunis* ***virgad*** *õppima, kuid Ants on kahjuks õige* ***laisk.*** *Vankri ja hobuse ostsin* ***uued.***

97. Järgmisil juhtumeil ei ühildu täisöeldistäide selle lauseliikmega, mille kohta ta käib:

a) Öeldistäide on ainsuses, kuigi öeldistäitekohane lauseliige on mitmuses, kui viimane tähendab seda kogu, mille kohta öeldis midagi ütleb (kui öeldistäitekohane lauseliige on mõtte poolest ainsuses). Näit.: *Soomusronglased olid vabadussõja kuulsaim* ***väeosa*** (soomusronglased kokku olid see väeosa, mitte iga soomusronglane üksikult). *Sääsed ja parmud on suvel inimeste ja loomade* ***nuhtlus.***

b) Öeldistäide on mitmuses, kuigi öeldistäitekohane lauseliige on ainsuses, kui viimaseks on arvu, hulka, mõõtu jne. väljendav sõna (kui viimane on mõtte poolest mitmuses). Säärasel juhtumil on ka öeldis mitmuses (vrd. 87). Näit.: *Need kaks meest olid väga* ***viisakad.*** *Suurem osa tegelasi on õige* ***saamatud*** *oma ülesande teostamisel. Esimene saadetis apelsine olid* ***toored.*** *Täna ostetud süld puid on* ***kuivad.***

Kui aga seejuures arvu, hulka, mõõtu jne. väljendav sõna on mõtte poolest ainsuses, siis on ainsuses ka öeldistäide. Näit.: *Meeter kaski on* ***kallim*** *kui meeter kuuski* (mõtteline rõhk langeb sõnale *meeter:* mitte igasugune hulk kaski ei tarvitse iseendast olla kallimad kui meeter kuuski, vaid meeter kaski on kallim).

c) Sõnad *täis* ja *valmis* on öeldistäitena alati ainsuses. Näit.: *Kõik anumad olid vett* ***täis.*** *Kas saapad on* ***valmis?***

98. Kui öeldistäitekohane lauseliige puudub ning öeldis on umbisikulises tegumoes, siis võib öeldistäide olla kas ainsuses või mitmuses, vastavalt sellele, missugust sisu lausele tahetakse anda. Näit.: *Oldi* ***vihane.*** *Oldi* ***vihased.*** *Ollakse* ***mees!*** *Ollakse* ***mehed!***

e. Sihitis.

Sihitise mõiste ja üldine esinemislaad.

99. Lauseis *käsi peseb* ***kätt*** ja *Ants tahab* ***õppida*** *inseneriks* on sõna *kätt* laiendiks pöördsõnale *peseb* ja *õppida* pöördsõnale *tahab,* nagu näitab alljärgnev kavastis:

käsi (alus) ——— *peseb* (pöördsõna — öeldis)
↑
kätt (mida peseb?)

Ants (alus) ——— *tahab* (pöördsõna — öeldis)
↑
õppida (mida tahab?)
↑
inseneriks (kelleks õppida?)

Laiendid *kätt* ja *õppida* näitavad, millele pöördsõna tegevus on sihitud (peseb mida? — kätt; tahab mida? — õppida). Veel näiteid samasuguseist laiendeist: *Laadalt osteti uhke* ***hobune*** (kes osteti? — hobune). *Isa saatis* ***poja*** *linna kooli* (kelle saatis? — poja). *Maiustiste söömine hävitab* ***hambaid*** (mida hävitab? — hambaid). *Tehase omanik lubas* ***parandada*** *tööliste* ***palgaolusid*** (mida lubas? — parandada; mida parandada? — palgaolusid).

Säärast pöördsõna laiendit, millele pöördsõna tegevus on otseselt sihitud ja mis on nimetavas, omastavas või osastavas käändes või ***da***-tegevusnimes, nimetatakse **sihitiseks** ehk **objektiks.**

Nimetavas ja omastavas käändes olevat sihitist nimetatakse **täissihitiseks** (totaalobjektiks), osastavas käändes olevat — **osasihitiseks** (partsiaalobjektiks).

Omastavas käändes võib sihitis esineda ainult siis, kui ta on ainsuses; mitmuse omastavat sihitisena kunagi ei saa tarvitada.

Märkus 1. See nimetav või omastav kääne, mida tarvitatakse sihitisena, erineb tähenduslikult harilikust nimetavast või omastavast käändest; vrd.: *vend kutsub õe tuppa* (vend on siin tegija — lause alus), ***vend*** *kutsuti tuppa* (vend on siin tegevuse alune — sihitis), *see on venna raamat* (sõna *venna* näitab, kes on raamatu omanik — ei ole sihitis), *kutsusin venna tuppa* (vend on tegevuse alune — sõna *venna* on sihitis). Seesugust sihitisena tarvitatavat nimetavat või omastavat käänet — kui teda soovitakse eraldada harilikust nimetavast või omastavast käändest — nimetatakse **sihitavaks** käändeks ehk **akusatiiviks.**

Märkus 2. Teatavad pöördsõnad, näit. *tooma, saatma, hävitama, lubama, parandama, tegema, pesema, püüdma, kasvatama* jne. nõuavad, et nende kaasas oleks nimetatud see asi, olend, nähtus või tegevus, millele nende tegevus on sihitud, ehk — teiste sõnadega — nad nõuavad sihitist. Näit. kui ütleme: *onu toob*, siis see lause tundub meile puudulikuna, sest ei ole öeldud, mida onu toob; täielikuna tundub meile näit. lause: *onu toob häid asju (asju* — sihitis). Seesuguseid sihitist nõudvaid pöördsõnu nimetatakse **sihilisteks** ehk **transitiivseteks.** Seevastu on olemas ka pöördsõnu, mis mõtte täielikkuseks mingit sihitist ei nõua, näit. *jooksma* (kui ütleme näit. *poiss jookseb,* siis meil ei teki mingit küsimust, mida ta jookseb, vaid lause tundub iseendast küllalt täielikuna), *hüppama, seisma, lamama, muutuma, pöörlema, võitlema* jne. Sääraseid pöördsõnu nimetatakse **sihituteks** ehk **intransitiivseteks.**

On ka pöördsõnu, mis võivad olla niihästi sihilised kui ka sihitud, vastavalt lausele, kuhu me nad paigutame. Näit. sõna *vilistab* lauses *poiss vilistab oma armsamat* ***tauluviisi*** on sihiline *(tauluviisi* on sihitis); seevastu lauses *tuul vilistab akna taga* on pöördsõna *vilistab* sihitu (lauses sihitis puudub).

Märkus 3. Tähele panna! Mitte ära vahetada sihitist alusega lauseis nagu: ***poiss*** *saadeti linna kooli,* ***kiri*** *oli juba viidud posti* või *tigedad* ***koerad*** *tuleb panna ketti.* Esimeses kahes lauses alust ei ole (ei ole öeldud, kes saatis poisi kooli, kes viis kirja posti); viimases lauses on aluseks sõna *panna* (mis tuleb? — panna tuleb); sõnad *poiss, kiri* ja *koerad* on sihitised (tegevus on neile sihitud).

100. Sihitiseks võib olla:

a) käändsõna. Näit.: *Anna* ***pill*** *hullu kätte, hull ajab* ***pilli*** *lõhki.* ***Virka*** *pole vaja tööle sundida. Kes vaadata oskab, näeb maailmas* ***mõndagi,*** ***mida*** *teised tähele ei pane. Igaüks tahab, et* ***teda*** *usaldataks. Loteriivõiduks lubati* ***miljon*** *senti.*

b) mõned pöördsõna käändelised muuted: *da*-tegevusnimi, kesksõna, tegija- ja teonimi. Näit.: *Kes tahab*

teiste üle ***valitseda****, peab kõigepealt oskama iseennast* ***valitseda****. Arst püüdis haige päästmiseks* ***teha*** *kõik, mis võimalik.* ***Tehtavat*** *ei tohi* ***jätta*** *tegemata. Töö kiidab* ***tegijat****. Kas te ei armasta* ***reisimist****?*

Märkus. Sihitiseks olev *da*-tegevusnimi võib pöördsõnana saada omakorda endale alistuva sihitise, nii et tekib sihitise sihitis. Näit. lauses *õde kavatseb* ***õppida laulmist*** on *õppida* sihitiseks pöördsõnale *kavatseb* (mida kavatseb? — õppida) ja *laulmist* sihitiseks pöördsõnale *õppida* (mida õppida? — laulmist); sõna *laulmist* on seega sihitise sihitis.

Ka võib *da*-tegevusnimi sihitisena koos mõne teise sihitisega alistuda ühisele põhisõnale. Näit. lauses *tädi palus* ***meid sõita*** *enda poole* on põhisõnal *palus* kaks sihitist (keda palus? — meid; mida palus? — sõita).

Täis- ja osasihitis.

101. Nagu täis- ja osaaluse tarvitamine (vt. 76) nii oleneb ka täis- või osasihitise tarvitamine esijoones sellest, kas sihitis tähendab asjade, isikute jne. täit kogu, tervikut — niisugusel puhul tarvitatakse täissihitist — või nende asjade, isikute jne. ebamäärast osa, määramatut hulka — viimasel juhtumil tuleb tarvitada osasihitist. Näit.: *Ema tõi* ***suhkru*** *toosiga lauale* (s. o. kogu toosis oleva suhkru). *Palun võtke endale* ***suhkrut*** *tee sisse* (mitte kogu suhkru, vaid niipalju sellest, kui vaja). *Vii need* ***raamatud*** *vennale!* (kõik need raamatud, mis anti). *Viisin vennale* ***raamatuid*** (raamatute hulk on lähemalt määramata). *Kas tuleb kord säärane aeg, mil rahvusvahelised* ***tülid*** *kõik lahendatakse ilma verevalamiseta? Viimasel Rahvaste Liidu täiskogu koosolekul suudeti suurel määral lahendada rahvusvahelisi* ***tülisid****. Öine torm murdis need* ***puud****, mis isa oli istutanud tiigi juurde. Küllap see öine torm murdis* ***puid*** *ja hukutas* ***laevu****.*

Märkus. Sihitiseks (või aluseks) tuleb lugeda ka ärisiltidel, ajalehekuulutustes jne. esinevad kaubanimetused nagu: *Nahka, naelu, jalanõusid, mitmesuguseid tööriistu, põllutööriistu ja teisi tarbeasju. A. Luhasoo talurahva-kauplus.* (Seda kaubapakkumislauset võib näit. täiendada järgmiselt: *nahka, naelu ... müüb* või *soovitab A. Luhasoo ...* — niisugusel juhtumil on *nahka, naelu* jne. sihitised —, või: *nahka, naelu ... on müüa [A. Luhasoo kaupluses]* — sel juhtumil on *nahka, naelu* jne. alused.) Samuti tuleb sihitiseks või aluseks lugeda raamatu- ja ajalehepealkirjad nagu: *Pagulased* (täis lause oleks näit.: *Pagulased on see, millest jutustatakse käesolevas raamatus* — *pagulased* on alus). *Minu sõjamälestusi* (esitatakse käesolevas raamatus — *sõjamälestusi* on sihitis). *Tähtsaid sündmusi Indias* (ajaleheartikli pealkiri —

sündmusi võib lugeda sihitiseks). *Joosep ja tema vennad. Kilde ja dokumente 1905. a. sündmustest.* Jne. Seepärast alluvad need pealkirjad ja kaubanimetused samuti osa- ja täissihitise (või osa- ja täisaluse) reeglitele nagu kõik muudki sihitised või alused. Viga oleks järelikult näit. poesildile kirjutada: *nahk, naelad, jalanõud* jne., sest poes ei müüda ju kogu olemasolevat nahka, kõiki naelu jne. või mingil ettemääratud kindlal hulgal neid tarbeasju, vaid täiesti määramatul hulgal (ostja või müüja vaba valiku järgi). Samuti, kui näit. mingis raamatus ei kirjeldata samm-sammult kõiki sõjamälestusi, vaid mingisugune osa neist teatava valiku järgi, siis on kohasem panna raamatu pealkirjaks: *Sõjamälestusi* (mitte: *Sõjamälestused*).

102. Täis- või osasihitise tarvitamine ei olene aga mitte ainult sihitise enda sisust (vt. 101), vaid vähemalt samal määral sihitise kohta käiva tegevuse laadist: kui see tegevus on lõpule viidud, tuleb tarvitada täissihitist, kui ta on kestev, jätkuv või korduv, tuleb tarvitada osasihitist. Näit.: *Peremees vedas enne vihma* ***heinad*** *küüni* (jõudis enne vihma vedamisega lõpule). *Peremees vedas vihma eel* ***heinu*** *küüni* (vedamine kestis parajasti — kuivõrd sellega lõpule jõuti, ei ole lähemalt määratud). *Ants, kas tegid* ***töö*** *valmis?* (lõpule viidud tegevus). *Ants, tee hoolega* ***tööd!*** (kestev, korduv tegevus). *Vend leidis endale uue* ***teenistuse.*** *Vend otsib uut* ***teenistust.*** *Ema saatis* ***poja*** *juba kella kaheksaks kooli. Ema saadab hommikuti* ***poega*** *kooli.*

103. Vrd. lauseid: *ostan endale uut* ***vihikut*** ja *ostan endale uue* ***vihiku;*** esimeses lauses on tegevus praegu kestev, teise lause tegevus sünnib tulevikus. Nimelt saame pöördsõna oleviku ning selle juurde kuuluva täissihitise abil väljendada tulevikku.

Kuna eesti keeles tuleviku jaoks erimuude puudub, siis tuleb tulevikku tähendada kaudselt, kas täissihitise abil, kus see võimalik, või sellekohaste aega märkivate sõnade abil *(homme, tuleval aastal, edaspidi, varsti, hiljem, tulevikus* jne.). Näit.: *Küll me otsime endile uue korteri* (täissihitis). *Järgmisel aastal ei asutata meie linnas enam ühtegi kooli. Tulge tagasi ülehomme! Kas meie poisist saab muusikameest* (tulevikku väljendab sõna *saab). Oli, on ja jääb (jääb* tähendab siin sisuliselt tulevikku). *Ehk tuleb veel paremaidki päevi.*

104. On pöördsõnu, mis juba oma loomult tähendavad kestvat, jätkuvat tegevust ning seega nõuavad harilikult osa-

sihitist. Need on tundmust, tahtmust, meeltetegevust, endaavaldust jms. väljendavad pöördsõnad nagu: *armastama, vihkama, kartma, austama, põlgama, kahetsema, igatsema, ihkama, himustama, tahtma, tundma, maitsma, kuulma, nägema, vaatama, nuusutama; ootama, lootma, katsuma, püüdma, kiitma, laitma, manitsema, noomima, vihastama, rõõmustama, ärritama* jne. Näit.: *Kas armastate oma* ***maad*** *ja* ***rahvast?*** *Laps kardab* ***kukkumist.*** *Kas kõik kurjategijad kahetsevad oma rasket* ***süüd*** *ja ihkavad uut* ***elu?*** *Tunnen imelikku `lõhna. Kuulen* ***pasunahäält.*** *Kas näed seda* ***meest*** *seal trepi juures?* ***Mida*** *sa veel loodad? Katsume `**õnne!** **Poissi** laideti tublisti tema rumala teo eest. Ants, miks sa ärritad `**koera**?*

Kuid need osasihitist nõudvad pöördsõnad võivad lauses saada ka täissihitise, kui nende juurde kuulub lauses mingi sõna, mis väljendab, et pöördsõna tegevus on lõpule viidud. Näit.: *Ootasin ära kõne* ***lõpu*** (sõna *ära* tähendab siin, et ootamistegevus viidi lõpule; vrd. *ootasin kõne* ***lõppu***, kus tegevus on lõpule viimata, kestev). *Sulane vihastas* ***peremehe*** *haigeks* (vrd.: *sulane vihastas* ***peremeest***). *Laitsime tema* ***ettevõtte*** *maha* (vrd.: *laitsime tema* ***ettevõtet***). *Armastasin teda, kuid ta põlgas* ***minu*** *ära* (vrd.: *ta põlgas* ***mind***).

Märkus. Pöördsõnad *nägema, kuulma, märkama, silmama, tähele panema,* kui neid tarvitatakse täissihitisega, kaotavad oma hariliku kestva tegevuse varjundi ja omandavad ootamatu, ettenägematu tegevuse tähenduse. Näit.: *Olin juba meelt heitmas, kui nägin (silmasin, märkasin) äkki* ***pääsetee*** (vrd.: *nägin* ***pääseteed*** *küll, kuid ei usaldanud riskida — nägin* esineb siin kestva tegevuse varjundiga). *Nägin uue* ***taeva*** *ja uue* ***maa.*** *Jutusuminas kuulsin oma venna* ***hääle*** (varem ei märganud, kuid nüüd torkas see kõrvu). *Panin tähele hoopis uue* ***võimaluse.***

105. Eitavas lauses võidakse tarvitada ainult osasihitist. Näit.: *Ega mina toonud seda* ***pliiatsit*** *siia* (vrd. jaatavas lauses: *mina tõin selle* ***pliiatsi*** *siia). Ei isa saanud enam oma varastatud* ***hobust*** *kätte* (vrd.: *sai varastatud* ***hobuse*** *kätte). Ma ei tundnud* ***Leenat*** *äragi. Uni ei anna uuta* ***kuube,*** *magamine maani* ***särki.***

Eitava tähendusega on ka *ma*-tegevusnime ilmaütlev kääne, mis seepärast nõuab samuti osasihitist. Näit.: *See rumal noormees lootis leiba saada ilma* ***tööd*** *tegemata ja `**vaeva** nägemata. Ta tuli koju tagasi, leidmata endale* ***teenistuskohta.***

Märkus. Kui eitav lause varjatult endas sisaldab jaatavat mõtet, siis võib temas esineda ka täissihitis. Näit.: *Ma ei sulgenud mitte **akna**, vaid **ukse*** (= see asi, mis ma sulgesin [jaatav pöördsõnavorm], ei olnud mitte aken, vaid uks; vrd.: *ma **akent** ei sulgenud).*

106. Tähele panna! On soovitav pidada meeles, et sihitis on harilikult osastavas käändes juba siis, kui on olemas ainult üks eelmainitud kolmest tingimusest: kas 1) sihitis väljendab ebamäärast osa, määramatut hulka, või 2) sihitise kohta käiv tegevus on kestev, korduv, või 3) lause on eitav. Näit.: *Laps armastab oma **vanemaid*** (kuigi selles lauses sihitis käib mõlema vanema kohta täiel määral, on ta ometi osastavas käändes, sest pöördsõna *armastama* tegevus on kestev). *Öine torm murdis **puid** ja hukutas **laevu*** (pöördsõna tegevus on küll lõpule viidud, kuid siiski on osasihitis, sest sihitis käib ainult osa puude ja laevade kohta). *Uni ei anna uut **kuube*** (kuigi tegevus käib kogu kuue kohta, on siiski osasihitis, sest lause on eitav). — Seevastu täissihitis esineb enamasti ainult siis, kui on olemas kõik kolm eelnimetatud tingimust koos: 1) sihitis väljendab täit kogu, tervikut, 2) sihitise kohta käiv tegevus on lõpule viidud ning 3) lause on jaatav. Näit.: *Öine torm murdis kõik need **puud**, mis isa oli istutanud tiigi äärde* (ses lauses väljendab sihitis istutatud puude täit kogu, pöördsõna *murdis* tegevus on lõpule viidud ja lause on ühtlasi jaatav).

107. Isikulistel asesõnadel *meie, teie* on tarvitusel ainult osasihitise vorm *meid, teid,* olgugi et mõtte poolest neist sõnust tuleks sagedasti tarvitada ka täissihitist. Näit.: *Leidsime **teid** ometi üles!* (siin ootaks täissihitist, sest tegevus on lõpule viidud; vrd.: *leidsime **poisi** ometi üles). Isa tõi **meid** hobusega koju.*

Täissihitise nimetavaline ja omastavaline kuju.

108. Nagu eespool nägime (vt. 99), võib täissihitis ainsuses esineda kahel kujul, nimetavas ja omastavas käändes (mitmuses ainult nimetavas käändes).

Ainsuse nimetava kujuline täissihitis esineb:

a) kui lause öeldis on käskivas kõneviisis. Näit.: *Anna mulle **klaas** teed!* (vrd.: *annad mulle **klaasi** teed). Jäta, poiss,*

see ***temp*** *tegemata! Mängigem üks* ***mäng!*** *Saatke* ***pakk*** *mulle järele! Toogu ta mulle katkise asemele uus* ***kruus!*** *Lubage Teile k i n k i d a* ***sigaritoos!*** *Lase poisil see* ***töö*** *valmis t e h a! Kohustuge mulle lõpule viima see* ***ettevõte!***

b) kui lause öeldis või öeldise laiend on u m b i s i k u l i s e s t e g u m o e s. Näit.: *Meestele kingiti* ***vabadus*** (vrd.: *kinkisime meestele* ***vabaduse).*** *Igal hommikul pühitakse* ***hoov*** *puhtaks.* ***Poiss*** *pandi juba noorena enda eest hoolitsema. See* ***ülesanne*** *peab lahendatama homme õhtuks. Mulle lubati o s t a jõuluks* ***viiul.*** *Ühingule loodetavat e h i t a d a tuleval aastal uus* ***maja.*** *Ametiasutistele esitati* ***palve*** *lubada t ü k e l d a d a kõnesolev* ***talukoht*** *vähemateks kruntideks. Mind kohustati viima lõpule see* ***ettevõte.*** *Neid tahetavat sundida uuesti üles ehitama see* ***kindlus,*** *m i l l e nad lõhkusid sõja ajal.*

c) kui sihitise põhisõnaks (vt. 72) on *da*-t e g e v u s n i m i, mis on lause a l u s e k s v õ i a l u s e l a i e n d i k s. Näit.: *Tarvis on leida mingi* ***võimalus*** *pääseda sinna sisse* (sõna *leida* on alus). ***Kiri*** *tuleb täna ära saata (saata* — alus). *Mul õnnestus kaasa võtta* (alus) *hea* ***teejuht.*** *Minu ülesandeks on viia* (alus) *see* ***ettevõte*** *õnnelikule lõpule. Meil on siiski lootus* (alus) *leida* (aluse laiend) *sellest seisukorrast mingi õnnelik* ***pääsetee.*** *Meestel oli kavatsus* (alus) ***mets*** *ümber piirata* (aluse laiend), *et kardetav kurjategija ei pääseks põgenema.*

M ä r k u s. Kesksõna laiendiks olev täissihitis on ainsuses alati omastavakujuline. Näit.: ***Raamatu*** *kaotanud õ p i l a n e kutsuti inspektori juurde. Viige* ***jalgratta*** *varastanud h u l g u s politseisse!*

109. Kõigil teistel juhtumeil, mida eelmises paragrahvis pole loendatud, tuleb ainsuses tarvitada omastavakujulist täissihitist. Näit.: *Poiss jättis seekord selle* ***tembu*** *tegemata. Mehed pühkisid igal hommikul* ***hoovi*** *puhtaks. Selle* ***ülesande*** *peame lahendama homme õhtuks. Isa lubas poisile jõuluks k i n k i d a* ***viiuli.*** *Lootsime ühingule e h i t a d a tulevaks aastaks uue* ***maja.*** *Lasksin poisil selle* ***töö*** *valmis t e h a. Kohustan teid viima lõpule meie* ***ettevõtte.***

M ä r k u s 1. Kui lause öeldiseks on pöördsõna *paluma*, siis võib lauses eelmistest reeglitest hoolimata esineda nimetavaline täissihitis, kui see pöördsõna sisuliselt tähendab k ä s k u. Näit.: *Palun sind kohe* ***aken*** *kinni p a n n a!* (= pane aken kohe kinni). Vrd. järgnevat lauset, kus *paluma*-sõnal säärast käskivat varjundit ei ole: *Ma palusin sind ju* ***akna*** *kinni p a n n a.*

Märkus 2. Erandina on lubatav omastavalise täissihitise asemel tarvitada nimetavalist, kui sihitise põhisõna on laiendi laiendiks. Näit.: *Peremees andis sulasele käsu viia* ***hobune*** *koplisse* (sihitise põhisõna *viia* on laiendiks sõnale *käsu*, mis on omakorda laiendiks sõnale *andis*; seega on *viia* laiendi laiend; vrd.: *peremees käskis sulasel viia* ***hobuse*** *koplisse*, kus põhisõna *viia* on laiendiks otse öeldisele *käskis*). *Esitasime ametiasutistele palve lubada* (laiend) *tükeldada* (laiendi laiend ning sihitise põhisõna) *meie* ***talukoht*** *vähemateks kruntideks. Ta hellitas lootust leida täbarast seisukorrast mingi õnnelik* ***pääsetee*** (vrd.: *lootis leida mingi õnneliku* ***pääsetee***).

110. Asesõnad *mina, sina* ja *enese, enda* võivad esineda ainult omastavakujulise täissihitisena (vrd. *meie, teie* kohta, 107). Nimetavakujulise täissihitise asemel tarvitatakse neist osastavakujulisi vorme *mind, sind, end - ennast.* Näit.: *Päästa* ***mind!*** (vrd.: *sa päästsid* ***minu***). *Kas* ***sind*** *vallandati teenistusest?* (vrd.: *nad vallandasid* ***su*** *teenistusest*). *Pese* ***end*** *puhtaks!* (vrd.: *kas pesid* ***enda*** *juba puhtaks?*).

Asesõnadel *tema, nemad* on nimetavalise täissihitise vorm olemas. Näit.: *Kutsu* ***ta*** *tuppa!* ***Nad*** *pisteti pokri.*

Märkus. Omastavakujulise täissihitise *minu, mu, sinu, su* asemel on siiski lubatav tarvitada ka osastavakujulisi vorme ***mind, sind;*** näit.: *Sa päästsid* ***mind.*** *Nad vallandasid* ***sind*** *teenistusest*

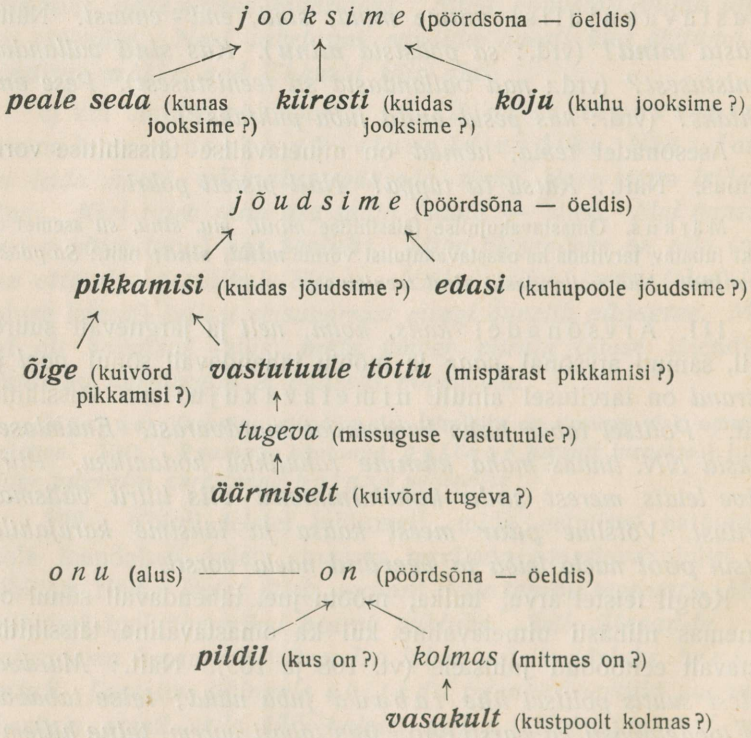
111. Arvsõnadel *kaks, kolm, neli* ja järgnevail suuremail, samuti arvsõnal *paar* ja mõõtu tähendavail sõnul *pool* ja *veerand* on tarvitusel ainult nimetavakujuline täissihitis. Näit.: *Politsei tabas* ***kaks*** *kardetavat murdvarast. Enamlased lasksid NN. linnas maha* ***kümme*** *rahulikku kodanikku. Piirivalve leidis merest* ***sada kakskümmend viis*** *liitrit välismaa piiritust. Võtsime* ***paar*** *meest kaasa ja läksime karujahile. Ostsin* ***pool*** *naela leiba ja* ***veerand*** *naela vorsti.*

Kõigil teistel arvu, hulka, mõõtu jne. tähendavail sõnul on esinemas niihästi nimetavaline kui ka omastavaline täissihitis, vastavalt eeltoodud juhistele (vt. 108 ja 109). Näit.: *Murdvarastest suutis politsei* ***ühe*** *tabada juba nüüd;* ***teise*** *tabavad nad loodetavasti ka varsti* (vrd.: ***üks*** *tabati varem,* ***teine*** *hiljem*). *Väike Mann leidis tee äärest* ***hulga*** *maasikaid* (vrd.: *leiti* ***hulk*** *maasikaid*). *Selle hirmsa kuumaga peaksime jooma* ***pudeli*** *limonaadi, ent kuna joogimüüjat lähedal pole, siis vaatame, ehk saame kuskilt* ***klaasi*** *külma vett* (vrd.: *joodi* ***pudel*** *limonaadi;* ***too klaas*** *vett*) *Isa tõi turult* ***meetri*** *puid.*

f. Määrus.

Määruse mõiste, üldine esinemislaad ja liigitus.

112. Lauseis ***peale seda*** *jooksime* ***kiiresti koju,*** ***äärmiselt*** *tugeva* ***vastutuule tõttu*** *jõudsime* ***edasi õige pikkamisi*** ja *onu on* ***pildil vasakult*** *kolmas* alistuvad sõnad *peale seda kiiresti koju* pöördsõnale *jooksime,* sõna *äärmiselt* — omadussõnale *tugeva,* sõnad *edasi* ja *pikkamisi* — pöördsõnale *jõudsime,* sõnad *vastutuule tõttu* ja *õige* — määrsõnale *pikkamisi,* sõna *pildil* — pöördsõnale *on,* ja sõna *vasakult* — arvsõnale *kolmas,* nagu näitab järgnev kavastis:

Kuigi eeltoodud näiteis mitmed laiendid alistuvad pöördsõnale, nagu öeldistäide või sihitiski, ei tule neid ometigi lugeda öeldistäiteiks ega sihitisiks, sest nad kas ei ole öeldistäite ega sihitise muuteis (vt. 91 ja 99) või kuigi nad on neis muuteis, siis neil on teine tähendus kui öeldistäitel või sihitisel (vrd. 114

ja 115 märk. 1; näit. eespool toodud laiendis *peale seda* on sõna *seda* küll sihitise käändes, kuid ta ei tähenda mitte asja, millele tegevus on sihitud, vaid väljendab aega, üheskoos abisõnaga *peale:* kunas jooksime? — peale seda jooksime).

Säärast pöördsõna laiendit, mis ei ole sihitis ega öeldistäide, samuti igasugust omadussõna või omadussõnana tarvitatava sõnaliigi (näit. omadussõnalise ase- või arvsõna) ja määrsõna laiendit nimetatakse **määruseks e. adverbiaaliks.**

Märkus. Omadussõnalisiks arvsõnuks on järgarvud.

113. Määruseks võib olla:

a) määrsõna või mõni muu abisõna. Näit.: ***Täna*** *on tööpäev,* ***homme*** *pidupäev. Ehitustööline kukkus katuselt* ***alla.*** *Oma töö võime lõpetada* ***nii siin kui seal.*** *Poiss, tule koju,* ***aga kohe!*** *Lendur köidab end* ***kõvasti kinni*** *lennuki istme külge. Iga töö tuleb teha* ***hoolsasti.*** *Uks lendas* ***prauhti äkki lahti.***

b) käändsõna, kas üksinda või koos ees- või tagasõnaga. Näit.: *Kui toit oli toodud* ***lauale,*** *kutsuti lapsed* ***õuest tuppa*** *sööma. Koer istus söömise* ***ajal laua all.*** *Õun lõigati* ***kolmeks*** *ja jagati siis* ***meie vahel.*** *Kes* ***esimesena*** *pärale jõuab, võidab auhinna. Poisi silmad läksid* ***suureks,*** *kui ta säherdust imet nägi.*

c) pöördsõna käändeline vorm. Näit.: *Sulane läks hommikul põllule* ***kündma.*** *See rumal noormees lootis tööd* ***tegemata*** *elus läbi saada. Mehed tulid alles hommikul* ***kalastamast.*** ***Paukudes*** *kukkus uks vihase äramineja järel kinni. See asi on kerge* ***öelda,*** *kuid raske* ***teha.***

d) lühendatud lause (lausete lühenduse kohta vt. 174). Näit.: ***Töö lõpetanud,*** *hakkasin kirja kirjutama* (see on lühendatud järgmisest lausest: *kui olin töö lõpetanud, hakkasin kirja kirjutama;* lühendatud lause *töö lõpetanud* võime veel lahutada kaheks eri lauseliikmeks: sõna *lõpetanud* on määrus, kuna sõna *töö* on sihitiseks pöördsõnale *lõpetanud). Poiss seisis,* ***jalad harkis*** *ja* ***väljakutsuv ilme näol.*** ***Isa kuuldes*** *ta kunagi seda juttu ei rääkinud. Väike tüdruk seisis ukse juures,* ***lilli peos.*** *Meri näib* ***lainetavat.***

Märkus. Koma tarvitamise kohta lühendatud lausete puhul vt. 177.

114. Määrusel võime eristada järgmised põhiliigid:

a) **üldolumäärus.** Näit.: *Töötati* ***usinasti hommikust õhtuni.*** *Vend viibis* ***kaugel võõrsil.*** — Üldolumäärus võib tähendada: kohta (näit.: *terve perekond asus väikeses* ***hurtsikus),*** aega *(mehed jäid* ***silmapilguks*** *peatuma),* teoviisi *(haamer langes alasile* ***kilks*** *ja* ***kolks),*** seisukorda *(väljarännanud elavat suures* ***kehvuses),*** põhjust *(suurest* ***kuumusest*** *hakkas pea ringi käima),* otstarvet *(****selleks*** *me siia sõitsimegi),* abinõu *(murdvaras oli ukse avanud* ***valevõtmega),*** kaas- või ilmaolu *(mees läks* ***koeraga*** *metsa, kuid tuli tagasi* ***ilma koerata),*** suhet *(naabritüdruk oli* ***näo poolest*** *kaunis kena),* võrdlust *(mustem* ***kui süsi,*** *valgem* ***kui lumi),*** hulka, mõõtu jne. *(see ühe* ***sületäie*** *suurune heinahämm oli meist umbes* ***kolm*** *meetrit eemal),* määra *(aega oli meil* ***liiga*** *vähe),* ainet või tulenemist millestki *(maju ehitatakse meie maal harilikult* ***puust või kivist;*** *kivisüsi on tekkinud muistsest* ***taimestikust),*** tegemist või olemist *(poisid on jões* ***suplemas;*** *tüdrukud itsitasid* ***naerda:*** *kuulsin mehe* ***tulevat)*** jms.

b) **sihitismäärus,** mis tähendab asja või olendit, millele või kellele tegevus on sihitud, mille või kelle heaks või kahjuks midagi sünnib või millel või kellel midagi on või on toimumas. Näit.: *Mis sa sest vaesest* ***loomast*** *piinad? Kõnelesime parajasti meie uuest* ***sõbrast,*** *kui dr. Randvere saabus. Tahame uskuda meie rahva paremasse* ***tulevikku.*** *Visalt võideldi vaenlase arvurikaste* ***vägede vastu.*** ***Töötegijale*** *antagu vääriline palk. Surm oli* ***vaeslapsilt*** *röövinud nende vanemad ja lähemad sugulased.* ***Meestel*** *oli uni silmis.* — Eristatakse harilikult otsene sihitismäärus (objekt-adverbiaal; seestütlevas, sisseütlevas või tagasõnaga ühendatud omastavas käändes) ja kaudne sihitismäärus (daativ-adverbiaal; alale-, alalja alaltütlevas käändes). — Sihitisest erineb sihitismäärus selle poolest, et ta pole sihitise muuteis, või kuigi on mõnes sihitise muutes (omastavas käändes, näit. lauses *võidelgem* ***laiskuse vastu),*** siis alati ühenduses tagasõnaga (sihitis on alati ilma selleta).

c) **öeldistäidemäärus** (predikatiiv-adverbiaal), mis tähendab, kelleks või milleks keegi või miski on, kellena, millena või missugusena ta esineb või kelleks, milleks, missuguseks ta saab. Näit.: *Karjakasvatus oli põllumehele varemalt üsna*

heaks ***tuluallikaks.*** *Vennapoeg on* ***sõduriks.*** *Pihula Põllumeeste Seltsi* ***esindajana*** *võttis ülemaalisest kongressist osa hr. Paukvere. Alma näis pärast ema surma väga* ***õnnetuna.*** *Häälikud liigitatakse* ***konsonantideks*** *ja* ***vokaalideks.*** *Uuemal ajal püütakse kõik tööd teha võimalikult* ***kergeks.*** — Öeldistäitest erineb öeldistäidemäärus selle poolest, et ta pole öeldistäite muuteis ning et ta tähendab enam ajutist, juhulist olemist kellekski või millekski. Vrd.: *vennapoeg on* ***sõduriks*** (öeldistäidemäärus), s. o. ta on seda praegu, varsti ta seda enam ei tarvitse olla, ja: *vennapoeg on sõdur* (öeldistäide) — see on vennapojale nagu elukutseks, ta on selles kutses enamvähem püsivalt; *poiss on muutunud* ***tubliks,*** s. o. hiljuti ta nii tubli veel ei olnud, ja: *töö on saanud tubli* — see on nüüd püsivalt tubli ning kogu töö tegemine on olnud tubli, jne.

Märkus. Ka üldolumäärus võib vahel õige tunduvalt sarnaneda öeldistäitega. Vrd. näit.: *meie naabrid on täna* ***leivata*** (määrus), ja: *vanasti olid eluhoonedki korstnata* (öeldistäide). Erinevus on see, et sõna *leivata* vastab küsimusele: missuguses seisukorras?, ning väljendab ajutist, juhulist olu, kuna sõna *korstnata* vastab küsimusele: missugused?, ning väljendab püsivat olu. Öeldistäiteks ei tohi lugeda ka sõnu *kaks* ja *hulk* lauseis nagu *ülikondi oli mehel* ***kaks,*** *rahvast oli suur* ***hulk,*** sest need sõnad vastavad siin küsimusele: kui palju?, mitte küsimusele: kes, mis, missugune? (vrd. 89).

d) **tegijamäärus** (agent-adverbiaal), mis tähendab asja või olendit, mis või kes midagi teeb. Näit.: *Kõik need ülesanded jäeti* ***minu*** *teha. Kästi* ***väeosadel*** *valmistuda lahinguks. Julgete* ***meeste poolt*** *ettevõetud uurimisretked polaarmaadesse on andnud teadusele väärtuslikke andmeid.* — Teatavasti tähendab tegijat ka alus; viimasest erineb tegijamäärus selle poolest, et ta ei esine aluse muuteis.

e) **sidemäärus,** mis esineb sidesõna tähenduses ning on enamasti vahenditult oma põhisõna eel. Selleks määruseks on harilikult side- või määrsõna või lühendatud lause. Näit.: ***Ka*** *kõige õnnelikumal inimesel on omad mured.* ***Ikka*** *kaugemale tungisime võõrasse maasse.* ***Kas*** *olla* ***või*** *mitte olla — selles seisis küsimus. Kogu juulikuu kestsid kuivad* ***ning*** *päikesepaistelised ilmad.* ***Vist*** *homme jõuavad meie sõbrad külaskäigult tagasi. Töötate* ***võib olla*** *liiga ettevaatamatult (võib olla* on lühendatud lause). *Ta oli käinud* ***tont teab*** *kus.*

Ajamääruse tähtsamaist käändeist.

115. Kui määrus tähendab aega (vt. 114 a) ning vastab küsimusele: kui kaua?, esineb ta kas nimetavas, omastavas või osastavas käändes, vastavalt sihitise reeglitele (vt. 101—111). Näit.: *Olime ühe* ***päeva*** (omast.) *maal. Elati terve* ***päev*** (nimet.) *maal. Me ei olnud maal ainustki* ***päeva*** (osast.). *Mu vend on juba kolmat* ***päeva*** (osast.) *haige* (haigus kestab edasi, sellepärast osastav kääne, nagu osasihitiselgi, vt. 102). *Mu vend oli* ***kolm*** (nimet.) *päeva haige* (haigus on lõppenud, seepärast nimetav kääne, vt. 111). *Käisime* ***korra*** *kalalgi tänavu suvel. Õnnetus ei kestnud* ***sekunditki,*** *kuid sellest hoolimata olid tema tagajärjed kohutavad. Oota mind üks* ***silmapilk.*** *Ootasingi* ***silmapilgu.*** *Sa ei oodanud mind ju* ***viit*** *minutitki.*

Märkus 1. Kuigi käesolevas paragrahvis käsiteldud määrus väga sarnaneb sihitisega ning on isegi sihitise käändeis, ei tule teda ometigi segi ajada sihitisega. Peamine erinevus on see, et sihitis ühineb sihiliste pöördsõnadega (vt. 99, märk. 2), kuna ajamäärus — harilikult sihitutega (*olema, viibima, kestma* jne.). Kui aga ajamäärus vahel siiski liitub sihilise pöördsõnaga, siis ei ole selle pöördsõna tegevus sihitud mitte määrusele, vaid selle kõrval esinevale sihitisele (ükskõik kas see on lauses nähtaval või ainult juurdemõeldav); näit. lauses *ootasin venda* ***kolm*** *päeva* on sihilise pöördsõna *ootama* tegevus sihitud vennale (sihitis), mitte kolmele päevale (määrus). Kõnesolevat määrust on tegelikult hõlpus ära tunda sellest, et ta, nagu öeldud, vastab küsimusele: kui kaua? (kui kaua ootasin? — kolm päeva).

Märkus 2. Sõna *kord* tähenduses 'ükskord, vanasti', samuti liitsõnad *ükskord, teinekord, igakord* on alati muutumatult ains. nimetavas käändes. Näit.: ***Kord*** *läks mees metsa karujahile. Kas see poiss* ***ükskord*** *ei käinud juba meil?* ***Teinekord*** *katsume asja teha paremini.*

Kui ajamäärus vastab küsimusele: mitmendat korda?, on ta alati ains. osastavas käändes. Näit.: *Tänavu käisime esimest* ***korda*** *Soomes. Murdvaras pääses vangimajast põgenema teist* ***korda.***

116. Kui ajamäärus vastab küsimusele: millal?, on ta harilikult alalütlevas käändes. Näit.: *Möödunud* ***aastal*** *oli hea viljasaak. Tuleval* ***kuul*** *sõidab tädi meile külla. Käesoleval* ***minutil*** *pole mul aega, oodake üks silmapilk! Igal* ***hommikul*** *peseb vanamees end üleni külma veega.* ***Jüripäeval*** *oli vanasti palju kolimisi. Oktoobrikuu esimesel* ***esmaspäeval*** *algab Riigikogu uus istungjärk. Igal* ***päeval*** *(= iga* ***päev****) leidis poiss endale uue ajaviite.*

Siiski kuude nimetused esinevad samale küsimusele vastates seesütlevas käändes. Näit.: *Eesti-Vene sõda lõppes tegelikult* ***jaanuaris,*** *kuid rahuleping sõlmiti alles* ***veebruaris.*** *Kas teil tehakse heina* ***heinakuus?*** — Ainult kui kuunimetuse eel on järgarv, tuleb tarvitada alalütlevat, näit.: *24.* ***veebruaril*** *1918 kuulutati välja Eesti vabariik.*

Kellaaega märgitakse alati ainsuse nimetava käändega. Näit.: *Kiirrong sõidab Tartu* ***kell kuus nelikümmend viis.*** *Kas tõusete hommikul* ***kell kuus*** *või* ***pool seitse?*** — Ka aastaarv, kui selle järel puudub sõna *aasta* või kui see sõna seisab arvu ees, väljendatakse nimetava käändega: *Maailmasõda algas (aastal)* ***tuhat üheksasada neliteist*** (vrd.: ... *algas tuhande üheksasaja neljateistkümnendal* ***aastal).***

Märkus. Sõnaühendite nagu *igal aastal, igas kuus, igal päeval, igas tunnis, igas minutis* jne. asemel võib tarvitada ka vastavaid nimetavakujulisi vorme: *iga aasta, iga kuu, iga päev, iga tund, iga minut* jne. Näit.: *Onu käib igal* ***aastal*** *(~ iga* ***aasta****) meid külastamas.*

117. Küsimusele: kui kauaks? missuguseks ajaks? vastav ajamäärus on saavas käändes. Näit.: *Ajaleht telliti kolmeks* ***kuuks.*** *Võla tasumise tähtaeg pikendati üheks* ***aastaks.*** *Põlluvili valmib* ***sügiseks.*** *Sellest jätkub mulle* ***eluajaks.***

Mõõdu- ja hulgamääruse tähtsamaist käändeist.

118. Kui määrus tähendab mõõtu või hulka (vt. 114 a) ning vastab küsimusele: kui palju?, esineb ta sihitise käändeis, vastavalt sihitise reegleile (vt. 101—111). Näit.: *Suhkur ühes kotiga kaalus ühe* ***kilogrammi*** (omast.). *Suhkur ei kaalunud* ***kilogrammigi*** (osast.). *Suhkur kaalus* ***kaks*** (nimet.) *kilogrammi. Käisime* ***kilomeetri*** *maad. Käidi* ***kilomeeter*** *maad. Ei käidud* ***kilomeetritki.*** *Maasikaid leidsime* ***hulga.*** *Kartuleid me ei ostnud* ***kottigi.*** *Selle aja jooksul jõuti jälle* ***samm*** *edasi. Õunu tõi onu terve* ***koorma.***

Kui kõnesoleva määruse põhisõnaks on pöördsõna *olema*, siis esineb see määrus ainult kas nimetavas või osastavas käändes, vastavalt sellele, kas lause on jaatav või eitav. Näit.: *Suhkrut oli üks* ***kilogramm.*** *Inimesi oli seal suur* ***hulk.*** *Vett ei ole* ***tilgakestki.***

Märkus. Nagu ajamäärust nii ei tohi ka mõõdu- ja hulgamäärust segi ajada sihitisega (vrd. 115, märk. 1). Tuleb alati meeles pidada, et sihitisega sarnanev mõõdu- ja hulgamäärus vastab küsimusele: kui palju?, kuna sihitis vastab küsimusele: keda? mida? kelle? mille? kes? mis? (tähendab seda olendit või asja, kellele või millele tegevus on sihitud).

Öeldistäidemääruse ühildumine.

119. Olevas käändes esinev öeldistäidemäärus on harilikult samas arvus mis lause alus või sihitis (s. o. see lauseliige, mille kohta määrus käib, vrd. vastavalaadilist öeldistäite ühildumist, 92 ja 95). Näit.: *Paljud välismaalased* (alus) *külastasid läinud suvel* ***turistidena*** *meie maad* (alus ja määrus on mitmuses). *Üliõpilane Vareste* (sihitis) *kutsuti uurimisretkest osa võtma prof. Kännusoo* ***abilisena*** (sihitis ja määrus on ainsuses). *Külaliste nimed näisid mulle kaunis* ***tuttavaina***. *Juuksed langesid tal punakate* ***kiharatena*** *kumeraile õlgadele.* — Ainult kui määrus käsitab koguna seda asjade või olendite hulka, mida väljendab alus või sihitis, on ta alati ainsuses: *Rohutirtsud tungisid tiheda* ***parvena*** *viljapõldudele* (s. o. rohutirtsud kokku moodustasid selle parve. mitte iga üksik rohutirts omaette).

Saavas käändes olev öeldistäidemäärus on harilikult ainsuses ka siis, kui lause alus või sihitis on mitmuses (eriti kui määruseks on omadussõna). Näit.: *Juuksed on vanaemal läinud juba üsna* ***halliks***. *Meie ettepanekud kiideti* ***heaks***. *Poisi silmad läksid* ***suureks***, *kui ta seda imet nägi. Sõja ajal muutusid olud linnas väga* ***raskeks***. *Õpilased Sihtla ja Elamo seati teistele* ***eeskujuks***. *Kuriteod on heaks* ***näiteks*** *inimeste hoolimatuse ning tooruse kohta.* — Kui aga tahetakse rõhutada, et määrus käib iga aluses või sihitises väljendatud asja või olendi kohta üksikult, mitte ainult nende kõigi kohta kokku, siis on määrus mitmuses (eriti kui määruseks on nimisõna). Näit.: *Naabertalu noormehed on millegi pärast saanud minu* ***vaenlasteks*** (s. o. iga üksik noormees on saanud minu vaenlaseks). *Häälikud liigitatakse* ***konsonantideks ja vokaalideks*** (s. o. iga üksik häälik on kas konsonant või vokaal). *Olgem eestlased, kuid saagem ka* ***eurooplasteks!*** (igaüks meist saagu eurooplaseks). (G. Suits.) *Meie ümbruskonna talud tuleb kõik tunnustada* ***eeskujulikkudeks*** (see käib iga talu kohta).

Tegijamääruse esinemiskujud.

120. Tegijamääruseks võib olla:

a) käändsõna, harilikult ühenduses tagasõnaga *pooli*, väga harva ka tagasõnaga *läbi*. Näit.: ***Sakslaste poolt*** *lasti maailmasõjas põhja palju liitlaste laevu.* ***Ametivõimude poolt*** *võeti tarvitusele karmid abinõud kuritegevuse mahasurumiseks.* ***Sõjakeemikute poolt*** *leiutatud mürkgaasid võivad korraga hävitada tuhandeid inimelusid.* ***Õnnetuste läbi*** *on nii mõnigi inimene viidud meeleheitele.*

b) käändsõna omastavas käändes (ainult pöördsõna käändeliste muudete eel). Näit.: ***Ema*** *tehtud leib maitses alati hästi. See võrukael jooksis ise minema ja jättis kõik asjad* ***minu*** *õiendada.* ***Laiskade*** *arvates olevat töö ainult* ***rumalate*** *teha.*

c) käändsõna alalütlevas käändes (ainult kui põhisõnaks on pöördsõna *laskma* või *käskima).* Näit.: *Peremees laskis* ***poisil*** *koorma peale teha ja sõitis veskile.* ***Ekskursantidel*** *kästi leivakott kaasa võtta.*

d) käändsõna seestütlevas käändes. Näit.: *Vanasti arvati, et hullumeelsed inimesed on kurjast* ***vaimust*** *vaevatud. Tuba oli väga pime, sest ainuke aken oli varjatud vastasolevast* ***seinast.***

Märkus. Seestütlevas käändes esineva tegijamääruse tarvitamisest on soovitav hoiduda ning selle asemel rakendada teisi tegijamäärusi. Näit. ülal, punktis d toodud laused võiks vastavalt sellele ümber kujundada järgmiselt: *Vanasti arvati, et hullumeelsed inimesed on vaevatud kurja* ***vaimu poolt*** (või: ... *on kurja* ***vaimu*** *vaevatud). Tuba oli väga pime, sest ainuke aken oli varjatud vastasoleva* ***seina poolt.***

g. Täiend.

Täiendi mõiste ja üldine esinemislaad.

121. Lauseis ***onu*** *talu asetseb* ***ilusas*** *maakohas* ja *seitse* ***rätsepat*** *läks* ***Türgi*** *sõtta* on sõna *onu* laiendiks nimisõnale *talu, ilusas* — nimisõnale *maakohas, rätsepat* — arvsõnale *seitse,* ja *Türgi* — nimisõnale *sõtta,* nagu selgub ka alljärgnevast kavastisest:

talu (alus) ——— *asetseb* (öeldis)
↑ ↑
onu (kelle talu?) *maakohas* (kus asetseb?)
↑
ilusas (missuguses maakohas?)

seitse (alus) ——— *läks* (öeldis)
↑ ↑
rätsepat (keda seitse?) *sõtta* (kuhu läks?)
↑
Türgi (missugusesse sõtta?)

Teisi näiteid samataoliste laiendite kohta: *Tuleb soovitada **parema kirjanduse** lugemist* (sõna *parema* on laiendiks nimisõnale *kirjanduse:* missuguse kirjanduse? — parema; sõna *kirjanduse* on omakorda laiendiks teonimele *lugemist:* mille lugemist? — kirjanduse). *Kuidas ta **vaeseke selle raske** tööga hakkama saab! (vaeseke* on laiendiks asesõnale *ta:* kes ta? — vaeseke; *selle* ja *raske* — laiendeiks nimisõnale *tööga:* missuguse tööga? — selle raske tööga).

Säärast lauseliiget, mis on laiendiks nimisõnale või nimisõnana tarvitatavale sõnaliigile (näit. nimisõnalisele ase- või arvsõnale, pöördsõnade tegija- või teonimele), nimetatakse **täiendiks** e. **at ribuudiks.**

Märkus 1. Nimisõnalisiks arvsõnuks on harilikult põhiarvud.

Märkus 2. Täiendeiks tuleb lugeda ka liitsõnade täiendsõnad, mille põhisõnaks on nimisõna või mõni muu nimisõnana tarvitatav sõnaliik, näit.: ***tuuletallaja** (tuule* on täiendiks tegijanimele *tallaja:* mille tallaja? — tuule), ***kuldsõrmus*** (missugune sõrmus? — kuld-), ***vallamaja*** (missugune maja? — valla-), ***eluhoone*** (missugune hoone? — elu-), ***suurlinn, madalmaa, purskkaev, asukoht, vikerkaar, ehitusmaterjal*** jne.

Märkus 3. Vrd.: *meie maja on ilus (ilus* — öeldistäide) ja *meil on **ilus** maja (ilus* — täiend), *maja ehitasin ilusa* (öeldistäide) ja *ehitasin **ilusa** maja* (täiend), *hr. Õhk on rätsep* (öeldistäide) ja ***rätsep** Õhk käis meil* (täiend). Öeldistäide on oma asendilt lähemal pöördsõnale, kuna vastava tähendusega täiend on alati nimisõna naabruses.

122. Täiendiks võib olla:

a) käändsõna, kas üksinda või koos ees- või tagasõnaga. Näit.: ***Suur** tükk ajab suu lõhki. Lõbus oli pealt vaadata **noorte** mängu. Metsatukast kostis **ööbiku** laul. **Kelle** jalg tatsutab, **selle** suu matsutab. **Vagu** lambaid mahub palju **ühte** lauta. Palusin **esimest** vastujuhtuvat inimest mulle juhatada teed. **Välimuse järgi** otsustamine võib osutuda ekslikuks. **Üle kraavi** hüppamisel nikastas poiss jala.*

b) pöördsõna käändelised muuted. Näit.: *Sel lapsel on halb komme alati vastu **rääkida.** Maja **põlema** minek jäi kõigile nägematuks. Ei maksa hädaldada iga **mõõ-***

***duva** raskuse pärast. Tädipoeg töötab **vannutatud** advokaadina. **Haukuja** koer ei hammusta. **Töötegemise** alguseks oli määratud hommikune koiduaeg*

c) määrsõna või mõni muu abisõna. Näit.: ***Pärani** ustest ja akendest hoovas sisse värske õhk. Poiss vahtis **ammuli** sui, kuis suur põrisev lind lendas üle küla. **Ka** tema, mu parim sõber, ei uskunud mu juttu* (sõna *ka* on täiendiks sõnale *tema*).

Omadussõnaline täiend.

123. Omadussõnaliseks loetakse täiendit, milleks on kas omadussõna (näit.: ***uus** hoone, **tubli** mees*) või mõni muu sõnaliik, mida tarvitatakse omadussõna tähenduses (nimi-, ase- või arvsõna, või pöördsõna käändeline vorm, kui need vastavad küsimusele: missugune?; näit.: ***koer** poiss, **säherdune** põikpea, **kolmas** päev, **mööduv** aeg, **põlenud** maja, **oodatav** külaline, **alatud** töö, **haukuja** koer* jne.).

124. Omadussõnaline täiend ühildub käändes ning arvus oma põhisõnaga, välja arvatud *nud-, tud*-kesksõna, mis täiendina jääb muutumatult ains. nimetavasse käändesse. Näit.: *Talu lähedal oli **tihe** kuusemets. Talu asetses **tiheda** kuusemetsa läheduses. Talu lähedal oli **tihedat** kuusemetsa. **Selles tihedas** kuusemetsas asus muuseas ka jäneseid. Meie pidime mitu korda läbi minema **sellest tihedast** kuusemetsast. **Tihedad** kuusemetsad kasvavad **niiskemais** maakohis. **Tihedaid** kuusemetsi leidub meie maal kaunis rohkesti.* Jne. Samuti: ***Esimesel** võimalusel katsume endale leida **uue** korteri. **Niisugusele koerale** poisile ei maksa üldse kinkida jõuluks midagi. **Oodatavad** külalised saabuvad homme õhtul. **Kõigile haukujaile** koertele ei maksa pöörata tähelepanu.* Näiteid *nud-, tud*-kesksõna kohta: ***Põlenud** hoone varemetest kerkis veel vähest suitsu. Vabadussõjas **langenud** sõdureile **püstitatud** mälestusmärke leidub meil peaaegu igas kihelkonnas. Pidime **tuldud** teed jälle tagasi minema. Kõnesolev raamat ilmus **möödunud** aastal uues, **parandatud** trükis.*

Olevas, kaasa- ning ilmaütlevas ja rajavas käändes ühildub täiend põhisõnaga ainult osaliselt: ta on küll samas arvus kui põhisõna, kuid esineb seejuures muutumatult omas-

tavas käändes. Näit.: ***Julge*** *mehena asus Karjastu kõhklematult kardetavale teekonnale.* ***Suurte*** *parvedena tungisid rohutirtsud maale.* ***Raske*** *tööga oli asunik endale soost loonud õitsva talukoha.* ***Paljaste suurte*** *sõnadega ei tehta suuri tegusid. Need argpüksid andusid alla ilma* ***suurema*** *võitluseta. Ilma* ***tublide*** *abilisteta jääks mõnigi töö tegemata. Ta lubas võidelda* ***viimse*** *hingetõmbuseni. Kogu rohi kuni* ***jõeäärsete*** *pajudeni oli loomade poolt maha sõtkutud.*

Märkus 1. Olevas käändes esinev täiend võib siiski ka käändes ühilduda oma põhisõnaga, kui seda nõuab mõtteselgus, näit.: ***kehvana*** *mõisamoonaka pojana suutis Rein vaid vaevaliselt elust läbi lüüa* (vrd.: ***kehva*** *mõisamoonaka pojana . . .*, kus sõna *kehva* on laiendiks sõnale *mõisamoonaka*).

Märkus 2. Omadussõnalise täiendina esinevat keskSõna ja tegijanime (***haukuv*** *koer* — ***haukuja*** *koer,* ***kõnelev*** *mees* — ***kõneleja*** *mees* jne.) ei tohi tarvituses ajada segi: neil on kummalgi eri tähendus. Väljendid nagu ***haukuv*** *koer,* ***kõnelev*** *mees* tähendavad käesoleval silmapilgul esinevat tegevust (***haukuv*** *koer* = kes praegu haugub, ***kõnelev*** *mees* = kes praegu kõneleb), ja ainult harva väljendavad kestvamat omadust või olukorda (***hiilgav*** *tulevik,* ***sätendav*** *kalliskivi,* ***põlevkivi*** jne.), kuna vastavad tegijanimed *haukuja, kõneleja* jne. tähendavad alati püsivamat, kellelegi iseloomulikku tegevust (***haukuja*** *koer* = kes armastab palju haukuda, ***kõneleja*** *mees* = kes on vilunud kõnelema, jne.).

Märkus 3. Nagu on juba mainitud tuletusõpetuses (vt. 51), jäävad liitsõnade täiendsõnad üldiselt põhisõnaga ühildumata ning esinevad muutumatult ains. nimetavas käändes: ***noormees,*** ***noormehe,*** ***noormeest*** . . ., ***eriküsimus,*** ***eriküsimuse,*** ***eriküsimust*** . . ., ***täismees,*** ***täismehe,*** ***täismeest*** . . ., jne. — Sõnad *kogu* ja *eri* ei ühildu põhisõnaga ka siis, kui nad temast lahku kirjutatakse: ***kogu*** *asi,* ***kogu*** *asja,* ***kogu*** *`asja,* ***kogu*** *asjas* jne., ***eri*** *laused,* ***eri*** *lausete,* ***eri*** *lauseid* jne.

Sõna *oma* ühildub oma põhisõnaga ainult siis, kui ta on lauserõhuline (vt. asesõnade peatükki vormiõpetuses).

Märkus 4. Sisulisest küljest tuleb omadussõnaliseks täiendiks lugeda ka rahvust, maad jne. väljendavad üldnimed nagu *eesti (keel), soome (kirjandus), saksa (rahvus), itaalia (kunst)* jne., samuti vastavad pärisnimed nagu *Vene (riik), Rootsi (pealinn), Norra (kuningriik), Narva (jõgi), Tartu (linn), Simuna (kihelkond)* jne., sest nad vastavad küsimusele: missugune? (missugune keel? — eesti keel; missugune linn? — Tartu linn), mitte küsimusele: kelle? mille? (vrd. 125). Seesugused täiendid ei ühildu oma põhisõnaga: ***eesti*** *keel,* ***eesti*** *keele,* ***eesti*** *keelt,* ***eesti*** *keelde* jne., ***Tartu*** *linn,* ***Tartu*** *linna,* ***Tartu*** *`linna,* ***Tartu*** *linnas* jne. — Vormi poolest tuleb kõnesolevad täiendid lugeda nimisõnalisteks, sest tege-

likult nad ei ole muud midagi kui teatavate (suurelt osalt praegu nimetavas käändes enam mitte esinevate) nimisõnade omastavad käänded *(saksa* — sõnast *saks, Rootsi* — sõnast *Roots* jne.).

Märkus 5. Kui ühel põhisõnal on mitu täiendit ja need on ainsuses, siis esineb põhisõna ise ka ainsuses, mitte mitmuses: ***Tartu ja Tallinna linn*** (mitte: *linnad*), ***kuld- ja vasksõrmus, linane ja takune riie, eesti ja vene keel*** jne. Käesoleva juhise alla ei kuulu mitte ainult omadussõnalised täiendid, vaid ka lisand (vrd. 129): ***Jaan ja Ella*** *Liivamägi* (mitte: *Liivamäed*), ***kuningas ning preester*** *Taavet* jne.

Vrd. aga seevastu: ***eesti ja soome*** *murded* (mitte: *murre*), sest neid murdeid on nii eestis kui soomes mitu, mitte üksainus kummaski (vrd.: *eesti ja soome keel*).

Nimisõnaline täiend omastavas ja osastavas käändes.

125. Nimisõnaliseks loetakse täiendit, milleks on kas nimisõna (näit.: ***venna*** *raamat, hulk* ***mehi***) või mõni muu sõnaliik, mida tarvitatakse nimisõnana (omadus-, ase- või arvsõna, või pöördsõna käändeline muude, kui need vastavad küsimusele: kes? mis? kelle? mille? keda? mida? jne.; näit.: ***vaese*** *varandus,* ***minu*** *elu,* ***tuhandete*** *viletsus,* ***tuleva*** *ennustamine,* ***hukkumise*** *algus,* ***võitlejate*** *väsimus* jne.).

Nimisõnaline täiend on harilikult omastavas või osastavas käändes ***(minu*** *elu, salk* ***mehi),*** kuid võib esineda ka teisis käändeis: ***nokaga*** *müts,* ***puust*** *voodi,* ***tööta*** *tööline,* ***rätsep*** *Õhk* jne.

126. Omastavas käändes olev nimisõnaline täiend on alati oma põhisõna eel ega ühildu kunagi viimasega. Näit.: *Nüüdsel* ***autode*** ***võidukäigu*** *ajajärgul loobub nii mõnigi mees* ***voorimehe*** *ametist.* ***Võlgade*** *maksmine ei ole alati nii kerge kui* ***võlgade*** *tegemine.* ***Miljonite*** *pärimine oleks* ***igaühe*** *meelt mööda.* ***Kõne*** *lõpul peegeldus* ***kuulajate*** *nägudel vaimustus.*

Ka osastavas käändes olev nimisõnaline täiend, kui see on oma põhisõna eel, ei ühildu viimasega. Näit.: *Need on hoopis teist* ***laadi*** *asjad. Kas teie külas angelni* ***tõugu*** *karja ei kasvatatagi? Preili on, nagu näha, endale ostnud uut* ***moodi*** *kübara.* — Säärasel osastavalisel täiendil on endal ka alati veel mingi täiend *(teist laadi, uut moodi, punast värvi* jne.).

127. Osastavas käändes olev täiend võib esineda ka oma põhisõna järel; sel juhtumil on põhisõnaks harilikult arvu, hulka, mõõtu jne. tähendav sõna ains. nimetavas või osastavas käändes. Näit.: *Seitse* ***rätsepat*** *läks Türgi sõtta. Hobusele ei antud sületäit* ***heinugi.***

Kui see arvu, hulka, mõõtu tähendav põhisõna ei ole ains. nimetavas ega osastavas käändes, siis ei ole temale järgnev täiendki osastavas käändes, vaid ühildub põhisõnaga käände poolest kõigis käändeis, välja arvatud olev, kaasa- ning ilmaütlev ja rajav (kus põhisõna on omastavas käändes). Vrd. näit.: *(Kümme* ***kalurit*** *oli sõitnud hommikul merele.) Kümne* ***kaluri*** *paat leiti purunenuna rannast. (Kadunud kümmet* ***kalurit*** *otsitakse veel praegugi.) Kümnest* ***kalurist*** *ei ole seni veel leitud ühtegi. Neile kümnele* ***kalurile*** *on vist juhtunud mingi õnnetus. Kümned* ***kalurid*** *panevad oma elu kaalule sügiseste tormide ajal.* Jne. Samuti: *(Rühm* ***sõdureid*** *marssis mööda tänavat.) Rühma* ***sõdurite*** *hulgas ei nähtunud ühtegi vanemat meest. Kõigest rühma* ***sõduritega*** *asuti pealetungile. Liitri* ***marjade*** *eest maksti viiskümmend* ***senti.*** *Mõni inimene ei arva end üldse elada võivat ilma napsi* ***viinata.*** *Klaasitäies* ***vees*** *ujus mitu* ***putukat.***

Ainult siis, kui arvu, hulka, mõõtu jne. tähendav põhisõna on sihitiseks, ei ühildu järgnev täiend temaga üldse (on alati osastavas käändes). Näit.: *Isa ostis meetri* ***puid.*** *Andsime hobusele sületäie* ***heinu.*** *Laulupeol nägime hulga* ***tuttavaid.***

Lisand.

128. Sagedasti ütleb nimisõnaline täiend teiste sõnadega sedasama mis põhisõnagi. Näit. lauses: *Napoleon,* ***kuulus maadevallutaja,*** *suri vangina üksikul saarel,* väljendab täiend *kuulus maadevallutaja* sisuliselt sedasama mis põhisõna *Napoleon*'gi; ta ainult seletab põhisõna mõistet (vrd. näit. ühendit ***venna*** *raamat,* kus täiend *venna* ei väljenda sisuliselt mitte sedasama mõistet mis põhisõna *raamat).* Seesugust teiste sõnadega ümberütlevat täiendit nimetatakse **lisandiks** e. **appositsiooniks.** Teisi näiteid lisandi kohta: *Mis mina,* ***vana inimene,*** *enam pidudele lähen! Mis ta* ***narr*** *võttis selle töö enda teha!* ***Suvituslinna*** *Pärnut külastab igal aastal rohkesti*

välismaalasi. ***Riigikoguliige*** *Ubasoo sõitis valimiste puhuks maale kõnesid pidama. Isa mõistliku* ***mehena*** *ei võtnud üldse osa säärasest kahtlasest ettevõttest.*

129. Lisand, mis ei esine olevas käändes (vt. 131), ühildub üldiselt oma põhisõnaga käändes ja arvus. Näit.: ***Suvituslinn*** *Pärnu asub Riia lahe ääres.* ***Suvituslinna*** *Pärnu asend on üsna soodus laevasõidule. Kas olete käinud külastamas* ***suvituslinna*** *Pärnut?* ***Suvituslinnas*** *Pärnus on püstitatud ausammas meie tuntud* ***luuletajale*** *Koidulale.* ***Suvituslinnal*** *Pärnul on üsna korralik sadam.* Jne. Samuti: *Napoleonil, kuulsal* ***maadevallutajal,*** *ei õnnestunud lõplikult teostada oma allaheitmiskavatsusi. Kr. J. Petersonilt, esimeselt* ***nooreestlaselt,*** *on säilinud vähe töid. Mehel,* ***vaesekesel,*** *ei olnud sentigi taskus.*

Siiski, kui põhisõna on nimetavas käändes, võib täiend olla osastavas käändes (vastavalt osaõeldistäite reeglile, vt. 94). Näit.: *Einstein, meie aja kuulsamaid* ***õpetlasi,*** *elab Saksamaal.* — Ka olevas, kaasa- ning ilmaütlevas ja rajavas käändes jääb lisand harilikult ühildumata (samuti nagu teisedki täiendiliigid, vrd. 124 ja 127): *Tema* ***vaesekesega*** *üldse keegi ei rääkinud. Vaenlase väed jõudsid peaaegu* ***pealinna*** *Tallinnani.* Ainult kui lisand koosneb rohkem kui ühest sõnast ning asetseb põhisõna järel, ühildub ta viimasega ka neis käändeis: *Vaenlase väed jõudsid peaaegu Tallinnani, vabariigi* ***pealinnani.***

130. Eelmises paragrahvis toodud üldjuhisest on järgmised erandid:

a) Kui põhisõnaks on isikunimi ja tema eel olev lisand väljendab aunime, elukutset, sugulust jms. ning kui sel lisandil endal ei ole mingit täiendit, siis see lisand ühildub põhisõnaga ainult mitmuses, mitte ainsuses (ainsuses on ta muutumatult nimetavas käändes). Näit.: ***Härra*** *Sangale saabus postilt kolm kirja.* ***Härradel*** *Sangadel on linnas suur äri. Kas oled* ***õde*** *Maalilt saanud teateid?* ***Õeksed*** *Kirsimäed olid kõik kolm suvitamas Narva-Jõesuus.* ***Härradele*** *professoritele sooviti õnnelikku reisu.* ***Kingsepp*** *Tihasel oli suur pere.* ***Minister*** *Rabasood tuntakse laialdaselt.* ***Professor*** *Heinastele sooviti õnne sünni-*

päeva puhul. ***Ametnik*** *Reinsoolt nõuti aruannet.* ***Kodanik*** *Kurjastele tehti protokoll. Kas* ***õpetaja*** *Raugastet pole veel saadetud pensionile?* — Kui aga niisugusel lisandil on omakorda mingi täiend, siis ta ühildub ka ainsuses. Näit.: *Kas oled kadunud* ***õelt*** *Maalilt saanud mingisuguseid teateid. Kehval* ***kingsepal*** *Tihasel on suur pere. Tuntud* ***professorile*** *Heinastele sooviti õnne sünnipäeva puhul. Siseministeeriumi* ***ametnikult*** *Reinsoolt nõuti aruannet. Vana* ***õpetajat*** *Raugastet pole veel saadetud pensionile.*

Ainult *ne*-lõpulised lisandid ühilduvad igal juhtumil oma põhisõnaga. Näit.: ***Töölisel*** *Heinlaiul oli juhtunud täna hommikul õnnetus.* ***Õpilasele*** *Lutsule anti kooli lõpetamisel hea tunnistus.*

Märkus. Viisakussõnad *härra, proua* ja *preili* võivad jääda ühildumata ka siis, kui nende juurde kuulub veel mingi täiend, samuti jäävad ühildumata ühendid nagu *härra professor, härra minister, härra doktor, härra riigivanem* jts.: *austatud* ***härra*** *Luhasoole, lugupeetud* ***proua*** *Tihasele,* ***härra professor*** *Viljanenilt,* ***härra riigivanem*** *Sooverelt,* ***härra doktor*** *Piiristele* jne.

Ärinimedes nagu ***Vennad*** *Lepp,* ***Vennad*** *Rumm & Ko.* jts. on lisand *vennad* harilikult muutumatult mitmuse nimetava kujul, olgu põhisõna mis käändes tahes: *Vennad Lepp, Vennad Leppade, Vennad Leppasid, Vennad Leppadele, Vennad Rumm & Ko'le* jne.

b) Kui põhisõnaks on perekonna- või hüüdnimi ja lisandiks on tema eel olev eesnimi, ei ühildu see lisand oma põhisõnaga (on muutumatult ains. nimetavas käändes). Näit.: ***Anton*** *Tammsaare nimi on tuntud igale eesti kirjanduse harrastajale. Meie suurel riigimehel* ***Jaan*** *Poskal õnnestus sõlmida soodus rahuleping Venemaaga. Rootsi kuninga* ***Karl*** *Kaheteistkümnenda* (harilikult kirjutatakse: *Karl XII) väed lõid* ***Peeter*** *Suure vägesid Narva lahingus. Vene tsaari* ***Ivan*** *Julma tegudest kõneldakse õudseid lugusid.* — Ka siis, kui perekonnanime asemel tarvitatakse ristinime, jääb viimase eel olev eesnimi alati muutumatult ains. nimetavasse käändesse; näit.: *Vanemal vennal* ***Karl*** *Augustil juhtus parajasti olevat halb tuju.*

Märkus. Erandiks on ühendid nagu ***Jeesusele*** *Kristusele,* ***Issandalt*** *Jumalalt,* mis ühilduvad kõigis käändeis.

c) Kui põhisõnaks ei ole isikunimi, vaid mõni muu pärisnimi, siis muutub tema eel olev lisand korrapäraselt,

kuna pärisnimi ise püsib muutumatult ains. nimetavas käändes. Näit.: *Kõnesolev raamat anti kirjastada* ***kirjastusühingule*** *„Rahvaraamat“.* ***Ookeaniaurikul*** *„Bremen“ õnnestus lüüa ookeanisõidu kiirusrekordi.* ***Romaani*** *„Tõde ja õigus“ kohta on ilmunud kiitev arvustus.* ***Ajakirja*** *„Eesti Keel“ toimetus asub Tartus. Kõnesoleva uudise lugesin* ***ajalehest*** *„Päevaleht“.* — Sama juhis on maksev ka muude pärisnimetaoliste sõnade ja nende lisandite kohta: ***Häälikut*** *t esineb eesti keeles kaunis sagedasti.* ***Sõnas*** *„kana“ on neli tähte.* ***Lause*** *„poiss sõitis linna“ alus on* ***sõna*** *„poiss“.* ***Paragrahvis*** *kümme* (harilikult kirjutatakse: *§-s 10* e. *§ 10) on vastavad asutised üksikasjaliselt loendatud.* ***Leheküljelt*** *kakskümmend viis* (harilikult kirjutatakse: *lk. 25) leidsin huvitava lause.*

Märkus. Kui pärisnimi on niivõrd igapäevane ning tuntud, et teda harilikult tarvitatakse ilma igasuguse lisandita, siis seesugune pärisnimi koos lisandiga harilikult ühildub. Näit.: ***Pealinnas*** *Tallinnas asuvad tähtsamad valitsusasutised* (harilikult öeldakse ilma lisandita: *Tallinnas asuvad tähtsamad valitsusasutised).* ***Idapiirijärvest*** *Peipsist püütakse kõige rohkem tinte.* Niisuguste erandite hulka kuuluvad kõige harilikumalt mitmesugused kohanimed.

d) Vahel asetatakse pärisnimi lisandina oma üldnime ette ning ühendatakse viimasega liitsõnaks. Sel juhtumil püsib pärisnimi muutumatult ains. nimetavas käändes. Näit.: ***Kustas****-poisile saadeti ka tervisi. Sõitsime vanas* ***„Ford“****-autos.* Samuti: *t-häälikut esineb võrdlemisi sagedasti.* ***„Kana“****-sõnas on neli tähte.*

Seesuguseis ühendeis tarvitatava sidekriipsu kohta vt. 66 b.

131. Erisuguse liigi lisandite hulgas moodustab lisand olevas käändes. Seesugune lisand ühildub oma põhisõnaga ainult arvus (esineb muutumatult olevas käändes). Näit.: *Onu vanema* ***inimesena*** *ei võtnud osa noorte lõbust. Onule vanema* ***inimesena*** *ei pakkunud huvi võtta osa noorte lõbust. Noormeestel* ***sõduritena*** *ei olnud erilist muret homse päeva pärast. Hr. Jõgisoost* ***seltskonnategelasena*** *peetakse palju lugu. Mis rahvas arvab Randmaast* ***politikamehena?***

Oleva käände asemel võib seesuguse lisandina esineda ka sidesõna *kui* ühenduses käändsõnaga. Säärane *kui-*

lisand ühildub oma põhisõnaga ka käändes. Näit.: *Hr. Jõgisoost* ***kui seltskonnategelasest*** *peetakse palju lugu. Noormeestel* ***kui sõduritel*** *polnud erilist muret homse päeva pärast.* — Soovitav on hoiduda lisandist eessõnaga *kui* ning selle asemel, kus võimalik, tarvitada lisandit olevas käändes.

Märkus. Olevas käändes olevat lisandit on teinekord kaunis raske eraldada samas käändes olevast määrusest (vt. 119). Sel juhtumil tuleb pidada silmas, kas olevas käändes esinev lauseliige on lähemal nimi- või pöördsõnale. Näit. lauses *onu vanema mehena ei võtnud osa noorte lõbust* tuleb ühend *vanema mehena* lugeda kõige lähemaks nimisõnale *onu* (= onu, kes on vanem mees, ei võtnud osa noorte lõbust): *vanema mehena* on järelikult lisand. Seevastu lauses *onu tuli rõõmsana koju* on sõna *rõõmsana* ilmsesti kõige lähemal pöördsõnale *tuli* (missugusena, missuguses seisukorras tuli? — rõõmsana) — on järelikult määrus. Kui aga siiski tekib kahtlusi, kummaks küsimusealune sõna lugeda, kas lisandiks või määruseks, võib tema paigutada määruste liiki.

132. Kui lisand seisab oma põhisõna järel, eraldatakse ta muust lausest komadega. Kui ta on seejuures omastavas käändes, pannakse koma üksnes lisandi ette, mitte järele. Näit.: *Prof. Einstein, tuntud* ***õpetlane,*** *elab Saksamaal. Lydia Koidula,* ***meie ärkamisaja suurima luuletaja*** *haud asub Kroonlinnas. Laps,* ***väetike,*** *ei jõudnud teistele järele. Eks poiss,* ***rumal,*** *läinudki küsima.* — Isikulise asesõna ühesõnalist lisandit komadega ei eraldata; näit.: *Mis ta* ***narr*** *võttis selle töö enda teha.* — Samuti ka olevas käändes esinevat lisandit harilikult komadega ei eraldata: *Raudsoo julge* ***mehena*** *võttis kardetava ülesande enda peale.* Oleva käände puhul lisandina tarvitatakse komasid ainult siis, kui seda mõtteselguse pärast peetakse eriliselt tarvilikuks.

Põhisõna eel olevat lisandit komadega ei eraldata. Näit.: ***Kuningas Karl*** *XII võitis oma sõduritega Narva lahingu.*

Määrusega sarnanev täiend.

133. Lauses *linnast tulles sõitsime suure kiirusega* alistub sõna *linnast* pöördsõnale *tulles* (kust tulles? — linnast) — on seega määrus. Kui aga pöördsõna *tulles* asendame nimisõnaga, näit.: ***linnast*** *tulekul sõitsime suure kiirusega,* siis ei ole

sõna *linnast* enam määrus, vaid täiend, sest ta alistub nimisõnale *tulekul*. Just samuti on lauses *meie töö on kerge teha* sõna *teha* määrus (alistub omadussõnale *kerge)*, kuna lauses *meil puudub võimalus tööd* ***teha*** sõna *teha* on täiend (alistub nimisõnale *võimalus)*. Eeltoodud näiteist selgub, et paljudel juhtumeil on täiend vormilisest küljest täiesti sarnane määrusega: erineb viimasest ainult selle poolest, et ta ei alistu pöörd-, omadusega määrsõnale, vaid nimisõnana tarvitatavale sõnaliigile.

Määrusega sarnanev täiend võib samuti nagu määruski tähendada (vrd. 114): kohta (näit.: ***metsas*** *viibimisel juhtus meile äpardus)*, aega *(**öösiti** tööl olek on kurnav)*, teoviisi *(joobnu liikumine taaruvail **sammel** nõudis hulga pingutust ja vaeva)*, seisukorda *(**sasis** ning **salkus** juuksed langesid korratult unisele näole)*, põhjust *(iga tühja **asja pärast** vihale ärritumine ei tasu vaeva)*, otstarvet *(seadused ja määrused kodanikkude julgeoleku **kaitseks**)*, abinõu, kaasa- ja ilmaolu *(niisugune **sae** ja **kirvega** töötamine **koos naabripoisiga** kestis meil kolm nädalat; **tööta** töölistele anti toetust)*, suhet *(**välimuse järgi** otsustamine võib osutuda ekslikuks)*, ainet *(koolijuhatajale kingiti **hõbedast** paberossitoos)*, tegemist või olemist *(teoorjade raskeks kohuseks oli mõisapõllul **tööl** käimine)*, asja või olendit, millele või kellele mingi tegevus on sihitud *(üks taani kirjanik on avaldanud jutu eskimote **elust**; teistelt **inimestelt** laenamine on ainult hädaabinõu)*, kellena või millena keegi või miski esineb või kelleks-milleks ta saab *(**orjana** töötamine ei taha kellelegi meeldida; **meistriks** saamine nõuab püsivat harjutust)*, kelle või mille poolt mingi tegevus on esile kutsutud *(röövmõrtsuka arreteerimine **politsei poolt** kutsus kodanikkudes esile kergendusohke)* jms.; samuti võib ta esineda ka sidesõna tähenduses *(**ka** loom tunneb valu; **ainult** sina võid aidata; õues mängis salkkond väikesi poisse **ja** tüdrukuid;* täiend on sel juhtumil enamasti vahenditult oma põhisõna eel, vrd. 114 e).

Märkus. Ka sihitisega sarnanevat täiendit leidub üsna sagedasti. Näit.: *töö lõpetamine nõudis pingutust* (vrd.: *enne kui töö suudeti lõpetada, nähti palju vaeva*, kus sõna *töö* on sihitis), *igatsus koju **tulla** muutus ikka tugevamaks* (vrd.: *ta igatses koju tulla*, kus *tulla* on sihitis). Seesuguseid täiendeid on osalt käsiteldud juba eespool ühenduses nimisõnaliste täienditega omastavas käändes.

h. Lauselaiend.

134. Juba eespool (vrd. 72 c) näitasime, et mingi laiend võib lauses alistuda kogu lausele, s. o. ta ei alistu täielikult ei alusele ega ühelegi muule lauseliikmele, vaid teda võidakse lugeda kuuluvaks kõigi nende juurde võrdselt. Säärast laiendit nimetatakse **lauselaiendiks.**

135. Lauselaiendiks võivad olla:

a) määrsõnad nagu *kahjuks, õnneks, viimaks, paraku, muidugi, nähtavasti, mäletatavasti, arvatavasti* jne. või nende taolised lühendatud laused nagu *võib olla, kes teab, muidugi mõista, endast mõista, kahju küll* jne., kui nende määrsõnade ja lauselühendite asemele võidakse mõelda samasuguse tähendusega iseseisvaid lauseid (s. o. pealauseid, vt. 161). Näit.: ***Kahjuks*** *me ei saabunud õigel ajal* (täielik iseseisev lause oleks: *oli meile kahjuks, et me ei saabunud õigel ajal).* ***Viimaks*** *me ei saabugi õigel ajal (= viimaks on asi nii, et me ei saabugi õigel ajal).* ***Arvatavasti*** *leiame mingi pääsetee (= on arvatav, et leiame mingi pääsetee).* ***Endast mõista*** *ei ole meil sealt midagi loota (= on ju endast mõista, et meil sealt ei ole midagi loota).* ***Kahju küll*** *ei suuda ma teid kuidagi aidata (= on küll kahju, kuid ma ei suuda teid kuidagi aidata).*

b) sidesõnad, mis ühendavad terveid lauseid. Näit.: *Juhtus nii,* ***et*** *vihma sadas* ***ja*** *päike paistis* (siin on ühendatud kolm lauset: *juhtus nii, vihma sadas, päike paistis). Regi nagiseb* ***ning*** *lumi ragiseb.* ***Kui*** *isa oli koju jõudnud, asusime õhtust sööma. Maailmasõja ajal tuli Lätist Eestisse palju põgenikke,* ***sest*** *lahingud olid ulatunud juba Väina jõeni.*

i. Üte.

136. Lauseis nagu ***poisid,*** *täna on pidupäev!,* *ma loodan,* ***Oskar,*** *meie ettevõtte parimat kordaminekut* ja *tervitame sind,* ***päike!*** ei alistu sõnad *poisid, Oskar* ja *päike* ühelegi teisele lauseliikmele. Nad avaldavad olendi või asja nime, kelle poole pöördutakse, keda kõnetellakse. Sääraseid iseseisvaid lausesse kiilutud kõnetlussõnu nimetatakse **ütteiks.** Veel näiteid ütte kohta: *Mis sa nutad,* ***lillekene,*** *nupud sul täis pisaraid! Kas sa rasket hingevalu,* ***hellake,*** *ka tunda said?* (L. Koidula.) *Sina,*

*mu **sõber**, näid ju olevat üsna kergemeelne tuuletallaja. **Sõdurid**, isamaa ootab teilt kohusetäitmist!*

Üte on alati muutumatult nimetavas käändes.

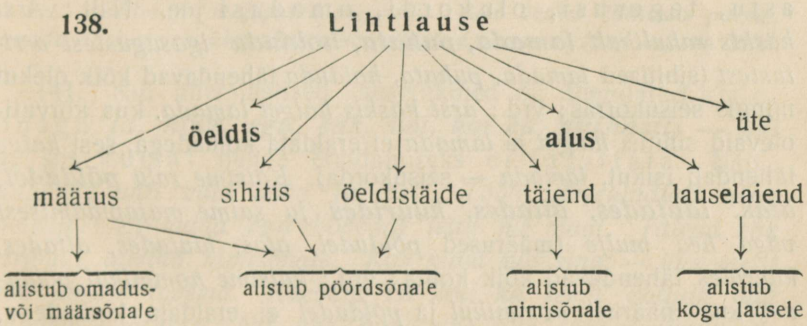
Märkus. Peale ütte leidub veel teisi lauseosi, mis ei ole laiendiks ühelegi teisele lauseliikmele. Sääraste hulka kuulub kõigepealt suurem osa hüüdsõnu, näit.: ***Oi**, küll oli valus! **Oh**, tema nüüd ka mõni mees! **Tohoo**, mis see siis tähendab?* Jne. Peale nende leidub ka teisi iseseisvaid kiilsõnu, näit.: *Homme, **loodan**, on ilus ilm* (vt. 159).

137. Üte eraldatakse muust lausest komadega. Näit.: *Kuule, **Ants**, ole hea mees ja aita mulle kott selga!* (Vrd. ka eelmise paragrahvi näiteid!)

Kui aga üttele langeb eriline tunderõhk (temas sisaldub eriline hoog, vaimustus, suur ahastus jne.), siis võib koma asemel tarvitada hüüumärki: ***Sõdurid!** pealetungile! **Isa! isa!** kas sa mind siis ei kuule?*

Märkus. Kirja algul oleva ütte lõpule pannakse harilikult punkt. Näit.: *Austatud proua. Väga lugupeetud härra Karjasto.* Kui aga üttele tahetakse anda eriline tundevarjund (näit. kui kirjutatakse ariti armsale inimesele), tarvitatakse punkti asemel hüüumärki: *Mu armas, armas poeg! Mu kalleim sõber!*

k. Lauseliikmete kavastis.

I. Koondlause.

139. Lihtlauset, mil on mitu ühenimelist lauseliiget (näit. mitu alust, mitu öeldist, mitu öeldistäidet jne.), nimetatakse **koondlauseks**. Näit.: *Kas kõigis eestlaste kodudes valitseb eesti **keel** ja **meel**?* (kaks alust). *See **oli, on** ja **jääb** nii* (kolm öeldist). *Inimesi on **rikkaid** ja **vaeseid, tarku** ja*

rumalaid (neli öeldistäidet). *Väike*, ***kuueaastane*** *vend oskab juba* ***lugeda*** *ja* ***kirjutada*** (kaks täiendit ja kaks sihitist). *Kas on teil hõlpsam töötada* ***õhtuti*** *või* ***hommikuti?*** (kaks määrust). *See poiss ei armasta tööd teha ei* ***kodu*** *ega* ***koolis*** (kaks määrust).

Nagu näiteist näha, ühendatakse koondlause samanimelised liikmed kas sidesõnadega *(ja, või, ega* jne.) või asetatakse lihtsalt ilma mingi siduva vahelülita üksteise kõrvale *(väike, kuueaastane vend).*

140. Koondlause ühenimelised liikmed, mis asetsevad kõrvuti, ilma et nad oleksid ühendatud sidesõnadega, eraldatakse üksteisest komadega järgmiste reeglite päraselt:

a) Kui ühenimelisiks lauseliikmeiks on alused, öeldised või öeldistäited, siis tarvitatakse komat igal juhtumil. Näit.: ***Ohvitserid, sõdurid, eraisikud*** *— kõik olid segaduses kaotanud pea. Murul* ***tantsiti, mängiti, joosti, hullati*** *ja* ***pikutati*** *põõsa all. Tuul oli* ***külm, vinge, läbitungiv.***

b) Kui ühenimelisiks lauseliikmeiks on sihitised, määrused või täiendid, eraldatakse nad komadega ainult siis, kui nad tähendavad üheliigilisi, üheväärseid asju, tegevusi, olukordi, omadusi jne. Näit.: *Arst käskis rahulikult* ***lamada, puhata, hoiduda*** *igasugustest ärritustest* (sihitised *lamada, puhata, hoiduda* tähendavad kõik olekut mingis seisukorras; vrd.: *arst käskis haiget lamada,* kus kõrvutiolevaid sihitisi *haiget* ja *lamada* ei eraldata komadega, sest *haige* tähendab isikut, *lamada* — seisukorda). *Käisime talu* ***põldudel, aias, lautades, aitades, kuurides*** *ja saime majapidamisest väga hea mulje* (määrused *põldudel, aias, lautades, aitades, kuurides* tähendavad kõik kohta; vrd.: *käisime hommikul põldudel,* kus määrusi *hommikul* ja *põldudel* ei eraldata komadega, sest *hommikul* tähendab aega, *põldudel* — kohta). *Puusepp töötas* ***kirve, sae, puuride*** *ja* ***peitlitega*** (määrused *kirve, sae, puuride* tähendavad kõik tööriistu). *Mu vend loeb* ***eesti-, saksa-, inglise-*** *ja* ***prantsusekeelseid*** *raamatuid* (täiendid *eesti-, saksa-* ja *inglisekeelseid* tähendavad kõik keelt, milles raamat kirjutatud; vrd.: *vend luges suurt toredaköitelist inglisekeelset raamatut,* kus esimene täiend tähendab suurust, teine köitmisviisi ja kolmas

keelt). *Näidake kaardil, kus asub* ***Türi, Peetri*** *ja* ***Koeru*** *kihelkond!* (vrd.: *Särevere vald asub Türi kihelkonnas Järvamaal,* kus kohamäärusi komadega ei eraldata, sest nad pole tähenduselt üheväärsed: Türi kihelkond moodustab ühe osa Järvamaast). *Sõitsime Tallinnast välja* ***laupäeval, 1. augustil 1931. a. kl. 7 hommikul*** (viimase lause ajamäärustest eraldatakse komadega ainult *laupäeval* ja *1. augustil,* sest need tähendavad üht ning sama päeva; teiste ajamääruste vahele komat ei panda: *1931. a.* tähendab aastat, *kl. 7* kellaaega ja *hommikul* päevaaega — nad pole seega üheväärsed).

Märkus. Erinimelisi lauseliikmeid üksteisest komadega ei eraldata (s. o. alust öeldisest, alust sihitisest, alust määrusest, öeldist sihitisest jne., üldse: laiendit põhisõnast). Isegi mitmest sõnast koosnevaid lauselaiendeid (vt. 135) nagu *võib olla, kes teab, endast mõista* jt. komadega ei eraldata; näit.: *ta tuleb võib olla varsti koju, mees on kes teab meie vaenlane, endast mõista peame loobuma oma kavatsusest* jne. Samuti ei tule tarvitada ühtegi komat näit. järgmises lauses: *Peame lastes arendama tahet ja oskust korralikku tööd teha* (mitte: *... oskust, korralikku tööd teha).*

Kui komadega eraldatavail lauseliikmeil on endil veel mingeid laiendeid, siis need laiendid eraldatakse muust lausest koos põhisõnaga (laiendit ennast põhisõnast ei eraldata). Näit.: *Käisime lokkavail* ***viljapõldudel,*** *haljendavail* ***aasadel,*** *hästi korraldatud* ***aedades*** *ja ruumikais* ***majapidamishooneis*** (vrd. sama lauset ilma täienditeta: *käisime viljapõldudel, aasadel, aedades ja majapidamishooneis). Arst käskis* ***töötada*** *päeval,* ***magada*** *öösi, varem* ***üles tõusta*** *hommikul ja varem magama* ***minna*** *õhtul.*

141. Kui ühenimelised lauseliikmed on ühendatud sidesõnaga ***ja, ning, ega, ehk, või, kui ka, nii(hästi) — kui ka,*** siis komat nende eraldamiseks ei tarvitata. Näit.: *Vangidele anti vaid leiba* ***ja*** *vett. Tööta järjekindlalt* ***ning*** *hoolsalt! Ei kulda* ***ega*** *hõbedat leita me maal. Täiend* ***ehk*** *attribuut alistub nimisõnale. Kas mina* ***või*** *sina — üks meist peab alguse tegema. Kaebaja ise* ***kui ka*** *tema volinik olid ilmunud kohtusse.* ***Nii*** *üks* ***kui*** *teine olid jäänud ilmumata.*

Kõigi teiste siduvate või seletavate sõnade ette, mis ühendavad samanimelisi lauseliikmeid, pannakse koma. Näit.: *Me ei sõida täna,* ***vaid*** *homme. Ma teda ennast ei näinud,* ***küll aga*** *tema venda. Enne mõtle,* ***siis*** *ütle. Mees oli* ***osalt*** *kurb,* ***osalt*** *rõõmus selle asja pärast. Ta on väga kõikuv inimene: otsustab* ***kord*** *nii,* ***kord*** *naa. Eestlased*

ja soomlased, ***samuti*** *teised soome sugu rahvad on pidanud raskesti võitlema oma olemasolu eest slaavlaste ja germaanlastega. Peopesa,* ***eriti*** *sõrmeotsade nahk on väga tundlik. Mina mõtlen,* ***järelikult*** *olen olemas.* (Descartes.)

Märkus. Kui viimastes näidetes esinevate siduvate või seletavate sõnade ees on sidesõnad *ja, ning, ega, ehk, või,* siis komat nende ees ei tarvitata. Näit.: *Tema* ***ja samuti*** *teised tema kaaslased jätsid meie hoiatuse tähele panemata. Mina mõtlen* ***ning järelikult*** *olen olemas.*

142. Kui ühenimelised lauseliikmed on antud loenduse (üleslugemise) kujul, siis nende ette pannakse kaksikpunkt (koolon): *Läänemere-soome rahvaste hulka kuuluvad:* ***soomlased, eestlased, liivlased, karjala-aunuslased, vepslased*** *ja* ***vadjalased.*** *Järvamaal on kolm linna:* ***Paide, Türi*** *ja* ***Tapa.*** — Kui seejuures loendatud mõisted on jaotatud rühmadesse (alajaotistesse), eraldatakse need rühmad üksteisest punktkomaga (semikooloniga), näit.: *Soome-ugri rahvaste hulka kuuluvad: ungarlased, vogulid, ostjakid (ugrilaste rühm); laplased; komid e. sürjalased ja votjakid (permlaste rühm); marid e. tšeremissid ja mordvalased (volgasoomlaste rühm); soomlased, eestlased, liivlased, karjala-aunuslased, vepslased ja vadjalased (läänemere-soomlaste rühm).*

143. Kui loendavate lauseliikmete järel on sõnad ***kõik, ei miski, ei midagi, see*** *(selle, seda* jne.), ***need*** *(nende, neid* jne.), ***siin, seal*** jne., mis eespool loendatud asjad nagu kokku võtavad või neid kordavad, siis pannakse loendavate sõnade järele koma või mõttekriips. Näit.: *Ohvitserid, sõdurid, eraisikud,* ***kõik*** *olid segaduses kaotanud pea.* Või: *Ohvitserid, sõdurid, eraisikud — **kõik** olid segaduses kaotanud pea.* Samuti: *Töötada, lugeda, kirjutada —* ***midagi*** *ta ei osanud. Eestlased, soomlased ja ungarlased,* ***need*** *on soome sugu rahvastest seni ainukesed, kes on endale saavutanud iseseisvuse. Põllul ja metsas —* ***seal*** *ta armastab töötada.*

m. Väljajätteline lause.

144. Öeldise käsitlusel nägime (vt. 81), et elavas kõnes ja mõnel muulgi juhtumil öeldis lausest sagedasti välja jäetakse. Samuti on võimalik aluse ärajätmine (vt. 74). Kui öeldis või alus või nendega koos mõni muu lauseliige puu-

dub, kuid on hõlpsasti juurdemõeldav, siis nimetatakse säärast lauset **väljajätteliseks** e. **elliptiliseks** (väljajättelisiks ei või järelikult lugeda lauseid, mil alus täiesti puudub ega ole hõlpsasti juurdemõeldavgi, vrd. 75). Näit.: *Hüvasti!* (täielik lause oleks: *ela hüvasti!* või: *elage hüvasti!*). *Tere!* (lühenenud lausest: *ole terve!* või: *olge terve!*). *Mees plagama, nii et tolm taga* (= *mees pani plagama, nii et tolm kerkis taga*). *Mis teie pool uudist?* (= *mis on teie pool uudist?*). *Hõi, voorimees!* (= *hõi, tulge siia, voorimees!*, või: *hõi, kuulge, voorimees!*).

Väljajätteliste lausete hulka kuuluvad kõige harilikumalt: peal- ja allkirjad (*Eesti keeleõpetus. Mahtra sõda. Suurima lugupidamisega A. Karjanurm.*), aadressid (*V. a. prl. Vikerkaar, Kuu tän. 65, Tartu.*), ärisiltide pealkirjad, reklaam (*Toiduainete-kauplus. Parim seep — „Kreoola".*), vanasõnad ja kõnekäänud (*Vaga vesi, sügav põhi. Kits kärneriks.*), hüüd-, käsk-, soov- ja küsilaused (*Head aega! Vait! Siia! Mis nüüd?*) jne.

Kui öeldis on käskivas kõneviisis, jäetakse alus harilikult alati lausest välja: *Tulge tagasi!* (= *tulge teie tagasi!*).

145. Kui tahetakse näidata, et lause keskelt mingi sõna on välja jäetud, pannakse selle sõna asemele harilikult mõttekriips. Näit.: *Sõjaaeg — koleduste aeg. Parim ostukoht — paberi-kauplus „Kirila".*

Märkus. Vahel tarvitatakse mõttekriipsu asemel ka komat, näit.: *Noorusaeg, külviaeg.* Soovitavam on mõttekriips: *Noorusaeg — külviaeg.* Koma on kohane tarvitada siis, kui ta lahutab mitu iseseisvat väljajättelist lauset, näit.: *Oma tuba, oma luba* (täielikum lause oleks: *kui on oma tuba, siis on oma luba*). *Vaga vesi, sügav põhi.*

n. Näpunäiteid lauseliigenduseks.

146. Lauseliikmete äratundmine ning eraldamine üksteisest ehk nn. lause liigendamine (võib öelda ka: lause eritlemine e. analüüsimine) hõlbustub õige tunduvalt, kui silmas pidada teatavaid juhtmõtteid. Kõigepealt ei ole soovitav lauseliigendust alata ükskõik mis otsast, vaid esiti tuleb ära määrata öeldis, selle järel alus ja alles siis muud lauseliikmed; kui lauses öeldist ei ole, on ta alati hõlpsasti juurdemõeldav. Öeldistäite, sihitise, määruse ja täiendi äratundmiseks ning eraldamiseks tuleb kõigepealt kindlaks teha, missugusele sõnaliigile ning lauseliikmele mingi laiend alistub: öeldistäide alistub pöördsõnale ning vastab küsimusele: kes, mis või missugune on keegi või miski või missugune ta saab?; sihitis — pöördsõnale ning näitab, kellele või millele tegevus on sihitud, kusjuures

ta on alati nimetavas, omastavas või osastavas käändes või *da*-tegevusnimes; määrus — pöörd- või määrsõnale või omadussõnaliselt tarvitatavale sõnaliigile, kusjuures tuleb selgeks teha, kui ta alistub pöördsõnale, kas ta ei ole öeldistäide või sihitis; täiend — nimisõnaliselt tarvitatavale sõnaliigile. Liigenduse üksikküsimuste lahendusel tuleb silmas pidada järgmisi eespool toodud juhiseid: 72 märk., 80, 91 märk., 99 märk. 3, 112, 114 c märk., 115 märk. 1, 118 märk., 121 märk. 3, 131 märk., 135, 136.

147. Näiteid lausete liigendamise kohta:

Olgu meil lause: *Soojadel suveõhtutel armastasid nad koos jalutada õhtupäikese käes särava mere randa mööda.* Kuna öeldiseks on kas pöördsõna pöördeline muude või *da*-tegevusnimi kaudse kõneviisi tähenduses, siis võiksid eelmises lauses öeldistena küsimusse tulla pöördsõnad *armastasid* ja *jalutada;* et aga *jalutada* ei esine siin kaudse kõneviisi tähenduses (= jalutavat), siis jääb öeldiseks sõna *armastasid.* Küsime: kes armastasid? Vastus: *nad.* Järelikult on sõna *nad* alus. Nüüd vaatame, missugused laiendid alistuvad öeldisele *armastasid.* Et *armastama* on sihiline pöördsõna, siis küsime: mida armastasid? Vastus: *jalutada.* Nii siis on *jalutada* sihitis. Sõna *jalutada* (pöördsõna) lähemateks laienditeks on *suveõhtutel* (millal jalutada?), *koos* (kuidas jalutada?) ja *randa mööda* (kus jalutada?; tähele panna: nimisõna kuulub tema kõrval oleva ees- või tagasõnaga kokku: küsimusele kus? ei vasta mitte üksinda sõna *randa,* vaid *randa mööda).* Kuna sõnad *suveõhtutel, koos* ja *randa mööda* alistuvad pöördsõnale ning seejuures ei ole öeldistäiteid ega sihitisi, siis peavad nad järelikult olema määrused *(suveõhtutel* määrab aega, *koos* — teoviisi, *randa mööda* — kohta). Jäävad veel liigendada sõnad *soojadel* ja *õhtupäikese käes särava mere.* Sõna *soojadel* kuulub nimisõna *suveõhtutel* juurde (missugustel suveõhtutel? — soojadel) — on järelikult täiend. Sõna *mere* on laiendiks nimisõnale *randa* (mille randa? — mere randa) — on seega samuti täiend. Ning täiendiks tuleb lugeda ka sõna *särava,* sest ta alistub nimisõnale *mere* (missuguse mere? — särava). Järelejäänud sõnaühend *õhtupäikese käes* (nimisõna + tagasõna) on laiendiks pöördsõnavormile *särava* (millest särava? — õhtupäikese käes särava), ning kuna ta ei saa olla öeldistäide ega sihitis, siis on ta järelikult määrus (määrab põhjust).

Teine näide: *Oldi vihased saamata jäänud palga pärast.* Selles lauses on üksainus pöördeline vorm: *oldi;* viimane on seega öeldis. Et *oldi* on umbisikulises tegumoes, siis lauses alust ei ole (ega saa teda juurde mõeldagi). Öeldise *oldi* lähemaks laiendiks on *vihased* (missugused oldi? — vihased); kuna *vihased* on nimetavas käändes, alistub pöördsõnale *olema* ning vastab küsimusele: missugune?, siis saab ta olla ainult öeldistäide. Omadussõnale *vihased* on laiendiks *palga pärast* (mispärast vihased? — palga pärast); viimane on järelikult määrus (määrab põhjust). Ülejäänud sõnaühend *saamata jäänud* alistub nimisõnale *palga* (missuguse palga? — saamata jäänud palga) — on järelikult täiend, kusjuures ühendi *saamata jäänud* võime liigendada veel järgmiselt: *jäänud* on täiendiks sõnale *palga,* kuna *saamata* on määruseks kesksõnale *jäänud* (ilma milleta jäänud? — saamata jäänud; määrab ilmaolu).

Kolmas näide: *Tervist!* Kõnesolevas väljajättelises lauses öeldist ei ole. Öeldiseks võiksime juurde mõelda sõna *soovin* (või *soovime*) — *tervist soovin* (või *soovime*) *sinule* (või *teile*). *Tervist* on niisugusel juhtumil sihitis (mida soovin või soovime? — tervist).

Märkus. Üks pöördsõnavorm, *da*-tegevusnimi, võib olla kõigiks lauseliikmeiks peale ütte: aluseks, öeldiseks, öeldistäiteks, sihitiseks, määruseks, täiendiks ja lauselaiendiks. Näit.: *Meie ülesandeks on tööd* ***teha*** (alus). *Nad teha tööd hommikust õhtuni ja õhtust hommikuni* (öeldis). *Töö on* ***teha*** (öeldistäide). *Kas armastate tööd* ***teha?*** (sihitis). *Töö on raske* ***teha*** (määrus). *Minu kavatsus tööd* ***teha*** *ei taha hästi õnnestuda* (täiend). *Muidugi mõista on laisale töötegemine kaunis raske* (*mõista* on lauselaiend).

o. Täiendavaid jooni lauseliikmete muutelise olenevuse kohta.

148. Eespool oli meil paljudel kordadel juhust tähele panna, kuidas üksikute lauseliikmete muuted on sõltuvad teiste lauseliikmete omist. Nägime, kuidas ühildumisel teatava sõna vorm oleneb sellest, missuguses vormis on mingi teine sõna. Sama nähtust võisime jälgida ka sihitise käänete, täis- ning osaaluse, ajamääruse jne. käsitlusel (panime näit. tähele, kuidas sihitise kuju sõltub sellest, kas öeldis on jaatav või eitav, umbisikulises või isikulises tegumoes jne.).

Kuid mitte ainult sõna vormist, vaid ka sõnast endast võib oleneda juurdekuuluva sõna muude. Vrd. näit. järgmisi lauseid: *kas te toetate meie* ***ettevõtet?*** (osast.), *kuidas te suhtute sellesse* ***ettevõttesse?*** (sisseütl.), *kas te kahtlete meie* ***ettevõttes?*** (seesütl.), *kas te loobute sellest* ***ettevõttest*** (seestütl.), *kas te veel ikka loodate sellele* ***ettevõttele?*** (alaleütl.), *kas te peate seda kasulikuks* ***ettevõtteks?*** (saav), *kas te veel teotsete selle* ***ettevõttega?*** (kaasaütl.) jne. Vrd. samuti: *võin* ***minna,*** *saan* ***minna,*** *tohin* ***minna*** jne. (*da*-teg.) ja *pean* ***minema,*** *hakkan* ***minema,*** *kohustun* ***minema*** jne. (*ma*-teg.). Näeme, kuidas eeltoodud näiteis pöördsõna valikust oleneb selle pöördsõna laiendi muude. Säärast muutelist olenevust teatud sõnast nimetatakse rektsiooniks.

149. Näiteid käändelise rektsiooni kohta:

alluma kellelegi
armuma kellessegi
aru saama millestki
arvestama midagi
eelistama midagi millestki või midagi millelegi
eksima milleski, kuhugi, kuskil
erinema millestki
esinema kellenagi
ette jõudma kellestki
harjuma millegagi
hoiduma millestki

hoolima millestki
hooplema millegagi
hüvitama kedagi millegagi (= tasuma, heaks tegema)
jagama millegagi (arvu), midagi kellegagi
joobuma millestki
jälgima millelegi (= järel käima), midagi (= silmas pidama)
jälitama kedagi (= taga ajama)
järgima kellelegi (= järeltulijaks, järglaseks olema), midagi (= midagi silmas pidama, millegi järgi tegema, näit. *seadust järgima)*
kahjustama kedagi (= kahju tegema kellelegi)
kahtlema milleski
kahtlustama kedagi milleski
kavaldama kelleltki midagi (= kavalusega välja petma)
keelduma millestki
kelmama kedagi (= kellelegi kelmust tegema)
kihama millestki
kiinduma kellessegi
kiirgama midagi
kodunema millegagi, kuskil
kohaldama midagi millelegi (= rakendama millelegi)
kohandama, kohastama midagi millegagi (näit *oludega kohandama* või *kohastama)*
kohanema, kohastuma millegagi
kohtama kedagi
kohtlema kedagi (= ümber käima kellegagi), kellegagi (= sagedasti kohtama kedagi, läbi käima, suhtlema kellegagi)
kohustama kedagi millekski või tegema midagi
koostama midagi millestki
koosnema, koostuma millestki
korrutama midagi millegagi
korvama midagi (= asendama, tasuma)
kulgema midagi (= midagi mööda käima, liikuma, millestki läbi, üle minema)
kuuletuma kellelegi (= kellegi sõna kuulma)
kuuluma kellelegi
kõlbama kellelegi millekski
kõnetama, kõnetlema kedagi (= kellegagi rääkima hakkama)
kõrvutama midagi millegagi
käitlema midagi
küsima millestki (= hoolima; vrd *küsima midagi)*
küsitama, küsitlema kedagi
laenutama midagi kellelegi (= laenuks andma)
leppima millegagi
liituma millegagi (= kokku liituma, liitu astuma), millelegi (= [osana] külge liituma)
loobuma millestki
lootma midagi (= ootama, et tuleb), millelegi (= oma lootuse rajama millelegi)
loovutama midagi
meelduma millessegi (näit. lauses: *ma olen meeldunud sellesse* = mulle on see hakanud meeldima, mulle meeldib see)
mugandama midagi millegagi (= kohandama)
muganema millegagi (= kohanema)
mõjuma millelegi (välimusele, välispidiselt, näit.: *päike mõjub nahale pruunistavalt),* millessegi (sisemusse, sisemiselt, näit.: *see sündmus mõjus minusse rusuvalt)*
mõõnduma millelegi (= järele anduma, leppima millegagi)
naitma kedagi (= mehele panema kedagi või naist võtma kellelegi)
naituma kellegagi (= abielluma)
nakatama kedagi millessegi (näit. lauses: *mees oli nakatanud naise ka tiisikusse)*
nakatuma kelleltki millessegi
nõudlema midagi (= nõudeid esitama, pretendeerima millelegi)
nõustuma millegagi (= nõusse hakkama, nõus olema)

ohustama kedagi millegagi (= hädaohtu saatma)
olenema millestki
omama midagi
osastama midagi millestki kellelegi (= osaks andma, osa andma)
osutuma millekski
pettuma milleski
pidama midagi millekski
piirduma millegagi
piisama millestki (= jätkuma, küllalt olema)
puutuma millessegi
põhinema, põhjenema millelgi
põhjendama midagi millegagi
põlvnema kuskilt, millestki
rahulduma millegagi
rajama midagi millelegi
rajanema millelegi
rakendama midagi millelegi või kuhugi
rikas millestki
rinnastama midagi millegagi
rõõmutsema millestki
samane millegagi
samastama midagi millegagi
sarnane millegagi
sarnanema, sarnlema millegagi
soostuma millegagi (= nõusse hakkama, nõus olema)
suhe millegagi (= vahekord), millessegi (= suhtumine)
suhtlema kellegagi (= läbi käima)
suhtuma millessegi
sõltuma millestki (= olenema)
süüdi milleski
takistama kedagi milleski või tegemast midagi
taotlema midagi
teadlik millestki
teesklema midagi
tegelema, teotsema millegagi
toibuma millestki
tüdima millestki
unustama midagi tegemata
usutama, usutlema kedagi
vaenustama midagi (= vaenu avaldama millegi vastu)
veenduma milleski
veenma kedagi milleski
vihjama millelegi (= kaudselt märku andma, mõista andma)
viitama millelegi (= juhtima, saatma millelegi; vihjama)
võrdne millegagi
võrduma millegagi
võõrandama midagi kelleltki või kellelegi (= omandusest ära võtma kelleltki või ära andma kellelegi)
võõrduma millestki
vältima midagi
ühilduma millegagi
ühtima millegagi (= ühte langema, kokku langema millegagi)

150. Tähele panna! Pöördsõnad liitega *-ta- (-sta-, -nda-, -lda-, -rda-* jne.) nõuavad enamasti kõik laiendit sihitise käändeis: *jälitama kedagi, kahjustama kedagi, arvestama midagi, kavaldama midagi, kohaldama midagi, süüdistama kedagi* jne. Samuti pöördsõnad liitega *-[e]le-*, mis tähendavad vastastikust tegevust, nõuavad harilikult laiendit kaasaütlevas käändes: *vaidlema kellegagi, suhtlema kellegagi, riidlema kellegagi, sõnelema kellegagi* jne.

151. Vrd.: *tööd tegev — töö tegija, töö tegemine, hauda kaevav — haua kaevaja, marju korjav — marjade korjamine, otsust tegev — otsuse tegija* jne.

Kui pöördsõna nõuab laiendit sihitise käändeis, siis on *v*-kesksõna laiend peaaegu alati osastavas käändes (erand: *mõõduandev,* ootaks: *mõõtuandev),* sest *v*-kesksõna tähendab kestvat tegevust; seevastu teonimisõna (teo- ja tegijanime) vastava tähendusega laiend on alati omastavas käändes (teatavasti ei ole teonimisõna laiend sihitis, vaid täiend, seepärast ei allu ta sihitise reegleile).

II. Liitlause.

a. Liitlause liigid.

Liitlause mõiste.

152. Mitmest lihtlausest koosnevat lauset nimetatakse **liitlauseks**. Näit.: *Viha võtab vilja väljalt, kadedus kalad merest* (siin on ühendatud kaks lauset: *viha võtab vilja väljalt* ja *kadedus võtab kalad merest;* teises lauses on välja jäetud öeldis *võtab). Pada sõimab katelt, ühed mustad mõlemad. Kes kannatab, see kaua elab. Kui päike tõuseb, läheme jälle rändama.* Jne.

Lauserind.

153. Kui liitlauseks ühendatavad laused on niivõrd iseseisvad, et ühe lause võime jätta ära, ilma et teiste liidetavate lausete mõte selle all tunduvalt kannataks, siis nad moodustavad liitlause, mida nimetatakse **lauserinnaks** (liitmisviisi ennast nimetatakse rinnastamiseks, s. o. rinnu, kõrvuti asetamiseks). Näit.: *Anna pill hullu kätte, hull ajab pilli lõhki* (selle lauserinna kahest lausest võime ära jätta niihästi esimese kui ka teise, sest mõlemad laused on üksindagi küllalt selged). *Uhkus ajab upakile, kangus käima käpakil* (teisest lausest on välja jäetud öeldis *ajab). Vihma sadas ja päike paistis. Ema kloppis patju ning sulgi lendas õue mööda. Kas sõidad ära kauemaks ajaks või tuled varsti tagasi? Tagasituleku aega ma praegu veel kindlasti ei tea, aga kirjutan sulle sellest varsti. See härra on väga täpne ning hoolas; seepärast ei jää ta kunagi hiljaks.*

Lauserinnas olevad lihtlaused asetsevad kas lihtsalt kõrvuti, ilma igasuguse siduva sõnata, või nad on ühendatud sidesõnadega *ja, ning, ega, või, kuid, ent, aga, vaid, sest, seepärast* jne.

154. Lauserinda kuuluvad lühemad laused, mis mitte ei ole ühendatud sidesõnadega, eraldatakse üksteisest kõige harilikumalt komaga. Näit.: *Pada sõimab katelt, ühed mustad mõlemad. Palju kära, vähe villu. Päike paistis, taevas sinetas ja lõokesed lõõritasid muretult.*

Pikemad laused, eriti kui need ise on kokku liidetud mitmest lausest, eraldatakse lauserinnas üksteisest harilikult punktkomaga (semikooloniga). Näit.: *Soomlased on julged, visa tahtejõuga ning harjunud võitlema kareda loodusega; kõige selle tõttu on nad sõjas vaenlastele väga tugevateks vastasteks. Kel kukkur, sel kohus; kel vägi, sel võimus.*

Märkus. Üldse oleneb koma või punktkoma tarvitamine üsna suurel määral keeletarvitaja heaksarvamisest, sellest, kas ta tahab, et laused oleksid eraldatud suurema või vähema hääldamispausiga. Näit.: *Isa läks tööle, poeg jäi koju* (väike paus koma kohal). *Isa läks tööle; poeg jäi koju* (suurem paus). Ka punktiga võidakse niisugusel juhtumil eraldada: *Isa läks tööle. Poeg jäi koju.* (Veel suurem paus kui eespool.) — Suurema või vähema pausi tegemine oleneb muidugi suurel määral ka lausete sisust: kui nad on sisult üksteisele lähemad, tarvitatakse komat või punktkomat, kui mitte, siis punkti.

155. Kui lauserinda kuuluvad laused on ühendatud sidesõnadega ***ja, ning, ega, ehk, või,*** siis harilikult mingit kirjavahemärki nende lausete eraldamiseks ei tarvitata. Näit.: *Vanaisa jutustas **ja** lapsed kuulasid innukalt. Juht pani mootori käima **ning** auto hakkas liikuma. Ei vedur võtnud vedu **ega** rong hakanud liikuma. Omadussõnaline täiend ühildub oma põhisõnaga **ehk**, teiste sõnadega, ta on alati samas käändes ning arvus kui põhisõnagi. Kas jäid hiljaks **või** oli sul mõni muu takistus?*

Käesolev juhis ei ole maksev, kui sidesõnadega *ja, ning, ehk, või* algav lause alustab uue mõtte, mis eelmisega vähem on seotud, või ühendatavad laused on pikad või koosnevad ise mitmest lausest (sidesõna eel on niisugusel juhtumil väike hääldamispaus). Sel korral pannakse nende sidesõnade ette harilikult koma. Näit.: *Suur paks pilv kerkis taevasse, ja just siis kibedal tööajal läks ühel heinalisel rehavars katki* (rehavarre katkiminek ei ole mõtteliselt kuigi tihedalt seotud pilve kerkimisega). *Et sa homme õhtul tahad ära sõita, seda ma teadsin juba isegi, **ning** seepärast ma sult küsisingi, kas*

sul aega oleks homme veel kord minu poole tulla (sidesõna *ning* ühendab siin pikemaid liitlauseid). *Ta lubas küll meile tulla, kuid ta vist ei soovinud,* ***või*** *kes teab oli tal niivõrd vähe aega, et ta ei saanud* (sidesõna *või* ühendab pikemaid liitlauseid).

Eriti tuleb tarvitada komat: 1) sõna *ja* ees, kui see tähendab peaaegu sedasama mis *ent, aga, kuid: oli juba möödunud peaaegu kümme tundi,* ***ja*** *mehi polnud ikka veel näha tagasi tulevat* (= ent mehi polnud ikka veel näha tagasi tulevat); 2) sõna *ega* ees, kui see tähendab 'kindlasti, vist' või 'kuid ega': *mis sa muidu ootad,* ***ega*** *ta niikuinii tule* (= ta vist kindlasti niikuinii ei tule); *isa ei olnud küll kuigi rikas,* ***ega*** *poegki väga jõukas ole;* 3) sõna *ehk* ees, mis tähendab 'vahest': *katsume veel,* ***ehk*** *õnnestub;* 4) sõna *või* ees, mis tähendab 'vastasel korral, muidu': *sa tuled homme siia,* ***või*** *sa ei tule üldse enam!*

Märkus 1. Muidugi esineb käesolevas paragrahvis loendatud sidesõnade ees koma ka siis, kui sidesõna järgneb mingile lauseosale, mis niikuinii tuleb eraldada muust lausest komadega; näit.: *Tulge siia, poisid, ja vaadake, mis ma leidsin* (sidesõna *ja* ees olev sõna *poisid* on üte ning eraldatakse seepärast muust lausest komadega).

Märkus 2. Sõnade *ning* ja *ja* vahel on väike tähenduslik erinevus: *ning* tähendab 'ja ühtlasi', 'ja seega', 'ja järelikult' — seob seega tihedamalt kui *ja;* näit.: *töötas hoolikalt ning suure püsivusega* (= ja ühtlasi suure püsivusega), *kuul tungis paremast rinnapoolest sisse ja seljast välja ning purustas kopsu* (= ja järelikult purustas kopsu).

Veel rohkem erinevad sisuliselt *ehk* ja *või. Ehk* ühendab samatähenduselisi mõisteid või lauseid, *või* — vastandliku, erineva sisuga mõisteid või lauseid. Näit.: *Aeronautika ehk lennuasjandus on arenenud suure kiirusega. Täiend alistub ehk, teiste sõnadega, on laiendiks nimisõnale. Kas tulin vara või hilja? Need tööriistad tehakse harilikult rauast või terasest.* — Ka peaaegu samasisuliste mõistete vahel võib esineda *või,* kui ta tähendab 'või õigemini': *tema vend või poolvend käis siin.*

156. Kõigi teiste sidesõnade ette, mis eelmises paragrahvis on jäänud mainimata ja mis ühendavad rinnastatud lauseid, pannakse harilikult koma. Säärasteks sidesõnadeks on: *aga, kuid, ent, vaid, sest, seepärast, järelikult* jne. Näit.: *Meie töö ei ole seni küll andnud mingisuguseid tagajärgi,* ***aga*** *me loodame siiski veel, et see ei jää täiesti asjatuks. Kutsusin sõpru kaasa,* ***kuid*** *nad ei tulnud. Küll ruttasime jaamaminekuga,* ***ent*** *rong oli juba ära läinud. Ei sinust saa kunagi

tegijat, ***vaid*** *ikka peavad teised tegema! Kõik inimesed on surelikud; ka sina oled inimene,* ***järelikult*** *oled surelik.*

Koma asemel võib kõnesolevate sidesõnade ees tarvitada ka punktkomat, samul juhtumeil kui ilma sidesõnadeta lausete vahel (vt. 154; punktkoma asemel võib olla ka punkt, vt. 154 märk.). Ainult sidesõna *vaid* ees on enamasti alati koma.

Märkus. Kui sidesõna *aga* ei esine lause algul, vaid keskel, siis tema ees mingit kirjavahemärki ei ole; näit.: *nemad aga jäid tulemata.*

157. Koma ja punktkoma asemele pannakse rinnastatud lausete vahele kaksikpunkt, kui järgnev lause seletab või lähemalt määrab eelmise lause mõtet. Näit.: *Äpardustel ja ebaõnnestumistel on vähemalt üks hea külg: nad õpetavad inimese ettevaatlikumaks ning ettenägelikumaks. Ei meie naabripoisist saa head töömeest: ta on seks liiga laisk ning hooletu. 15. sajandi lõpul leidis aset inimkonna ajaloos tähtis sündmus: Kolumbus avastas Ameerika.*

158. Kui järgnevas rinnastatud lauses on jäetud välja mingi lauseosa, mis eelmises lauses juba esines, võib puuduva lauseosa asemele selguse otstarbel panna mõttekriipsu, eriti kui see lauseosa on pikem, s. o. koosneb mitmest sõnast. Näit.: *Isa lootis linnast leida paremat teenistust, ema — parema elukorteri* (välja on jäetud sõnad *lootis leida).*

Kui järgnevas lauses on välja jäetud ainult ühesõnaline öeldis, harilikult mõttekriipsu ei tarvitata. Näit.: *Isa läks tööle, poeg kooli. Viha võtab vilja väljalt, kadedus kalad merest.*

159. Vahel on rinnastatud laused liidetud sääraselt, et üks lause on kiilutud teise lause vahele, nii et ta katkestab teise lause mõttekäigu. Näit.: *See proua võitis,* ***mõtelge ometi,*** *viimasel miljoniteloteriil esimese võidu* (lause *mõtelge ometi* on vahele kiilutud). *Teie onu tuleb,* ***ma usun küll,*** *vist juba homme tagasi. „Kui koju tulen",* ***ütles isa lastele,*** *„toon teile linnast midagi kaasa."* Niiviisi mõtte täienduseks või seletuseks teise lausesse kiilutud vahelauseid nimetatakse **kiillauseiks**.

Väga sagedasti esinevad kiillaused väljajättelisel kujul (vt. 144), nii et tuleb vahel kõnelda isegi kiilsõnust, mitte -lauseist. Näit.: *Niiviisi,* ***arusaadav,*** *midagi ei leita* (täielikum lause oleks: *niiviisi, see on ju arusaadav, midagi ei leita). Astuge*

palun tuppa. Keegi härra, nimelt hr. Viluver, käis sind otsimas. Täishäälikud, näiteks (lühendatult näit.) a, e, o, on kõlavamad kui kaashäälikud (viimases lauses on kiillause *lühendatult näit.* paigutatud teise kiillause *näiteks a, e, o* sisse — kiillause kiillauses!).

160. Kiillause eraldatakse muust lausest kas komadega, mõttekriipsudega või sulgudega.

Komadega eraldatakse kiillaused, mida ei taheta väga silmatorkavalt lahutada muust lausest, eriti just lühemad kiillaused ja üksikud kiilsõnad. Näit.: *Nõidadel olevat olnud, nii usuti vanasti, kurjasünnitav pilk. Tema tuleb, vaat' kus vemmal, nüüd alles koju! Homme, loodan, on ilus ilm.* — Kui muu lause väljaspool kiillauset on jutumärkides, siis võidakse kiillause eraldamiseks tarvitada ainult komasid, mitte mõttekriipse ega sulgusid. Näit.: *„Pidage meeles", ütles õpetaja, „et kiillause tuleb alati mingi kirjavahemärgiga eraldada muust lausest!"*

Mõttekriipse tarvitatakse, kui soovitakse kiillauset selgemalt, silmatorkavamalt eraldada, eriti pikemate kiillausete puhul, kuid ka lühemate lahutamisel, kui neid soovitakse teravamalt esile tõsta. Näit.: *Kreutzwald on — nii vähemalt selgub neist andmeist, mis on ilmsiks tulnud uuemate uurimiste tagajärjel — suure osa oma teoseist tõlkinud saksa keelest. See juhtus — pidage silmas! — just samal päeval, kui meie naaber salapäraselt surma sai.*

Sulgudega eraldatakse kõiksugu seletavad ning täiendavad märkused, mis lause muu osa sisuga vähem kokku kuuluvad. Näit.: *Antiikvas (s. o. ladina kirjas) trükitud raamatud ja ajakirjad on meil ikka rohkem hakanud levima. Descartes (loe: dekárt) oli prantsuse mõttetark. Lennul üle Atlandi ookeani (selle lennutee pikkus on tuhandeid kilomeetreid) on paljud tublid lendurid kaotanud oma elu.* — Vahel tarvitatakse sulgusid ka samas tähenduses kui mõttekriipse.

Märkus. Ühesõnalisi kiillauseid *palun* ega *olge head (~ olge heaks)* ei tarvitse harilikult komadega eraldada: *Kirjutage palun mulle varsti. Tulge olge head siia!* — Ainult kui nad on eriliselt rõhutatud, esile tõstetud, tuleb panna koma: *Just nii, palun, astuge siiapoole!*

Paljudel juhtumeil on lühemad kiillaused muutunud kas lauselaiendeiks, määrusiks või täiendeiks. Niisuguste hulka kuuluvad näit.: *endast mõista,*

võib olla, nii öelda, kes teab, tont teab, Jumal teab, ühe sõnaga, näiteks, muidugi, järelikult, üldse jts. (vrd. 135). Loomulikult ei tarvitse neid muust lausest eraldada komadega, kui just ei soovita neid eriliselt rõhutada või esile tõsta. Näit.: *Jõuame võib olla homme tagasi (võib olla* on lauselaiend; täielikum, lühenemata lause oleks: *Jõuame — see võib nii olla — homme tagasi). Poiss oli käinud Jumal teab kus (Jumal teab* on määrus, sest ta alistub määrsõnale *kus). Viimaks tuleb siia veel tont teab kes (tont teab* on täiend, sest ta alistub nimisõnalisele asesõnale *kes). Minu vend näiteks kunagi ilma piibuta kuhugi ei läinud (näiteks* on lauselaiend). — Mitmesõnalisi lauselaiendeid, määrusi ja täiendeid nagu *võib olla, kes teab* jne. on lubatav ühendada ka sidekriipsudega, et neid selgemini eraldada kiillauseist, näit.: *võib-olla, nii-öelda, kes-teab, tont-teab, endast-mõista* jne.

Lausepõim.

161. Vrd. lauseid:

me ootasime, kuni poiss tagasi tuli ja

me ootasime poisi tagasitulekuni.

Eelnevas liitlauses on lause *kuni poiss tagasi tuli* laiendiks sõnale *ootasime* just samuti, nagu järgnevas lihtlauses kõrvalliikmed *poisi tagasitulekuni* on laiendiks samale sõnale *ootasime* (kui kaua ootasime? — kuni poiss tagasi tuli — poisi tagasitulekuni). Alistuv lause *kuni poiss tagasi tuli* on üksiseisvalt pooliku, ebamäärase sisuga; täieliku, lõpetatud mõtte omandab ta alles siis, kui talle juurde lisame selgitava lause: *me ootasime, kuni poiss tagasi tuli.*

Säärast lauset, mis alistub mingile sõnale teises lauses ning mille mõte täielik on üksnes teise lause kõrval, nimetatakse **kõrvallauseks**, ja seda teist lauset, millele ta alistub ning mida ta täiendab, — **pealauseks**. Liitlauset, mis koosneb pea- ning kõrvallauseist, nimetatakse **lausepõimiks**.

Veel näiteid lausepõimi kohta: *Ma ei tea, kuhu ta sõidab* (kõrvallause on: *kuhu ta sõidab;* alistub pealause sõnale *ei tea:* mida ei tea? — kuhu ta sõidab). *Ei see koer jänest püüa, kes vägisi metsa viiakse* (kõrvallause *kes vägisi metsa viiakse* alistub sõnale *koer:* missugune koer? — kes vägisi metsa viiakse). *Kes kannatab, see kaua elab* (kõrvallause *kes kannatab* alistub sõnale *elab:* kes elab kaua? — see, kes kannatab).

Kõrvallause võib alistuda ka teisele kõrvallausele. Näit.: *Perenaine ütles tüdrukule, et ta koju tuleks enne, kui päike looja läheb* (kõrvallause *et ta koju tuleks enne* alistub

pealause sõnale *ütles;* seda kõrvallauset täiendab teine kõrvallause *kui päike looja läheb:* viimane alistub sõnale *tuleks:* millal koju tuleks? — enne kui päike looja läheb). Keerulisem näide: *Kui Kustas linna läheb, siis ütle talle, et ta niidumasinale, mis eile katki läks, uue vikati ostaks* (pealausele *siis ütle talle* alistub kaks kõrvallauset: *kui Kustas linna läheb* [vastab küsimusele: millal ütle?] ja *et ta niidumasinale uue vikati ostaks* [mis ütle?]; viimasele kõrvallausele alistub kolmas kõrvallause: *mis eile katki läks* [missugusele niidumasinale?]).

162. Kuna kõrvallause alistub mingile sõnale teises lauses just samuti, nagu mingi lauseliige alistub oma põhisõnale, siis võidakse kõrvallauseid samuti liigitada nagu üksikuid lauseliikmeidki. Eristatakse järgmised kõrvallause-liigid:

a) **aluslaused,** mis on teise lause öeldisele aluseks. Näit.: ***Kes teisele augu kaevab,*** *see ise sisse langeb* (kes langeb sisse? — kes teisele augu kaevab; vrd. lauset: *teisele augu kaevaja langeb ise sisse,* kus sõna *kaevaja* on alus). ***Kes koera ei sööda,*** *söödab varast* (kes söödab varast? — kes koera ei sööda).

b) **öeldistäidelaused,** mis samuti nagu harilik öeldistäide vastavad küsimusele: kes, mis, missugune keegi või miski on?, ning alistuvad pöördsõnale *olema.* Näit.: *See ongi,* ***mis mind piinab*** (mis see on? — see, mis mind piinab; vrd.: *see ongi minu piinaja,* kus sõna *piinaja* on öeldistäide). *Tema oligi see,* ***kes uppuja päästis*** (kes tema oli? — see, kes uppuja päästis; vrd.: *tema oligi uppuja päästja).*

c) **sihitislaused,** mis vastavad küsimusele: keda? mida? mis?, ning alistuvad teise lause pöördsõnale samuti nagu harilik sihitiski. Näit.: *Madli tuletas meelde,* ***kuidas ta maastmadalast oli pidanud võõraste juures teenima*** (kõrvallause vastab küsimusele: mida tuletas meelde?; vrd.: *tuletas meelde oma teenistusaega,* kus sõna *teenistusaega* on sihitis). *Küll me jooksime, sest kartsime,* ***et jääme hiljaks*** (mida kartsime?; vrd.: *kartsime hiljaksjäämist).*

d) **määruslaused,** mis alistuvad pöördsõnale samuti nagu harilikud määrusedki, väljendades kohta, aega, teoviisi, põhjust, otstarvet, võrdlust, tingimust, möön-

dust. Näit.: *Sinna, **kus jõgi käänu teeb**, ehitame endile maja* (kuhu ehitame? — sinna, kus jõgi käänu teeb; määrab kohta; vrd.: *maja ehitame jõe käänule*, kus sõna *käänule* on kohamäärus). *Ootasime, **kuni poiss tagasi tuli*** (kui kaua ootasime?; määrab aega). *Tee iga töö nii, **et seda poleks vaja muuta ega parandada*** (kuidas tee?; määrab teoviisi). *Me karjusime küll kõvasti, kuid vanamees ei kuulnud vähematki, **sest et ta oli kurt*** (miks ta ei kuulnud?; määrab põhjust). *Paljud vanemad töötavad ennastsalgavalt, **et nende lastele oleks kindlustatud parem tulevik*** (milleks töötavad?; määrab otstarvet). *Küll see tüdruk räägib, **nagu lind laulab!*** (väljendab võrdlust). *Mis sa rahaga teeksid, **kui miljonäriks saaksid?*** (mis juhtumil, mis tingimusel teeksid?; määrab tingimust). *Kärbsed on tülikad loomad, **kuigi nad on väikesed*** (väljendab mööndust).

e) **täiendlaused**, mis alistuvad teise lause nimisõnale või nimisõnana tarvitatavale sõnaliigile (välja arvatud asesõna *see*, mille juurde kuuluvad laused on kas alus- või öeldistäidelauseid, vt. ülal a ja b all). Näit.: *Inimesed **kes palju kannatanud**, oskavad aru saada ka teiste kannatustest* (missugused inimesed? — kes palju kannatanud; vrd.: *palju kannatanud inimesed*, kus sõna *kannatanud* on täiend). *Tema, **kes seda meest hästi tunneb**, ütleb mulle, kuivõrd võin teda usaldada* (täiendlause *kes seda meest hästi tunneb* alistub asesõnale *tema*).

163. Pealaused kõrvallauseist, samuti ka kõrvallaused omavahel eraldatakse komadega. Näit.: *Kui Kustas linna läheb, siis ütle talle, et ta uue vikati ostaks niidumasinale, mis eile katki läks.*

Ainult kui kõrvallaused, mis alistuvad ühisele pealausele, omavahel on ühendatud sidesõnadega ***ja, ning, või***, siis nende vahele komat ei panda. Näit.: *Ma ei teadnud, kas ta tuleb **ja** millal ta tuleb. Kas arvasid, et ma ei taha tulla **või** et mul pole võimalust tulla?*

164. Kui kõrvallaused algavad ühenditega nagu *sest et, seks et, ilma et, nii et, nõnda et, seepärast et, selle tõttu et, sellest hoolimata et, selle peale vaatamata et, et kui, et nagu, nii kui, nõnda kui, niikaua kui, niipea kui*, mis sisuliselt moo-

dustavad nagu ühtlased sidesõnad (kuigi nad koosnevad mitmest sõnast), siis pannakse koma nende ühendatud sidesõnade ette, mitte vahele. Näit.: *Läksin sinna paha aimamata,* ***ilma et*** *oleksin vähematki teadnud nende meeste kavatsustest. Koer jooksis,* ***nii et*** *keel rippus suust välja. Jõudsime siiski õigel ajal rongile,* ***sellest hoolimata et*** *teel juhtus meil mitu äpardust. Isa ütles,* ***et kui*** *see mees peaks veel kord tulema meid tülitama, siis ta teatab sellest politseile. Meie väed jätkasid kohe pealetungi,* ***niipea kui*** *abiväed olid kohale jõudnud.*

Märkus. Käesolev juhis ei ole maksev, kui nende ühendatud sidesõnade esimesele osale langeb tugev lauserõhk; sel juhtumil pannakse koma viimase ühendosa ette. Näit.: *Nii mõnigi töö tundub meile raskena ainult séepärast, et me seda vastumeelselt teeme. Jõudsime eesmärgile kõigest sellest hóolimata, et tegite meile takistusi. Asi kujunes peaaegu nii, et kord pidime päris loobuma oma kavatsustest.*

165. Tähele panna! Sõnade *kui, nagu, nii kui* ette pannakse koma ainult siis, kui nad alustavad kõrvallauset; vastasel korral, kui nad on võrdlusmääruse ees, komat nende ette ei panda. Näit.: *Raud läheb pehmemaks, kui teda kuumendatakse (kui teda kuumendatakse* on kõrvallause). *Raud on pehmem kui teras (kui teras* on võrdlusmäärus). *Suur laev hüples lainetel, nagu oleks ta olnud pähklikooreke (nagu* alustab kõrvallauset). *Laev hüples nagu pähklikooreke (nagu* kuulub määrusesse). Samuti: *Laev hüples lainetel, nii kui oleks ta olnud pähklikooreke* (vrd.: *hüples nii kui pähklikooreke).*

Märkus. Kõrvallause eraldatakse komadega ka siis, kui ta on elliptiline (kui öeldis on välja jäetud). *Tule, kui võimalik, juba homme* (täielikum lause oleks: *Tule, kui see on võimalik, juba homme).*

Lausestik.

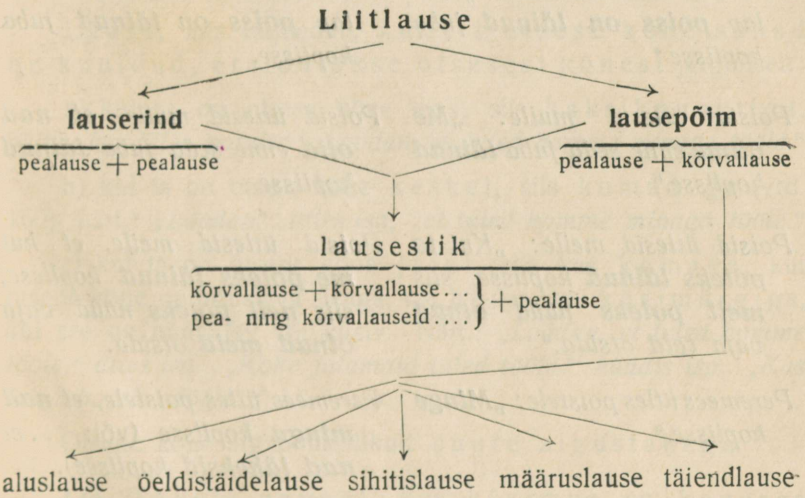
166. Näiteid lausestikust: *Nii kui vahuse jõe mürisevad lained, mis kalju pealt langevad oru sisse; nii kui taeva pikne mustade pilvede all hirmsasti kärgatab: nõnda on jooksmas laulu ilus, tuline oja.* (Kr. J. Peterson.) *Viibi Karksi linnamäel, tema vägevate varemete rusude vahel, kas pühapäeva hommikul, kui siit väikese valge kiriku tornist kellahääl pühalikult alla lainetab, edasi virvendab, kuni ta kaugusesse kaob, kui kirikulised vaga südamega kiriku poole tõttavad või kui lahkuv*

õhtune pilke mäge, tema varemeid, kirikut ja sind ennast oma kullasse matab: ikka sulab süda sinu sees, ikka täidavad ilutsemised sinu hinge. (A. Kitzberg.)

Lausestik e. **periood** koosneb tervest reast pea- ning kõrvallauseist, mis võib rühmitada kahte ossa: esimeses osas (eelmisis näiteis kuni kaksikpunktini) arendatakse teatud mõtet, teises osas (eelmisis näiteis see osa, mis järgneb kaksikpunktile) väljendatakse see mõte lõplikult või öeldakse järeldus, mis tuleb teha sellest mõttest. Lausestikke tarvitatakse pidulikumas, tunderikkamas stiilis (väljendusviisis).

167. Nagu selgub eelmises paragrahvis toodud näiteist, eraldatakse lausestiku esimene osa teisest k a k s i k p u n k t i g a. Kui esimene, arendav osa koosneb reast kõrvallauseist, mis algavad ühe ning sama side- või asesõnaga (vt. eelmisis näiteis: *nii kui vahuse jõe . . .; nii kui taeva pikne . . .*), siis need kõrvallaused eraldatakse üksteisest p u n k t k o m a g a (kui nad on lühemad, võib neid eraldada ka komaga).

168. Liitlause kavastis.

b. Otsene ja kaudne kõne.

169. Lause, mis s õ n a - s õ n a l t a n n a b e d a s i kellegi ü t l u s e, on **otseses kõnes,** näit.: *Ema ütles: „Vend tuleb*

homme tagasi." Kui lause väljendab kellegi ütluse kolmanda isiku j u t u s t u s e n a, mitte sõna-sõnalt edasi andes, mis öeldi, siis on see lause **kaudses kõnes**; näit.: *Ema ütles, et vend tuleb homme tagasi.*

170. Vrd. otsese ja kaudse kõne vahekorda järgmisis näiteis:

Otsene kõne.	Kaudne kõne.
*Peremees ütles sulasele: „**Ma lähen** koplisse.“*	*Peremees ütles sulasele, et **ta läheb** koplisse.*
*Peremees küsis sulaselt: „Millal **sa** koplisse **läksid?**“*	*Peremees küsis sulaselt, millal **see** koplisse **läks** (või: ... millal **viimane** koplisse **läks**).*
*Peremees küsis m i n u l t: „Millal **sa** koplisse **läksid?**“*	*Peremees küsis m i n u l t, millal **ma** koplisse **läksin**.*
*Peremees ütles sulasele: „Küllap **poiss on läinud** juba koplisse.“*	*Peremees ütles sulasele, et küllap **poiss on läinud** juba koplisse.*
*Poisid ütlesid mulle: „**Me olime** enne seda juba **läinud** koplisse.“*	*Poisid ütlesid mulle, et **nad olid** enne seda juba **läinud** koplisse.*
*Poisid ütlesid meile: „Kui **te poleks läinud** koplisse, siis **meil poleks** nüüd **olnud** vaja **teid** otsida.“*	*Poisid ütlesid meile, et kui **me poleks läinud** koplisse, siis **neil poleks** nüüd vaja **olnud meid** otsida.*
*Peremees ütles poistele: „**Minge** koplisse.“*	*Peremees ütles poistele, et **nad mingu** koplisse (või: ... et **nad läheksid** koplisse).*
*Peremees vastas: „**Nad olevat** mõlemad **ära läinud,** aga **teine** neist **tulnud** varsti jälle tagasi.“*	*Peremees vastas, et **nad olevat** mõlemad **ära läinud,** aga **teine** neist **tulnud** varsti jälle tagasi.*

Kaudses kõnes on laused üldiselt samas kõneviisis ning ajas kui otseseski. Seejuures on kaudses kõnes kas esimene, teine või kolmas isik olenevalt kaudse kõneviisi jutustaja vaatekohast (otseses kõnes — olenevalt otsese kõne ütleja vaatekohast; vrd. näit.: *ta ütles mulle: „**Sa** lähed varsti!“* ja: *ta ütles mulle, et **ma** lähen varsti* — kus otsese kõne seisukohalt tuleb öelda *„s a“*, seal kaudse kõne seisukohalt peab tarvitama *„m a“*, jne.; vrd. ülaltoodud näiteid).

171. Kui kaudset kõnet ei väljendata kõrvallausega, nagu eelmisis näiteis, vaid pealausega, siis on temas kindla kõneviisi asemel kaudne kõneviis. Näit.:

Otsene kõne.	Kaudne kõne.
*Ta ütles mulle: „Hobune **on** alles koplis.“*	*Hobune — nii ütles ta mulle — **olevat** alles koplis.*

172. Otsene kõne on alati jutumärkides (vt. eelmistes paragrahvides toodud näiteid).

Lause, mis väljendab, kellelt otsese kõne sõnad on kuuldud, eraldatakse otsesest kõnest järgmiselt:

a) kui ta on otsese kõne ees, siis kaksikpunktiga, näit.: *Isa ütles pojale: „Loodan, et tuled homme minuga tööle.“*

b) kui ta on otsese kõne keskel, siis komadega (vrd. 160), näit.: *„Loodan“, ütles isa, „et tuled homme minuga tööle.“*

c) kui ta on otsese kõne järel, siis kas komaga, kui otsene kõne on jutustava sisuga, või hüüu- või küsimärgiga, kui see on hüüahtav või küsiv. Näit.: *„Loodan, et tuled homme tööle,“ ütles isa. „Kohe jalamaid tuled tööle!“ hüüdis isa. „Kas tuled homme tööle?“ küsis isa.*

Otsene kõne algab harilikult suure algustähega.

173. Tähele panna! Kui küsimus on kaudses kõnes (s. o. kõrvallauses), siis tema järele küsimärki ei panda. Näit.: *Ta küsis mult, mis sa teed* (vrd. iseseisvat lauset: *Mis sa teed?). Ma ei tea ju sugugi, kuhu sa lähed* (vrd.: *Kuhu sa lähed?).* — Ainult kui kaudse kõne juurde

kuuluv pealause on küsiv, tuleb lause lõppu panna küsimärk. Näit.: *Kas sa tead, kuhu sa lähed?* (pealause *kas sa tead* on küsiv).

c. Lausete lühendamine.

174. Eespool kõnelesime juba ühest lausete lühendamise viisist: see oli lühendamine väljajätte teel (vt. 144). Käesolevas peatume kõrvallausete lühendusel, mis toimub sel teel, et kõrvallause asemele pannakse vastava tähendusega lauseliige. Näit. lause: *ootasime, kuni poiss tagasi tuli* (ajamääruslause), võime lühendada järgmiselt: *ootasime poisi tagasitulekuni* (ajamäärus).

Mitte kõiki kõrvallauseid pole võimalik lühendada.

Märkus. Kõrvallausete lühendusest ei tule muidugi aru saada nii, et lühendamata laused on ajalooliselt vanemad kui vastavad lühendatud laused, vaid sõnaga „lühendamine" on tahetud lihtsalt konstateerida tõsiasja, et teatavad laused võivad esineda samatähenduselistena kas pikemal või lühemal kujul.

175. Näiteid sihitislausete lühendusest:

Lühendamata lause.	Lühendatud lause.
Mu sõber ütles, et ta vend varsti tagasi tuleb.	*Mu sõber ütles oma venna varsti tagasi tulevat.*
Kartsime, et maja hakkab põlema.	*Kartsime maja põlema hakkavat.*
Kuulsime, kuidas paukude ragin kajas läbi metsa.	*Kuulsime paukude raginat kajavat läbi metsa.*
Nägin, kuidas mehed lahingust tagasi tulid.	*Nägin meeste tagasitulekut lahingust.*

Sihitislauseile, mis algavad sõnaga *et* (vahel ka sõnaga *kuidas*), on eelmisis näiteis toodud lühendusviis väga iseloomulik ning sagedasti esinev: sihitislause kindla kõneviisi asemele pannakse lühendatud lauses kaudne kõneviis *(ütles, et tuleb — ütles tulevat)*, kuna sihitislause alus on lühendatud lauses mingis sihitise käändes, vastavalt sihitise reegleile (vt. 101—111) *(ütles, et vend tuleb — ütles venna tulevat* — täissihitis, sest et lõpule viidav tegevus; *kuulsime, kuidas ragin kajas — kuulsime*

raginat kajavat — osasihitis, sest et kestev tegevus; jne.). — Ühes osas sihitislauseis võib pöördsõna asemele panna ka vastava tähendusega nimisõna *(nägin, kuidas tagasi tulid — nägin tagasitulekut).*

176. Näiteid ajamääruslausete lühendusest:

Lühendamata lause.	Lühendatud lause.
Kui metsa läksin, leidsin teelt hobuseraua.	*Metsa minnes leidsin teelt hobuseraua.*
Kui olin hobuseraua üles tõstnud ning taskusse pistnud, läksin edasi.	*Hobuseraua üles tõstnud ning taskusse pistnud, läksin edasi.*
Kui päike tõusis, asusid mehed tööle.	*Päikese tõustes asusid mehed tööle.*
Kui majaehitus oli lõpule viidud, hakkas peremees kõrvalhooneid püstitama.	*Majaehitus lõpule viidud, hakkas peremees kõrvalhooneid püstitama.* Või: *Peale majaehituse lõpule viimist hakkas peremees kõrvalhooneid püstitama.*
Kui maja ehitati, juhtus ühele töölisele õnnetus.	*Maja ehitamisel juhtus ühele töölisele õnnetus.*
Võõras mees läks ära, kui mina ei näinud.	*Võõras mees läks ära minu nägemata.*

Väga harilik on, et ajamääruslauseid lühendatakse *des*-tegevusnime või *nud-, tud*-kesksõna abil *(metsa minnes; majaehitus lõpule viidud).* Tuleb meeles pidada, et *des*-tegevusnime abil võidakse lühendada ainult neid lauseid, mil pea- ja kõrvallause tegevus on üheaegne *(metsa minnes leidsin* = samal ajal, kui metsa läksin, leidsin; *päikese tõustes asusime tööle* = sel ajal, kui päike tõusis, asusime tööle); vastasel korral, s. o. kui kõrvallause tegevus sünnib enne pealause tegevust,

võidakse lühendamisel tarvitada ainult *nud-, tud-* kesksõna *(hobuseraua üles tõstnud, läksin* = enne tõstsin hobuseraua, siis läksin; *majaehitus lõpule viidud, hakkas...* = enne viidi lõpule majaehitus, siis hakati...). Teiseks tuleb tähele panna, et kui pea- ja kõrvallausel on üks ning sama alus, siis on lühendatud lausel üksainus alus *(kui mina läksin, siis mina leidsin — minnes mina leidsin)* ja kui pea- ja kõrvallausel on kummalgi oma alus, siis tuleb mõlemad alused üle kanda ka lühendatud lausesse *(kui päike tõusis, siis mehed asusid tööle — päikese tõustes mehed asusid tööle*[1]*;* tähele panna: lühendatud lausesse ülekantud alus, mis kuulub *des*-tegevusnime juurde, on omastavas käändes: *päikese tõustes...).* — Kui ajamääruslauseid kirjeldatud viisil lühendada ei soovita või ei saa, siis tuleb tarvitada teisi lühendusviise (sagedasti võib seks kasutada teonime: *kui majaehitus oli lõpule viidud, hakkas... — peale majaehituse lõpule viimist hakkas...; kui maja ehitati, juhtus... — maja ehitamisel juhtus)* või hoopis loobuda lühendamisest.

177. Lühendatud lauseosi muust lausest harilikult kirjavahemärkidega ei eraldata, sest nad ei erine oluliselt millegi poolest harilikest lauseliikmeist. — Erandina sellest üldjuhisest eraldatakse komadega:

a) lühendatud laused, mil mingi sõna on nimetavas käändes, samuti laused, mil üks sõna on osastavas käändes ja teised juurdekuuluvad sõnad on kas käänd- või abisõnu. Näit.: *Majaehitus lõpule viidud, hakati kõrvalhooneid püstitama. Peremees tuli tuppa, kirves kaenlas ja piip suus. Tüdruk seisis akna all, lilli peos ja naerusädemeid silmis.* — Siia kuuluvad ka laused, nagu: *Metsa jõudnud, hakkasin marju otsima,* sest siin tuleb juurde mõelda nimetav *mina* (üldse kõik ajamääruslaused, mis on lühendatud *nud-, tud-*kesksõna abil, eraldatakse komadega)

---

[1] Vigane oleks näiteks lause: *Linnale liginedes hakkasid kirikutornid paistma,* sest see tähendaks, et kui kirikutornid linnale liginesid, siis nad hakkasid paistma. Õigem oleks näit.: *Meie liginedes linnale hakkasid kirikutornid paistma,* või: *Kui liginesime linnale, hakkasid kirikutornid paistma.*

b) pikemad laused, mis on lühendatud *des-* või *mata*-tegevusnime abil ning kus komat selguse pärast peetakse tarvilikuks. Näit.: *Vähemad partisansalgad olid vaenlaste vägedega alalises kokkupuutes, püüdes hoiduda otsustavast lahingust suuremate väesalkadega ning tülitades vaenlast igal võimalikul juhtumil. Tehes katset põgeneda vanglast, leidis ta õnnetu otsa. Nende viletsas korteris ei olnud isegi laudu ega toole, kõnelemata muust mööblist, mida muidu leidub igas majas. Töölised, ilma minu otsa vaatamata ning sõnagi lausumata, jätkasid oma tööd.* — Lühemaid *des-* või *mata*-lühendeid, mis oluliselt ega välimuselt millegi poolest ei erine harilikust määrusest, eraldada ei tarvitse. Näit.: *Päikese tõustes läksid mehed tööle. Metsa minnes leidsin hobuseraua. Mees oli ära läinud ilma minu teadmata.*

III. Sõnade järjekorrast lauses.

178. Alus seisab lauses harilikult enne öeldist (niihästi pea- kui kõrvallauses). Näit.: *Poisid tulid palli mängimast. Küll need mehed teavad, mis nad teevad. Ema kirjutas tädile, et ta tuleks varsti meid külastama.*

Teised lauseliikmed on enamasti kõige lähemal oma põhisõnale, kusjuures siiski nende paigutuses jääb keeletarvitajale kaunis suur vabadus, olenevalt stiilist (väljendusviisist), lauserõhust (vrd. 180) jms. Näit.: *Raskete kividega koormatud veoauto liikus kolinal üle vana, poolpehkinud puusilla, pannes sillatalad vabisema rõhuva raskuse all.* Näide eelmise lause teisendatud järjekorrast: *Veoauto, koormatud raskete kividega, liikus kolinal üle vana, poolpehkinud puusilla, pannes vabisema sillatalad rõhuva raskuse all* (või: . . . *pannes rõhuva raskuse all vabisema sillatalad).*

179. Erandina eelmises paragrahvis toodud üldjuhisest seisab öeldis harilikult enne alust:

a) kui öeldise laiend on lause algul. Näit.: *Silla alt leidsid töölised vanema mehe laiba. Pilukil silmadega vaatas poiss äraminejaile järele. Eile oli ilm ilus. Vadistades ja kilgates jooksid tüdrukukesed mööda heinamaad. Marju tõid metsaskäijad koju rohkesti.*

b) pealauses, mille eel on mingi määruslause. Näit.: *Kui sügis tuleb, lendavad kured lõunamaale. Kuni elanikud ära olid, tegid vargad korteris puhta töö. Et mehel raha vähe oli, siis pidi ettevõte jääma teostamata. Kuigi ilm oli ilus ja linnud laulsid, oli Antsu tuju siiski halb.* — Öeldis on enne alust vahel ka siis, kui lause algul on mõni muu kõrvallause. Näit.: *Et mehel polnud sentigi taskus ja et ta hiljuti oli vanglast vabanenud, seda teadsid järgmisel päeval kõik aleviku elanikud.*

c) enamasti ka soovlauseis, mis ei alga sõnaga *kui*. Näit.: *Tuleks ta ometi pea! Võtku neid pagan!*

d) vahel lauserõhu mõjul. Näit.: *Väsitab päris säherdune töö! Higistas mees küll kogu päeva, kuid ikkagi hakkama ei saanud.*

Liitöeldise korral on käesolev reegel maksev ainult osaliselt: öeldise pöördeline muude on aluse eel, kuna käändeline järgneb alusele. Näit.: *Hommikul olevat tüdruk sõitnud linna. Marju olid metsaskäijad toonud koju rohkesti. Kui päike looja läks, ei olnud mehed jõudnud tööga lõpule.*

Märkus. Käesolevas paragrahvis toodud juhisest on võimalik paljudel kordadel teha ka kõrvalekaldumisi, olenevalt keeletarvitaja äranägemisest, lauserõhust jne. Eriti on see maksev juhtumeil, kui aluseks on asesõna. Näit.: *Silla alt me leidsime surnud mehe laiba. Kui ta homme ei tule, siis ma lähen vaatama, mis tal viga.*

180. Sõna, mis on tugevasti lauserõhuline, pannakse sagedasti lause algule või lõppu. Näit.: *Täna ta ütleb nii, homme teisiti. Kindlasti me tuleme. Ta ei ole meil käinud mitte kordagi. Ükslugu ta jääb hiljaks.*

181. Omadussõnaline täiend on oma põhisõna eel. Näit.: *Raske veoauto liikus kolisedes mööda sillutatud tänavat. Suur tükk ajab suu lõhki. Haukuja koer ei hammusta. Põgenenud vang tabati.* — Siiski, kui täiendiks on *nud-, tud*-kesksõna, mil endal on laiendeid, siis võib selle täiendi kogu oma laienditega paigutada ka põhisõna järele. Näit.: *Veoauto, koormatud raskete kividega, liikus kolinal üle silla* (tähele panna: säärane täiend tuleb samuti nagu lisandki eraldada komadega!). *Riigikogu kinnitas Eesti-Taani vahelise kokkuleppe, sõlmitud Kopenhaagenis juunis 1930.*

Nimisõnaline täiend on järjekindlasti oma põhisõna eel ainult siis, kui ta on omastavas käändes; teisil juhtumeil on ta kord põhisõna eel, kord järel. Näit.: *Sõdurite näod olid väsinud ning nukrad. Viin võtab peast meeste meele. Salkkond kalureid sõudis randa. Meil on vaja usku elusse. Hädasse sattumine on kibe kanda. Pealinnas Tallinnas, tööstuslikus ning kaubanduslikus keskkohas, makstakse võrreldes elanikkude arvuga kõige rohkem tulumaksu.*

Tegevusnimi on täiendina alati oma põhisõna järel. Näit.: *Peab olema julgust peale hakata. Kunst kirjutada on kaunis vana. Tal oli lootust võita.*

Märkus. Luuletuskeeles võib omadussõnaline ja omastavaline täiend olla ka põhisõna järel. Näit.: *Leidsin neiu ilusa. Noppisin marja magusa. See oli tegu tugeva mehe.*

Kui omadussõnaline täiend on hüüdnimeks, asetseb ta ka harilikus kirjakeeles oma põhisõna järel: *Peeter Suur* (vrd.: *suur Peeter), Karl Kaheteistkümnes* jne. — Tähele panna: ei öelda mitte: *lehekülg esimene, paragrahv kolmas, number kümnes* jne., vaid *esimene lehekülg* või *lehekülg üks, kolmas paragrahv* või *paragrahv kolm, kümnes number* või *number kümme* jne.

182. Pöördsõna pöördelist muudet ei panda harilikult kõrvallause lõppu, vaid, kui võimalik, rohkem ettepoole. Näit.: *Kuulsin, et nad olid juba tagasi tulnud* (mitte:... *et nad juba tagasi tulnud olid). Vend kirjutas, et ta on katsunud leida endale uut teenistust, kuid tagajärjetult. Kui mehed jõudsid sillani, nägid nad, et see oli lõhutud.*

Näiteid kõrvallausete kohta, kus pöördeline muude on lause lõpus: *Kui ta käis, siis ta tundis jalas valu (käis*-sõna pole üldse kohane ettepoole paigutada). *Teadsime küll, et ta meil käinud oli, kuid mis ta tahtis, sellest polnud meil aimugi* (sõna *oli* on lauserõhuline).

183. Soovitav on paigutada võimalikult kõrvallause lähedale need sõnad, millele kõrvallause alistub. Näit.: *Käisime kadunud sõrmust otsimas mitmes kohas, kus me kadumise ajal olime peatunud, kuid asjata* (mitte: *käisime mitmes kohas otsimas kadunud sõrmust, kus...). Mehed jõudsid töölt koju alles siis, kui päike oli juba looja läinud* (mitte: *mehed jõudsid alles siis töölt koju, kui...). Nägime metsa all kõndivat naisi, kel olid suured marjakorvid käes* (mitte: *nägime naisi metsa all kõndivat, kel...*.

IV. Kirjavahemärkide tarvitamise ülevaade.

a. Punkt.

184. Punkt on:

a) jutustavate e. väitvate lausete järel (vt. 69).

b) harilikult peal- ja allkirjade järel.

c) järgarvude järel (vt. arvsõnade peatükki vormiõpetuses).

d) lühendite järel, näit.:

a. = aastal
aadr. = aadress
dir. = direktor
dr. = doktor
e. = ehk
e. Kr. = enne Kristust
e. l. = enne lõunat
hr. = härra
jj. = ja järgmised
jm. = ja muud
jms. = ja muud sarnast
jne. = ja nii edasi
jt. = ja teised
jts. = ja teised sarnased
kand. = kandidaat
kl. = kell
lk. = lehekülg
lüh. = lühendatult
m. a. = mineval aastal
mag. = magister
märk. = märkus
nn. = niinimetatud
nr. = number
näit. = näiteks
o./ü. = osaühing
p. Kr. = pärast Kristust
p. l. = peale lõunat
p. o. = peab olema
pr. = proua
prl. = preili
prof. = professor
rkl. = riigikoguliige
s. a. = sel aastal
skp. = selle kuu päeval
s. o. = see on
s. t. = see tähendab
surn. = surnud
sünd. = sündinud
tel. = telefon
vrd. = võrdle
vt. = vaata
üliõp. = üliõpilane

Märkus. Meetermõõtude lühendite järele punkti ei panda, näit.: *l* = liiter, *m* = meeter, m^2 = ruutmeeter, m^3 = kuupmeeter, *km* = kilomeeter, *sm* = sentimeeter, *mm* = millimeeter jne. Ilma punktita on harilikult ka ainuüksi suurtest tähtedest koosnevad lühendid, näit.: *ETA* = Eesti Telegraafiagentuur, *ETK* = Eesti Tarvitajate Keskühing, *RT* = Riigi Teataja jne.

b. Hüüumärk.

185. Seda märki tarvitatakse:

a) hüüd-, käsk- ja soovlausete järel (vt. 69, 172), samuti üksikute hüüahtussõnade järel, näit.: *Oh! Ah! Nonoh! Hass! Säh! Vaeh!*

b) vahel ka ütte järel (vt. 137 ja märk.).

c) lausete järel, mis lugejais peavad imestust äratama Näit.: *Viimase 130 aasta jooksul on New-Yorgi elanikkude arv kasvanud 60.000-lt 9.500.000-ni, s. o. ligi 160-kordseks!* — Kui seejuures tahetakse eriti tähelepanu juhtida ühele sõnale lause keskel, siis pannakse hüüumärk vastava sõna järel sulgudesse, näit.: *Vanamees tõstnud üksinda 150-kilogrammise (!) viljakoti vankrile.*

c. Küsimärk.

186. Küsimärk esineb:

a) küsilausete järel (vt. 69, 172), nimelt kui küsimus on pealauses (vt. 173).

b) lause keskel üksikute sõnade järel sulgudes, kui vastava sõna mõte tundub arusaamatu, uskumatu või see tuleb lugeda veaks, näit.: *Vanamees tõstnud üksinda 150-kilogrammise (?) viljakoti vankrile. Õpilane vastas, et Saksamaal leidub tuldpurskavaid mägesid (?) ja suuri jõgesid.*

d. Punktkoma (semikoolon).

187. Seda kirjavahemärki tarvitatakse:

a) lauserinnas pealausete vahel (vt. 154, 156).

b) lausestikus ühe ning sama side- või asesõnaga algavate pikemate kõrvallausete vahel (vt. 167).

c) loenduses alajaotiste vahel (vt. 142).

e. Kaksikpunkt (koolon).

188. Kaksikpunkt on:

a) loenduse ees (vt. 142).

b) lauserinnas lause ees, mis eelmise lause mõtet seletab või lähemalt määrab (vt. 157).

c) otsese kõne ees (vt. 172).

d) lausestikus esimese, mõtet-arendava osa järel (vt. 167).

f. Koma.

189. Komat tarvitatakse:

a) põhisõna järel seisva lisandi (vt. 132) ja ütte (vt. 137) eraldamiseks, samuti põhisõna järel seisva omadussõnalise täiendi eraldamiseks (vt. 181).

b) koondlauses üheliigiliste lauseliikmete eraldamiseks (vt. 140, 141, 143).

c) lauserinnas pealausete eraldamiseks (vt. 154—156, 172).

d) kiillausete ja -sõnade eraldamiseks (vt. 160, 172).

e) lausepõimis pea- ja kõrvallausete eraldamiseks (vt. 163—165).

f) mõningate lühendatud lause liikide eraldamiseks (vt. 177).

g) määrsõnade *jah* ja *ei* ja hüüdsõnade eraldamiseks lause algul järgmisil juhtumeil: 1) kui *jah* ja *ei* järel on lause, millega jaatust või eitust kinnitatakse, näit.: *Jah, me käisime linnas. Ei, ma pole teda näinud.* (Kui *jah* tähendab 'küll', pole komat vaja: *Jah käisime* [= käisime küll].); 2) kui hüüdsõna järel on väike hääldamispaus, näit.: *Oh, küll see kassipoeg oli naljakas! Tohoh, mis see siis tähendab?* (Vrd.: *Ah tühja! Tohoo sõge! Oh inimene!* Neis väljendeis hääldamispausi hüüdsõna järel ei ole.) — Kui hüüdsõna on eriti tugevasti rõhutatud, nii et ta moodustab nagu iseseisva hüüahtuslause, mille järel on veidi pikem paus, pannakse koma asemele hüüumärk (vrd. 185 a), näit.: *Oh! No mis ma teen! Uih! Kuidas sa häbematu julged!*

Tähele panna! Kui seda nõuab lause selgus, võib komat tarvitada ka seal, kus see eelmistes juhistes pole ette nähtud. Seejuures tuleb siiski hoiatada liigsete komade eest: komat tarvitatagu eelmisist juhiseist kõrvalekalduvalt ikkagi ainult seal, kus lause ilma komata tõesti on ebaselge (vrd. ka: 132, 140 ja märk., 141 märk., 145 märk., 155, 156 märk., 160 märk., 164, 165, 177).

g. Mõttekriips.

190. Mõttekriipsu tarvitatakse:

a) vahel loenduse järel (vt. 143).

b) vahelejäetud sõna asemel (vt. 145, 158).

c) kiillausete eraldamiseks (vt. 160).

d) vahel ka mistahes lauseosa eraldamiseks, kui seda soovitakse eriti esile tõsta, näit.: *Ma lähen — tingimata! — juba homme minema.*

e) ootamata ning üllatava mõtte või sõna ees, näit.: *„Tohoo, see on ju hunt!“ mõtles Madis, tõmbas kähku püssi õlalt, sihtis ja pidi juba vajutama päästikule, kuid jäi siis veel terasemalt silmitsema: see oli — Raigla Juhani Polla, suur hundikoer.*

f) poolelijääva sõna või mõtte järel või üldse katkeliste lauseosade ja lausete vahel, näit.: *Poiss tuli joostes ja lõõtsutades ning sai suure vaevaga sõnad suust: „Me — meie maja põleb — välk lõi sisse — terve maja kohe tuld täis — teatage — ma lähen — jooksen — otsin isa üles —!“* — Kui sääraseis lauseis tahetakse märkida pikemat pausi, pannakse mitu mõttekriipsu järjestikku, näit.: *Viis minutit põnevat ootust — — — nüüd, nüüd hakkas uks tasahilju avanema...*

g) lause järel, kui ei taheta järgneva lausega alustada uut rida, eriti kahekõnedes eri isikute kõnelemiste vahel, näit.: *„Kas homme kalale tuled?“ — „Ei tule.“ — „Miks siis mitte?“ — „Pole aega.“* (Kui iga kõnelemine alustatakse uue reaga, pole mõttekriipsu vaja.)

h. Mõttepunktid.

191. Mõttepunkte tarvitatakse:

a) vahelejäänud sõnade või tähtede asemel, näit.: *Enamlased panid T.... linnas toime massilise tapmise.*

b) ootamata ning üllatava sõna ees, näit.: *Ta on muidu üsna kena mees, aga natuke ... oh-oh!*

c) katkeliste lausete ja lauseosade vahel, näit.: *Ssst!... kuulen... kopp-kopp-kopp!... Koputatakse jälle...*

i. Jutumärgid.

192. Jutumärkidesse suletakse:

a) otsene kõne (vt. 172).

b) teise kirjaniku teosest sõna-sõnalt võetud väljendid (tsitaadid e. osundid), näit.: *Koidula laulud olid „ennekuulmatud südamehelid eesti raamatulises värsikeeles, sulavamalt*

ja armsamalt keeritatud kui kellegi eelkäija lauludes", nagu kirjutab G. Suits Koidula „Kogutud luuletuste" eessõnas.

c) ütlused, millele tahetakse anda pilkeline varjund, näit.: *Kui ta oli plehkuminekul terve nahaga pääsenud, siis ta hakkas meie ees oma „julgusega" hooplema.*

d) kirjutiste, raamatute, ajalehtede jne. pealkirjad, firmade, laevade jne. nimed, jms.; näit.: *Eduard Wilde romaan „Külmale maale". Kõnesoleva uudise lugesin „Päevalehest". O./ü. „Kalastus" töötab hea eduga. Ookeaniaurik „Mauretania" peatus Tallinna reidil.*

e) sõnad või laused, mida ei anta mitte nende harilikus tähenduses, vaid grammatiliste vormidena, näit.: *Omadussõna „hea" keskvõrre on „parem". „Poiss jookseb" on lihtlause.*

k. Sulud (klambrid).

193. Sulgudega eraldatakse kõiksugu seletavad vahemärkused ja sõnad, vahel ka kiillaused (vt. 160).

l. Märkussulud.

194. Märkussulgudena tarvitatakse: [1]), [2]), [3]), [4]) jne. või *), **), †), ††). Nad juhatavad lehekülje all-äärel olevate joonealuste märkuste juurde. — On võimalik ka sulud ära jätta ning alamärkuste juurde juhatamiseks tarvitada ainult väikesi numbreid ülal rea kohal: [1], [2], [3], [4] jne.

m. Sidekriips.

195. Seda märki tarvitatakse:

a) poolelijäävate sõnade lõpul, kui sõna on silbitatud või muul viisil osadeks jaotatud, näit.: *kir-ju-ta-mi-ne; sõna „kirjutamine" põhitüvi on „kirjuta-" (või „kirju-", kui liide „-ta-" ära jätta).*

b) liitsõnade osade asemel, mis jäetakse kordamata (vt. 66 a).

c) liitsõnade ja muude sõnaühendite osade eraldamiseks (vt. 65, 66 b ja märk.).

n. Võrdsusmärk.

196. Võrdsusmärki tarvitatakse, kui soovitakse näidata, et mingi sõna või väljend on teisega ühetähenduseline või ühe-väärne; näit.: *See mees oli vintis (= purjus). Lühendatult näiteks = näit.*

o. Ülakoma (apostroof).

197. Seda märki tarvitatakse:

a) väljajäetud tähe märkimiseks, näit.: *Aga kui torm minu kandlel kostab siiski kõrvu sull', siis sa ise oled süüdi: miks nii armas oled mull'?!* (A. Haava.)

b) pärisnimede käänamisel (vt. pärisnimede käänamise peatükki vormiõpetuses).

p. Kõrvutiolevate kirjavahemärkide järjekorrast.

198. Kõige harilikumalt tarvitatakse teiste vahemärkidega kõrvuti jutumärke ja mõttekriipsu. Üldreegliks on, et kui jutumärgid või mõttekriips käivad ainult eelmise lause osa kohta, siis kirjutatakse nad kõrvaloleva vahemärgi ette; vastasel korral, s. o. kui jutumärke või mõttekriipse tarvitatakse kogu eelmise lause lahutamiseks järgnevast, asetatakse nad kõrvaloleva vahemärgi järele. Näit.: *Missugusesse käändkonda kuulub sõna „koer"?* (jutumärgid on küsimärgi ees, sest jutumärkidega on eelnevas lauses eraldatud ainult sõna „koer"). *„Missugusesse käändkonda kuulub see sõna?" küsis õpetaja* (jutumärgid käivad kogu eelmise lause kohta: on seepärast küsimärgi järel). *„Missugusesse käändkonda kuulub sõna „koer"?" küsis õpetaja* („koer"-sõna jutumärgid on küsimärgi ees, kogu lause jutumärgid küsimärgi järel). *Küllap ta teadis — miks ei pidanud ta seda teadma? —, et sa homme kavatsed ära sõita* (mõttekriipsudega on eraldatud eelmise lause osa; küsimärk, mis käib sama lause-osa kohta, on mõttekriipsu ees, koma, mis käib kogu eelmise lause kohta, on mõttekriipsu järel). *Kas tead, kes eile meil käis, — onu!* (mõttekriips eraldab kogu eelneva lause sõnast *onu*: on seepärast koma järel).

Kui komadega on eraldatud otsesesse kõnesse kuuluv kiil-lause, asetatakse harilikult esimene koma jutumärkide järele ja teine järgnevate jutumärkide ette, näit.: *„Loodan", ütles isa, „et tuled homme minuga tööle."*

Lisa.

Harjutusi.

§§ 6—12.

1. Leia[1] lauseid, milles esineksid tegijat või isikut tähendavad liited **-ur, -nik, -lane, -line, -tar, -nna** (iga liite kohta vähemalt üks lause), ning tõmba seejuures neile liiteile kriips alla!

Näidis: Külalisi oli pulmapeol rohkesti.

Märkus. Nii käesolevas kui ka järgnevais harjutusis peetagu silmas liidete kuju muutumist sõna muutmisel. Näit. liide *-line* käändub järgmiselt: nimetav *-line (külaline)*, omast. *-lise (külalise)*, osast. *-lis- (külalis/t — t* on käändelõpp), sisseütl. *-lisse* e. *-lise- (külalisse* e. *külalise/sse)*, mitm. omast. *-lis- (külalis/te — te* on mitm. tunnus), mitm. osast. *-lisi (külalisi)* jne. Käänatagu ja pööratagu üksikuid käänd- ja pöördsõnaliiteid ning tuletatagu seejuures meelde vormiõpetuses omandatud teadmusi sõnade muutmise kohta (liiteid ei tule muuta üksikult, vaid alati koos mingi sõnaga, milles nad esinevad)!

2. Tuleta liite **-lane** abil nimisõnu järgnevaist koha- ja üldnimedest:

Aafrika, ajalugu, Riia, Hiiu, Hispaania, Haapsalu, Ameerika, ratsavägi, edu, Rootsi, Narva, kirik, õpp, Valga, kirjanduslugu, rahvaerakond, Pariis, Petseri, Itaalia, Norra, Paistu, Helsingi, Harku, kuningriik, vägi, Tapa, naisõigus, Rakvere, mägi, Viljandi, Karksi, mets, Lapi, pagu.

Näidis: aafriklane, ajaloolane, riiglane, hiidlane...

§§ 13—21.

3. Leia lauseid, milles esineksid tegevust või tegevusega ühenduses olevat asja tähendavad liited **-us** (-tus, -stus, -ahtus jne.),

---

[1] Lauseid võib „leida" kas neid ise koostades või otsides lugemikust, mõnest kirjanduslikust teosest ine.

-e, -ng, -n, -u, -is (-tis, -stis jne.), **-nu, -tu** (iga liite kohta vähemalt üks lause, s. o. kokku vähemalt 8 lauset), ning tõmba seejuures neile liiteile kriips alla!

Näidis: Dr. Saarla on kirjutanud rea uurimusi putukate elust.

4. Tõmba järgnevas harjutuses tegevust (tegevuse üksikjuhtumit, ühekordset tegemist või olemist jne.) tähendavaile käändsõnaliiteile alla üks kriips ja tegevusega ühenduses olevat asja (tegevuse saadust, vahendit jne.) tähendavaile liiteile kaks kriipsu (seejuures pole vaja vahet teha ühelt poolt kokkupandud liidete nagu -stus, -ndus, -ldus, -tis, -stis jne. ja teiselt poolt lihtliidete nagu -us, -u, -e, -ng jne. vahel).

Samal hetkel tungis südantlõhestav karjahtus ta suust. (E. Wilde.) Ja seda hernehirmutist tahad Rakveresse viia endale naiseks? (E. Wilde.) Laevatäis pidulisi pani pahinal naerma. (E. Wilde.) Konnakrookse kajas savipillina üle saare. (F. Tuglas.) Ehitiste kohal näisid lainetavat tuleleegid, värvitud ning külmad. (F. Tuglas.) „Mihuke pidu!“ mõtles Kurdis täis imetlust. (F. Tuglas.) Mul oli raha kaasas ühe korraliku olengu jaoks. (H. Raudsepp.) Noormehed lahkuvad väikese kummardusega. (O. Luts.) Nagu tuulepuhang oleks pühkinud üle hulkade. (F. Tuglas.) Äkki katkes see nägemus. (A. Jakobson.) Ainult üks oli kõigile ühine: viha, ärritus, neede. (F. Tuglas.) Vallatlev kassipoeg oli tõmmanud lauakatte põrandale. Eesti lepingud välisriikidega on avaldatud trükis. Siunati naaberriigi elu-olu ja kuulutati talle peatset kadu. Lugesin parajasti Dante „Uue elu“ tõlget, kui sõber tuli uudisega. Ajalehetoimetus avaldas üleskutse, et toodaks vabatahtlikke annetisi kannatanud tulehädaliste heaks.

Näidis: Samal hetkel tungis südantlõhestav karjahtus ta suust. Ja seda hernehirmutist tahad Rakveresse viia endale naiseks?

§§ 22—29.

5. Leia lauseid, milles esineksid omadust või seisukorda tähendavad liited **-us** (-sus, -lisus jne.), **-ne, -line, -lik, -tu** (iga liite kohta vähemalt üks lause), ning tõmba seejuures neile liiteile kriips alla!

Näidis: Kas te armastate üksildust?

6. Tõmba tegevust tähendavaile **-us**-liiteile (-us, -tus, -stus jne.) alla üks kriips ja omadust või seisukorda tähendavaile **-us**-liiteile (-us, -sus, -lisus, -likkus jne.) kaks kriipsu:

Uhkus ajab upakile, kangus käima käpakil. Kohus jättis kaebuse tähele panemata. Katsusin õrnust ja lahkust häälesse koondada, kui vastasin. (M. Metsanurk.) A. Kalda kogutud teosed ilmuvad Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel. Jaan läks kolmandast koolist suuremat õigust ja haridust otsima. (E. Bornhöhe.) Üks paigake siin ilmas on, kus varjul truudus, arm ja õnn. (L. Koidula.) Silmadesse oli aga tekkinud imelik sära ja mahedus. (A. Kivikas.) Tuuline avarus piiras maailma. (F. Tuglas.) See oli nagu mingi tuim sisemine pakitsus, mis haaras äkki ema Luuguse. (A. Jakobson.) Igaüks püüab paremuse poole, kuid oma moodi. Poiss luges ahnelt raamatut, milles kirjeldati põhjanabasõitjate juhtumusi ja seiklusi.

Näidis: Uhkus ajab upakile, kangus käima käpakil. Kohus jättis kaebuse tähele panemata.

7. Tuleta liite **-us** abil nimisõnu järgnevaist käänd-, pöörd- ja abisõnust:

kohmakas, truu, kaebama, parem, väiklane, vahva, tormiline, lootma, piiratud, tundlik, kohane, nõukas, pagan, põlgama, vana, ütlema, mõõdetav, hea, sisemine, kummardlema, kõvem, väheldane, germaanlane, sarnane, mõõduandev, vaga, hoolas, valmis, kaklema, läila, tarvis, kogukas, leidma, võpahtama, tuntud, nõtke, kummaline, slaavlane, armas, välimine, arg, tubli, tõmbama, vaidlema, reaalne, viljatu, tõmmukas, püüdlik, hoolimatu, eluline, käituma (-us liita ma-tegevusnimele), vanaldane, kallis, kestma, ümber, kole, iseärane, jõudus.

Näidis: kohmakus, truudus, kaebus, paremus, väiklus...

8. Kirjuta järgnevais lauseis mõttekriipsu asemele kas **-line** (-lise, -list jne.) või **-lik** (-liku, -likku jne.), nagu on nõutav:

Healoomu—te inimestega on kerge sõbraks saada. On ju loomu—, et inimene on eks—, aga ta peaks vähemalt püüdmagi paremuse poole. Sõdureid oli umbes kümnemehe— salk. On olemas mehe— naisi ja naise— mehi. Poisil olid ilusakirja—d kindad käes. Kirja— eksam algab homme hommikul kl. 9.

Ajalehes arutati kaubandus— ja laevandus— küsimusi. Läheme kauplusse ja valime endale mõne sobi— ülikonna. Lennuk kerkis kiiresti taeva—te kõrguste poole. „See on ju otse taeva—lt ilus!“ hüüahtas Leeni. Polaarmaades tuleks veel korraldada laiaulatuse— geograafi—, geoloogi— ja meteoroloogi— uurimusi. Karjastote perekond korraldab sagedasti mitmesuguseid seltskond— koosviibimisi. Onu on väga heasüdame—, kuid natuke äge. Jätsime oma uued sõbrad südam—lt jumalaga. Kommunist—parteid nimetatakse ka enam—ks. Mitmed rahvad viibivad alles vaim—s pimeduses. Köster Torniste oskas paljusid vaimu— ja ilma— laule. Huvitav on vaadelda rahvaste koha— kombeid. Kirjutage tahvlile mõni neljakoha— arv! Ühiskond vajab kohusetund— inimesi. Kas olete tuttav ühistege— liikumusega? Iga ettenäge— riigimees peaks töötama ülemaailma— püsiva rahu heaks.

N ä i d i s: Healoomuliste inimestega on kerge sõbraks saada.

9. Kirjuta järgnevais lauseis mõttekriipsu asemele kas **-ne** (-se, -st jne.), **-line** (-lise, -list jne.) või **-lik** (-liku, -likku jne.), nagu on nõutav:

Leeni kuld—tele juustele varisesid valged toome õilmed. (F. Tuglas.) Meie esimene kokkusaamine oli täiesti juhus—. (F. Tuglas.) „Kes on see laulja ja sarvepuhuja?“ küsisin ühelt paljajalg—lt ja -päi—lt poisilt. (Juh. Liiv.) Ruume eraldasid tammi—d sammastikud. (F. Tuglas.) Jõekese kaldal kasvas kõrge, laiaoksa— pähklipuu. (F. R. Kreutzwald.) Inimeste rühmad seisid õues kui värvi—d põõsad. (F. Tuglas.) Inimesed saarel olid heataht—d ja allaheit—d. (F. Tuglas.) Pottsepa näpp oli savi—, leiburil olid rusikad taina—d ja sepp hoidis veel puna— rauda tangide vahel. (F. Tuglas.) Muinasjutu— pidukäik laienes ja pikenes lõpmatuseni. (F. Tuglas.) Peale söödavate seente kasvab meil ka mürgi—. Põuase suve tõttu olid vesi—ki maakohad kuivad. Ettevõte pakub ainult näi— soodustusi. Kahetiiva— avatud klaasuks paremal käel läks otseteed verandale ja sealt aeda. (E. Wilde.) Ta oli oma tahma— sepasärgi puhta vastu ümber vahetanud. (A. Kivikas.) Kahekümneaasta—na läks Tõnis Tallinna vabrikusse. Tihti peatub ta ühe väikese voodi ees, milles sipleb väike valgejuukse— poiss. (O. Luts.) Pori— apteeker sammub keset teed, et hoida tasakaalu. (O. Luts.) Miks

olen ikka nii kergeusk— ja järeleand—. (O. Luts.) Uih, ega temagi eil— olnud. (L. Koidula.) Poole päeva palk sellesama tühja pooletunni— vaeva eest. (L. Koidula.) Soliid—d ärid müüvad hari—lt kõrgeväärtuse— kaupu. Mehe nahktasku oli pungil täis uusi viiekrooni— rahasid. Tüdruku lapse—sse silmisse tekkis unistus— helk. Professor oli sõitnud Saaremaale loodusteadus—le uurimisretkele. Kogu kümnekilomeetri— teekonna kestes ei lausunud mu reisukaaslane sõnagi. Tüse, härja— jõumees tõstis mitmekümne-kilogrammi— pomme. Tehti kõik vaja—d ettevalmistused hädaoht—ks ettevõtteks.

Näidis: Leeni kuldsetele juustele varisesid valged toome õilmed.

10. Tuleta liidete **-line, -lik, -tu** abil sõnu järgnevaist tüvisõnadest:

oskus, õigus, erakond, vahend, kord, põhi, vaim, usk, põhjus, koht, arm [-u], arm [-i], lõpp, süda, lapp, naine, laps, riik, raskus, varandus, mees, väärtus, konar, isik, hädaoht, ori, kahju, oks, alus, aeg, haridus, õhkkond, küüs, uudis, õnn, lohk.

Näidis: oskuseline, oskuslik, oskusetu...

§ 30.

11. Leia vähemalt 5 lauset, milles esineks vähendust või meelitust tähendav liide **-ke**, ning tõmba seejuures sellele liitele kriips alla!

Näidis: Kas on linnukesel muret?

12. Tuleta liite **-ke** abil nimisõnu järgnevaist tüvisõnust:

linn, vares, pilbas, koht, küngas, leivapala, koorem, heeringas, ratas, õlut, tüdruk, rebane, väike (väikseke), lind, mees, küünal, liige, süda, mõte, puhas, pime, kuldne, kolle, tiib, võti.

Näidis: linnake, vareseke, pilpake...

§§ 32—39.

13. Leia lauseid, milles esineksid kohta, ala või rühma tähendavad liited **-la, -kond, -istu, -stik** ja tüvisõnaga kuidagi ühenduses olevaid asju tähendav liide **-ik** (iga liite kohta vähemalt üks lause), ning tõmba seejuures neile liiteile kriips alla!

Näidis: Jänes hüppas üle tee ja kadus võsastikku.

§§ 40—47.

14. Leia lauseid, milles esineksid põhjustavat, teostavat tegevust tähendavad liited **-ta-, -sta-, -nda-, -lda-, -rda-** (iga liite kohta vähemalt üks lause), ning tõmba seejuures neile liiteile kriips alla!

Näidis: Kel midagi ei ole, sel pole ka midagi kaotada.

15. Tuleta liite **-ta-** abil pöördsõnu järgnevaist tüvisõnust:

kõikuma, vaht [-hu], pikenema, mürisema, kohkuma, sööbima, lend [-nnu], haukuma, lahkuma, pragisema, kiirenema, saama, sõit [-du], rahvas, tekkima, ling, värisema, kahanema, kumer, vesine, korduma, höövel, sööma, suhkur, heituma, jagu, kühvel, rappuma, kandma, süttima, kohane, leid [-iu], koolduma, pragunema, kahisema, paukuma, hurraa, ärkama, nimi, tulema, laguma, käsi, jahtuma.

Näidis: kõigutama, vahutama, pikendama...

16. Tuleta liite **-sta-** abil pöördsõnu järgnevaist tüvisõnust:

kurb, aur, kivi, lubi, halb, jutt, plaan, tegu, mõju, lukk, loom, naine, kord, hool, järg, jume, kala, kild, pime, kehv, saks, joon, luu, maks [-u], kibe, nõrk, haige, tuli, gaas.

Näidis: kurvastama, aurustama, kivistama...

17. Leia lauseid, milles esineksid enesekohast tegevust tähendavad liited **-u-, -tu-, -stu-, -ndu-, -ldu-, -rdu-, -bu-** (või -bi-) ja uude seisukorda üleminekut tähendav liide **-ne-** (iga liite kohta vähemalt üks lause), ning tõmba seejuures neile liiteile kriips alla!

Näidis: Kõik tööd ei õnnestu ühevõrra hästi.

18. Tuleta liite **-u-** abil pöördsõnu järgnevaist tüvisõnust:

viskama, laisk, kordama, sulgema, murdma, laskma, kummardama, tundma, heitma, lahja, killustama, sitke, toitma, leidma, soe, peitma, kehv, toimima, luustama, korjama, lõikama, kald, käitama, niiske, raske.

Näidis: viskuma, laiskuma, korduma...

19. Tuleta liite **-ne-** abil pöördsõnu järgnevaist tüvisõnust:

vana, külm, tume, järsk, kõva, pime, kuri, must, järg, lai, tugev, lühike, pikk, lihav, visa, kitsi, hull, madal, paha, tasa

sage, põlv, süva, soe, nõder, paks, põhi, õhuke, lahja, kõver, kehv, laisk, karm, lõtv, kodu.

Näidis: vananema, külmenema, tumenema...

20. Leia lauseid, milles esineksid korduvat ja vastastikust tegevust tähendavad liited **-ele-, -tle-, -stle-, -ndle-, -ldle-, -rdle-, -tsle-, -ahtle-, -skle-** (iga liite kohta vähemalt üks lause), ning tõmba seejuures neile liiteile kriips alla!

Näidis: Mul seisab ikka meeles professori heatahtlikult naeratlev nägu tol õhtul.

21. Tuleta liite **-ele-** abil pöördsõnu järgnevaist tüvisõnust:

põikama, sügama, väänama, jagama, tõmbama, mürtsahtama, käitama, hoidma, kurvastama, murdma, tülitsema, korraldama, liigutama, liuguma, kiskuma, sõnuma, hüppama, toitma, ajama, liigendama, korrastama, raksahtama, liikuma.

Näidis: põiklema, sügelema, väänlema...

22. Leia lauseid, milles esineksid kestvat tegevust tähendav liide **-tse-**, äkilist tegevust tähendav liide **-ahta-** ja loodushääli kirjeldav liide **-ise-** (iga liite kohta vähemalt kaks lauset), ning tõmba seejuures neile liiteile kriips alla!

Näidis: Poiss sirutas kohmetunud käed kaminas pragiseva tule poole.

§ 48.

23. Leia lauseid, milles esineksid määrsõnaliited **-sti** ja **-mini** (kummagi liite kohta vähemalt kolm lauset), ning tõmba seejuures neile liiteile kriips alla!

Näidis: Loodetavasti on homme ilus ilm.

24. Tuleta liidete **-sti** ja **-mini** abil määrsõnu järgnevaist omadussõnust (-mini tuleb liita keskvõrde tüvele):

julge, vahva, suur, rumal, kõva, hea, sage, pehme, hull, jõhker, kehv, jõudus, hoolas, paha, ilus, vaga, tubli, raske, ränk, tihe, puhas, julm, tõmp, vilgas, kena, jõnk [-nga], erk, armas, soodus, valvas, järsk, tige, üllas [ülla], tark, lõtv, tore, kuri, soe, kaval, nõrk, must, karm, väle, kõrge, loid, kõver, kibe, nõtke.

Näidis: julgesti, julgemini, vahvasti, vahvamini...

§§ 6—49, § 50.

25. Tõmba käändsõnaliiteile alla üks kriips, pöördsõnaliiteile kaks kriipsu ja abisõnaliiteile kolm kriipsu ning kirjuta iga liite kõrvale sulgudesse, mida ta tähendab (tegijat, isikut, tegevust, tegevusega ühenduses olevat asja jne., põhjustavat, teostavat, enesekohast, korduvat jne. tegevust, määrsõna algvõrret või keskvõrret jne.)!

Ruume eraldasid tammised sammastikud. (F. Tuglas.) Vihm krabiseb ühetooniliselt vastu pappi ja tuul kaebleb vaikselt ulu all. (M Metsanurk.) Õpetustegevus põhjeneb õpilase isetegevusel. (R. Kangro-Pool.) See oli keeruline ja pikaldane teekond. (F. Tuglas.) Purelevad kui kassi-koera. (E. Wilde.) Avanes hiiglatänav mõõtmatu väljavaatega. (F Tuglas.) Paar kuud hiljem hakkab Emajõgi taanduma. (Aino Kallas.) Pisike karvanäss pani käratsema kui põrguline. (E. Wilde.) Saabusime kõrgele vainule, mis tuletas meelde põhjamaa nõmmi. (Aino Kallas.) Tahan siis omaltki poolt teie rada tasandada. (E Wilde.) Õnnelik noormees oli võõrsil tutvunud ühe mustasilmalise poolatariga. Vanglast põgenenu liikus mööda soid ja metsi, hoidudes liginemast inimeste asulaile. Kui auto pidurid pole korras, võib kergesti juhtuda õnnetus. Tartu-Maarja kalmistul asub mitmeid nägusaid hauaehiseid. Tänases maateaduse tunnis tahame käsitella Soome taimestikku ja loomastikku. Ajakirjanikele võimaldati prii raudteesõit Lätti ja tagasi. Olime ehmatusest kõik nagu kivistunud. Pauk raksahtas ja väike poiss kiljahtas. Lähme kohvikusse ja võtame veidi jäätist. Ikka lähemale tuli müristlev äike ja puude ladvad kummardlesid tormihoogude ees. „Mida te mõtisklete ja miks nii mures olete?“ küsis lauljanna lähemale astudes. Jutustage mulle midagi oma varemast elust, oma nooruspäevist! Lapsed, kõnelge nüüd tasemini! Palavik tekitab külmavärinaid. Olgem valmis võitluseks oma kodumaa kaitseks! Kõik uppunu otsingud jäid tagajärjetuks.. Noormehe leidlikkus oli imestusväärne.

Näidis. Ruume eraldasid (teostav tegevus) tammised (omadus) sammastikud (rühm).

§§ 53—55.

26. Jäta järgnevas harjutuses sulud ära ning liida sulgudes olev sõna järgneva sõnaga kas nimetavaliselt, omastavaliselt või konsonanttüveliselt, nagu on nõutav:

(Teras) kiivritega sõdurid valvasid (moon) ladu. Kaebealust kaitses (naine) advokaat. Prof. Soomla käsitleb oma viimases (ajaleht) artiklis mõningaid (keel) küsimusi. See palvekiri peab olema varustatud (tempel) markidega. Paljudel loomadel on (haistmine) meel hästi arenenud. Salkkond (meri) mehi mängis (jalg) palli. (Tuli) tikkude asemel tarvitati vanasti (tuli) kivi ja taela. (Mets) tuka juures seisis (õlg) katusega talumaja. (Kuul) pildujaid on olemas nii (vesi-) kui ka (õhk) jahutusega. Koolile telliti (aeg) kirju ja (õpe) raamatuid (aeg) loo alalt. Lähme (pagar) ärisse ja ostame (pipar) kooke. Astusime suurde ruumi, kus hulk (masin) preilisid klõbistas (kirjutus) masinail. Keegi prantsuse (õigus) teadlane kavatseb kirjutada raamatu Eesti (seadus) andlusest. Peab laskma (plekk) sepal teha majale uue (plekk) katuse. Perenaine tõi turult (juur) vilja ja (aed) maasikaid. Unustasin (korter) võtme koju (kuub) taskusse. (Meel) avaldajad liikusid suures (rong) käigus (kirik) platsile. (Leht) kuld ei ole sama mis (kass) kuld. (Klaas) vabrik valmistab (aken-) ja (peegel) klaasi ja kõiksuguseid (klaas) asju. (Sool) hape on ka (arst) rohi. Kas teate, kus asuvad kala (hingamine) organid? (Mets) tuvi nimetatakse ka meikaks. (Sõrg) tõbi on (sõrg) loomade haigus. (Ehitus) meister Parasoo oli surnud (morfium) mürgistusse. (Raamat) pidaja sai ühe kuu (amet) puhkust. (Soomus) laeva (kahur) torud sülgasid tuld vastase (miin) ristlejaile. Kas harrastate (ratas) sõitu? Esimene (ratas) aurik ehitati möödunud sajandil. Daam moodsas (sügis) mantlis peatus uhke (vaade) akna ees. (Nahk) mütsides (jaht) mehed sõidavad saaniga mööda sooveerset (talv) teed. (Laul) õpetaja Hubaste valiti (karskus) seltsi (mees) koori juhatajaks. (Hobune) vargusi pole viimaseil aastail peaaegu üldse esinenud. Hoiduge (tõmme) tuule eest! Võtame (loodus) teaduse (käsi) raamatu ja otsime üles peatüki, milles käsitellakse (pael) ussi.

Näidis: Teraskiivritega sõdurid valvasid moonaladu. Kaebealust kaitses naisadvokaat.

§§ 57—58.

27. Jäta järgnevas harjutuses sulud ära ning liida sulgudes olev sõna järgneva sõnaga kas nimetavaliselt või omastavaliselt, nagu on nõutav:

Õhtune meri oli (peegel) sile. Tuleb teha (pikk) ajaline laen. Noormehe vaguniseltsiliseks oli (kurb) meelse näoga neiu. Seltsi liikmed nõuavad (üks) meelselt senise esimehe lahkumist. On (päev) selge, et see (suur) arvuline rahvahulk ei mahu sellesse väikesse laeva. Igal kohtul tuleb silmas pidada, et tema otsused oleksid (seadus) pärased. Keskajal olid kirikuvande alla pandud isikud (lind) priid. Alles hilja õhtul jõudsid jahimehed tagasi (saak) rikkalt teekonnalt. Tuba oli (kott) pime ja (haud) vaikne: ei kuuldunud kella tiksumistki. (Meri) äärsest majast nägime, kuidas taevaservale kerkis (tuli) punane kuma. Ärge uskuge meelitajate (mesi) magusaid sõnu! Olles kogu päeva kandnud (raud) ränka koormat tulin õhtul koju (surm) väsinult.

Näidis: Õhtune meri oli peegelsile. Tuleb teha pikaajaline laen.

§§ 60—61.

28. Jäta järgnevas harjutuses sulud ära ning kirjuta sulgudes olevad sõnad kas kokku või lahku, nagu on nõutav:

Ta oli Palupera küla (vana karjane), aga hoidis (hea sõna) ja (saia pätsi) eest ka sigu ja kitsi, ehk neist küll sõnagi tema kaubas ei seisnud. (Juh. Liiv.) Ta saatis pilgu üle põldude, see libises neist üle alla (jõe äärsesse heina maasse) ja lõppes (mühav rohelisse kuuse metsa), sealt tihnikust edasi pääsmata. (A. Kivikas.) Ja (männi oksad) [= ühe männi oksad] kõlisesid tuule käes nagu (suka vardad), ja lumel kõlisesid tuhanded (nööp nõelad). (E. Wilde.) (Kirja töö) antakse (ülem kooli õpetaja) Tannile ära. (A. Haava.) (Kaste piisad) kõdistasid tema jalgu (hõbe pärlitena). (O. Luts.) Ehitasin endale maja, ehitasin koduks endale hoone (nelja nurgalise), (ühe kambrilise), aken vastu (lõuna päikest). (J. Jaik.) Poiss nokitses oma (kael koti) juures ja katsus (siku sarve), et puhuma hakata. (Juh. Liiv.) Ja (söögi lauas) istub ta minu kõrval ja loeb minu (suu täisi). (E. Wilde.) (Karja maa) serval kasvab (viieteistkümne süllane) kuusk. (J. Mändmets.) Koju tulnud, läksime (kõige pealt) kohe (raamatu kogu ruumi). Pargis oli (kümne meetri kõrgune kivi torn). (Supel rannas) jalutas (era isikuid) ja (sõja väelasi). (Puude lehed) hakkavad juba kolletuma. (Männi okkaist) valmistatakse ekstrakti. Peale ema ja isa surma oli Henno jäänud (vaeseks lapseks). (Suur linna)

(korra valvurid) peavad oskama juhtida (tänav liiklemist). Oma viimases (uudis teoses) puudutab Längvere ka mõningaid (puht ilu kirjanduslikke) küsimusi. (Koera nina) oli verine: ta oli hambad löönud (siili okkaisse). Kodasoo (jõu jaam) vajab (eri teadlasi) elektrotehnika alal. (Seitsme kordse) maja ülemiselt rõdult avanes (suure pärane) (välja vaade) (kogu linnale). See mees on ju (püsti hull)! (Metsa vahi maja akna) taga kasvas (hiigla kuusk). (Vanema aegset) kahurit nimetatakse (suur tükiks). Mõned (Tartu linna tänavad) on säärased, et neid võib pigemini lugeda (küla kui linna tänavaiks). Sellest varem korralikust (kauba poest) on nüüd saanud päris (alaväärtusliku kauba pood).

Näidis: Ta oli Palupera küla vanakarjane, aga hoidis hea sõna ja saiapätsi eest ka sigu ja kitsi...

§ 62.

29. Jäta järgnevas harjutuses sulud ära ning kirjuta sulgudes olevad sõnad kas kokku või lahku, nagu on nõutav:

(Püha järvele) saab sõita (Palupera jaama) kaudu. (Briti riigi) võim ulatub kõigisse maailmajagudesse. Hr. Varangu elab Tartus, (Soo tänav) 175. (Turbasoo Põllumeeste Selts) pidas oma kümneaastast juubelit. (Ema jõgi) voolab (Võrts järve) kaudu (Peipsi järve). (Pürenei mäed) on heaks looduslikuks piiriks (Prantsus maa) ja Hispaania vahel. (Piusa jõel) on suur raudteesild. (La Manche'i väin) ühendab (Põhja merd) (Atlandi ookeaniga). (Piiri saarel) oli mõne aasta eest hävitav tulikahju. (Kadri oru) rannast on näha (Paljas saar, Nais saar, Äigna saar ja Viimsi poolsaar). Sõitsime laevaga (Vahe merest) (Suessi kanali) ja (Punase mere) kaudu (India ookeani).

Näidis: Pühajärvele saab sõita Palupera jaama kaudu.

§ 63.

30. Jäta järgnevas harjutuses sulud ära ning kirjuta sulgudes olevad sõnad kas kokku või lahku, nagu on nõutav:

(Välja rännanud) eestlasi leidub igas maailmajaos. Hakkas nii kangesti tuiskama, et hinge tahtis (kinni matta). (E. Wilde.) Iga uut (juurde tulijat) võtsid vastu kohklased pilgud (sees olijate) poolt. (A. Kivikas.) Üsna eemal loitis haokontsude kuhi, mis vana

Madis kütiste asemeilt oli (kokku korjanud). (E. Peterson.) Varsti on lipukangas täitsa lahti, varras paeltega puu külge kõvasti (kinni seotud), ja Rein hakkab (alla tulema). (J. Mändmets.) Ta kõndis kui peremees kunagi ja arutas, nagu oleks maatükk juba tõesti (kätte antud). (A. Kivikas.) Ühe külje sisse oli tehtud kõrge, lai värav, kust heinakoormad võisid (sisse minna), sest heinad arvati kogukonna varanduseks, mis üheskoos tehti, hoiti, hiljem (ära müüdi), ja saadud raha üheskoos kõrist (alla loputati). (F. R. Kreutzwald.) Kui ta sealt (välja aidati), oli ta terve, aga pisut uimane ning suure (sisse tehtud) pirni nägu. (E. Bornhöhe.) Seal sepa kohal, seal peab juba rohkem (ette vaatama). (J. Lattik.) Viimaks selle siiski sõlme saanud, unustas ta märsi hobusele (ette andmata) ja pidi ühe või teise asja pärast veel ree juurde mitu korda (tagasi tulema). (A. Kivikas.) Metsas (ümber hulkudes) leidsid poisid (maha murdunud) puu alt linnupesa. Kas tunnete lugu (kinni needitud) Prometheusest? Mehed olid parajasti kalapüügilt (tagasi pöördumas), kui ühel paadil hakkas vesi (sisse tungima). (Mööda sõitvalt) laevalt lehvitati rätikuid. (Ette tulnud) takistuste tõttu ei suutnud mees tööga õigeks ajaks (valmis saada). Ehitatava hoone (kokku varisemisel) sai surma kolm töölist. Kõik ei lähe nii, nagu on (ette kavatsetud). Kui (pärale jõudsime), selgus, et olime (hiljaks jäänud). (Maas lamajat) ei lööda.

Näidis: Väljarännanud eestlasi leidub igas maailmajaos.

§ 64.

31. Jäta järgnevas harjutuses sulud ära ning kirjuta sulgudes olevad sõnad kas kokku või lahku, nagu on nõutav:

(Kust poolt) täna tuul puhub? (Igal pool) hea, kodu kõige parem. (Kuude kaupa) rändasid teadlased võõra maa tundmatus sisemuses. (Pikka mööda) ligines laev sadamasillale. Kindaid müüakse ainult (paari viisi). „(Silma pilk) tuled koju!“ hüüdis ema. Otsitav maja asub (teine pool) alevit, kuid (siin pool) jõge, (ligi kaudu) pool kilomeetrit alevist. Raamatu (teine pool) on mul alles lugemata. (Ühelt poolt) oletati, et kurjategija on põgenenud välismaale, (teiselt poolt) arvati, et ta varjab end kuskil kodu läheduses. Pimedat talutas (kätt pidi) väike mustajuukseline poiss. Uks oli pandud (seest poolt) riivi. Võõras

vaatas kaua (üksi silmi) mulle otsa. Miks te mind nii (alt kulmu) silmitsete? „Võite maksta kas korraga või (osa kaupa) (tagant järele),“ vastas lahke kaupmees. (Tilk haaval) nõrgus pruun vedelik allapandud anumasse. (Vahete vahel) käis Annus ka oma vana tädi külastamas. Juba teist nädalat sadas (vahet pidamata) vihma. „Olgu ta (kus tahes), (igalt poolt) leian ta üles!“ hooples Andres. Naised käisid (korda mööda) kaevust vett toomas.

Näidis: Kustpoolt täna tuul puhub?

§§ 65—66.

32. Ühenda järgnevais lauseis sõnad sidekriipsuga, kus vaja:

Nagu suur tulikahju ase suitses ta. (E. Peterson.) „Mu härra, kas teil tule ja veekindlat kappi on?“ küsisin kaupmehelt. (Juh. Liiv.) 14 aastasena pidi Ado jätma kõik unistused suuremast haridusest. (M. Nurmik.) Ta õppis lastelt laulma, ja ööd päevad kuuldus Tabi aidast imelikku joru. (Juh. Jaik.) Teised lapsed oma tahvlitega, mõni kaheksa üheksa neid, seisavad juba nagu sein sealsamas. (A. Haava.) Kõik pealinna tänavad olid ehitud sini must valgevärviliste lippudega. Ajad muutusid aasta aastalt üha raskemaks. Kevade poole, kui juba paastupäike soojendama hakkas, viidi vahel kasukad kaltsud õue päikese kätte. (R. Soar.) Karjakasvatus töö nõuab hoolt ning oskust. Kas olete näinud mõnd maa alust käiku? Ühest raamatukogust leiti Kreutzwaldi aegne käsikiri. Tahetakse sõlmida uus Eesti Soome kaubaleping. Lõuna Aafrikas asuvad suured teemandikaevandused.

Näidis: Nagu suur tulikahju-ase suitses ta.

§§ 60—66.

33. Jäta sulud ära ning kirjuta sulgudes olevad sõnad kas kokku või lahku, nagu on nõutav, tarvitades vajaduse korral ka sidekriipsu:

Oues seisis jäme (tamme pakk) maas, talb keskele (sisse aetud), millega pakku taheti lõhkuda. (F. R. Kreutzwald.) Oli nii selgesti näha siis (Muna mäele) suur Peipsi, et nägid jaanikulised, kuis kalad ehmunult vahtisid (järve põhjast enne nägemata

öö pilti). (J. Jaik.) Täis (õie hiilgust) aas on nüüd, ja (igal pool) on (hõiske hüüd): ilm virvendab ja voogab. (Jak. Tamm.) (Ulgu merelt) veersid rasked lained, raugedes vastu madalat (majaka saart) kui vastu (laine murdjat); idas, (Saare maa) pool, keerles vesi kümnete (sala karide) kuristikus. (Aino Kallas.) Praegu mõtlen (suure männi varjust) (välja astuda), kui (teiselt poolt), (mäe rinnakut mööda) üles, arvata (tütar lapse enda vanune poiss) tuleb, nii umbes (viieteistkümne aastane). (Juh. Liiv.) Kui („Kalevi poega") tahetakse huvitavamaks ja väärtuslikumaks teha, siis peab teda (kõige pealt) (sisu rikkamaks) tegema. (F. Tuglas.) Ah, kui (nii palju), (nii palju) ei sajaks, tuul selle udu kord (laiali ajaks)! (G. Suits.) (Alla liuglev) (puri lennuk) oli jäänud (saba pidi) rippuma (telefoni traatidesse). „Kas te töötasite (päeva või tüki viisi)?" küsis (vana mees) Juhanilt. Sibul on (seest poolt siiru viiruline), (pealt poolt kulla karvaline). (Plika ohtu musta silmaline) neiu jalutas maja ees (edasi tagasi), (tuli uus) kübar peas. (Riia lahte) nimetatakse ka (Liivi laheks). (Eile hommikuse Tallinna Riia kiir rongiga) saabus meie (pea linna) Läti (pea ja välis minister) Ulman . (Ära ootamata) (ilmastiku olude) paranemist asusid (hull julged) mehed juba (sama päeva enne lõunal) kardetavale (ookeani lennule). Keegi (Raudma nimeline noor mees) oli käinud minu (ära oleku ajal) teid otsimas. Kavatseti (võidu rikkaid tagasi tulijaid) pidulikult (vastu võtta). Tõlkige see (soome keelne rahva laul eesti keelde)! Kas te andsite mulle (kolme või viie sendilise) raha? (Edasi pääs) oli (nii võrd) raskendatud, et ainult (samm sammult) suutsime läheneda (kätte näidatud ees märgile). Nimetage mulle (Lääne mere ümbruses) asuvad (soome sugu rahvad)! „Jäta (nii sugused lapse unistused)!" ütles (vana ema) pahaselt (tütre tütrele). (Rae kojast mööda minnes) kuulsin, et (torni kell) lõi seitse. Kus on lähem (toiduainete kauplus)? (Toidu moona), mille mehed olid pikale retkele (kaasa võtnud), olid nad jõudnud juba viimseni (ära tarvitada). (Uppumis häda ohus) olevate (mere hädaliste) jõud oli juba (otsa lõppemas), kui viimaks saabus (appi tõtanud kalurite paat). (Katki käristatud suitsu koonlaid) õhku jättes ja meelt (silma pilguks) ragina ja ruttamisega täites kihutab rong mööda. (F. Tuglas.) Kunagi ei sallinud ega teinud isa (reha vart) (otse kasvanud) noorest kuusest või haavast, millel (oksa kohad) sees ja ots inetult lipsus. (R. Soar.)

§§ 71—72.

34. Tõmba järgnevais lauseis põhisõnadele (nende hulgas ka alusele ja öeldisele) alla sirge kriips [——] ja laiendeile laineline kriips [~~~] (kuna üks ning sama sõna võib olla ühelhoobil niihästi põhisõna kui ka laiend, tuleb mõnele sõnale alla tõmmata kaks kriipsu, näit.: suure talu peremees; sidesõnadele pole vaja kriipsu alla tõmmata):

Karjakellad kõlavad mulle kõrvu. Ilma märkamata olen jõudnud karja ligidale. Seal harvade puude all sööb ta. Tasane nägin tunnistab, kuidas loomad lühikest rohtu hammustavad. Mõned loomad on juba täis ja mäletsevad varjul puude all pikali; üks noor kirju talleke lööb murul kepsu ja tõttab ema alla imema; kaks valget sikutalle löövad eemal lusti pärast poksu, ja koer kase all ajab oma valget sabaotsa taga, mida ta aga kunagi kätte ei saa. (Juh. Liiv.)

. . . Vihmast hoolimata põles Torgla kuivanud külg edasi. Siin ja seal tõusid samblast paksud suitsusambad ja heljusid pahakuulutavalt üle soo. Siin ja seal jooksid tulejooned üle laugaste, ilvesheina valged nupud põlesid puuvilla kombel ning kadakaoksad ragisesid käredalt. Miski ei takistanud tuld. Sügavas pinna sügavuses hävines saladuslikult see, mis aastasadade jooksul niisama saladuslikult oli sündinud.

Päikese tõusul leegitses kogu mets Torgla soo ümber. Kümned verstad olid lainetava tule all. Üks hoog tuli teise järele. Suured suitsupilved kohisesid tormava tuule ees.

Hundid rändasid põhja poole. Aga mõne päeva pärast venisid suured kurgede, neppide ja pistrikkude parved lõunakaarele...

(F. Tuglas.)

Näidis: Karjakellad kõlavad mulle kõrvu.

§§ 73—75.

35. Leia vähemalt 2 lauset, milles esineb täisalus, 2 lauset, milles esineb osaalus, 2 lauset, milles alus on da-tegevusnimes, ja 2 lauset, milles alus puudub (ega ole juurdemõeldav), ning tõmba seejuures igas lauses, kus alus olemas, viimasele kriips alla!

Näidis: Õhtuti istusid mehed kaua väravate ees.

§§ 76—79.

36. Jäta sulud ära ning pane sulgudes olevad alused kas nimetavasse või osastavasse käändesse, nagu on nõutav:

Kuid paari-kolme kuu pärast hakkas Eltsule (kosilased) tulema. (A. Kivikas.) Läks (aeg), enne kui toibusin sest hoobist. Kolletunud (lehed) oli nii puiesteil kui ka metsis õige palju. Kui pärastiste sündmuste käiku arvesse võtta, siis pole (kahtlus), et koera (nina) oli juba aegsasti ette seisukorra õigesti hinnanud. (A. H. Tammsaare.) Haigestusid meie maja (elanikud) kõik ilma erandita. (Põrsad) sügavad end karjaaia ääres ja tihuvad süüa. (O. Luts.) Ikka kõvemaks ja kõvemaks läks ümberkaudsetes metsades põleva turba (lõhn). (F. Tuglas.) Külaväljale tulid kokku (rist- ja põikteed) põllult, heinamaalt ja sillult, sulasid korraks ühte ja hargnesid siis ükshaaval jälle õuedesse. (R. Soar.) Katuseräästalt tilkus (vesi) tilk tilga järel. Kuid luugil lamas (miski nii raske), et võimatu oli seda üles tõsta. (F. Tuglas.) Kuuldus (hirmus plahvatus) ja leek tõusis kuni laeni. (F. Tuglas.) Ka siin oli (rohelised retordid, lähkrid, toobid, tinapudelid, kruusid), pika varrega (pisuke pann) ja palju (muu raudkraam). (F. Tuglas.) Selles toas olid hoopis (teissugused aknad) kui eelmises. (F. Tuglas.) (Poisid) lugesid põnevusega seiklusjutte. Igal inimesel on tarvis vahetevahel (puhkus). Kooli raamatukogus on (raamatud) viies keeles. Riidlevad kui (kass-koer). Jõuab ootamata ruttu (aeg), kus jälle sooritan ühe eksami. (O. Luts.) Kuid näe, ilmas on (inimesed), kellele valmistab suurimat rõõmu määrida kaasinimese ausat nime. (O. Luts.) (Reisijad) nautisid ilusat vaadet, mida pakub (Tallinn) mere poolt. Villu emal oli küllalt (aeg) mõelda tõmmikut, musta ja kirjut lüpstes. (A. H. Tammsaare.) Aga tõepoolest polnud tal (miski) mõelda. (A. H. Tammsaare.) Miku käes pole riidel enam (vähemgi vastupanujõud). (A. H. Tammsaare.) (Jaak-Elts) jäid talle keset õue järele vahtima. (A. Kivikas.) Vanemaaegseil suitsutaredel polnudki (korsten). Majast ei kuuldunud (kipp ega kõpp). Ei pimedast saa teistele (teejuht).

Näidis: Kuid paari-kolme kuu pärast hakkas Eltsule kosilasi tulema.

§§ 80—81.

37. Leia vähemalt 5 lauset, milles öeldis esineb, ja 1 lause, milles öeldis puudub (on välja jäetud), ning tõmba seejuures lauseis, kus öeldis esineb, viimasele kriips alla!

Näidis: Istusime laua ääres seitsmekesi.

38. Tõmba järgnevais lauseis öeldisele alla kaks kriipsu ja alusele üks kriips (neis lauseis, kus öeldis või alus olemas):

Miks küll nii kohisevad kevadised veed? (G. Suits.) Õuest kuuldus laste kilkamist. (A. Jakobson.) Ma annaksin oma elu sulle, oma südame annaksin ma sulle! (F. Tuglas.) Laevatäis pidulisi pani pahinal naerma. (E. Wilde.) Teid on seal vaja, hädasti vaja! (M. Metsanurk.) Neid peab õpetama. (E. Wilde.) Ära hõiska enne õhtut! Nüüd võis põgenemist natuke viisakamal kombel edasi katsetada. (E. Wilde.) Ta olevat isegi vene kuulsat kirjanikku Leo Tolstoid tundma õppinud. (M. Nurmik.) Elagu ta hästi ja olgu tal palju õnne. (F. Tuglas.) Vaevalt oli poiss paar sammu astunud, kui uks tasakesi lahti läks. (F. Tuglas.) Emajõgi on tasandiku tasane vool, lagendiku lauge jõgi, ei koha ta loomus joana, ei karga kärestikuna. (Aino Kallas.) Loeti sosistades kui ka kuuldavalt. (A. Jakobson.) Tänavail liikudes tuleb käia paremat kätt. Linnast saabus rohkesti uudiseid. Kolm nädalat möödus su viimasest külastusest. Ükskord ehitame laiale liivalagendikule tundmatule võitlejale kõrge hauakünka. (M. Metsanurk.) Viletsasti riides käia olevat talle vastumeelne. (M. Metsanurk.) Ühel isal oli neli poega. „Uih!“ kuuldus äkki meie selja tagant. Kas maksab meil sõita enne ülehommet? Päev enne seda surnud ta naabril suur nuumsiga ja veel veidi varem põlenud maha Ojamõisa põhuküün. (A. Jakobson.) Mitmedki olla oma patu üles tunnistanud, varastatud asjad omanikule tagasi viinud või rahaga tasunud. Oh seda pidu ja põlve, oh seda ilu ja õnne!

Näidis: Miks küll nii kohisevad kevadised veed?

§§ 82—88.

39. Kirjuta järgnevais lauseis mõttekriipsu asemele puuduv öeldis:

Lapsed — metsa marjule. Kass — puu otsa. Sa — mu parim sõber. Kas mäletad, kuidas läinud suvel mina, sina ja su õde Pärnus —? Salkkond meie kooli õpilasi — jalgpalli. Õdetvenda — kahekesi akna all. Üksikuid lehti — puu otsast. Kuidas te nii ruttu koolist tagasi —? Näljaseid koeri ja kasse — mööda tänavaid. Lahingust — 110 meest. Esimesed kaks tulijat — metsa veerde peatuma. Kas sina ja advokaat Laupre —

möödunud nädalal Viljandis? Kümme tuhat talumeest — pealinna. Osa huvireisijaid — lennukiga Helsingi. Need kaks üliõpilast, kes Soome sõita —, — juba eile laevaga teele.

Näidis: Lapsed lähevad metsa marjule.

§§ 89—91.

40. Leia vähemalt 2 lauset, milles öeldistäide on nimetavas käändes, 2 lauset, milles ta on omastavas käändes, 2 lauset, milles ta on osastavas käändes, ja 3 lauset, milles ta on mõnes muus käändes, ning tõmba seejuures öeldistäitele kriips alla!

Näidis: Kapi tegi mulle tisler kolmeukselise.

41. Tõmba öeldistäitele kriips alla:

See Kõrboja oli suur sundija, suur kubjas. (A. H. Tammsaare.) Kui armas on vaadelda tema jumestunud nägu. (M. Metsanurk.) Nemad ei salli võõrast raha, peab oma olema, siin teenitud. (A. H. Tammsaare.) Mineval aastal oli kuiv suvi ja seetõttu sai saak kuiv ja täie teraga. (E. Saks.) Julge pealehakkamine on pool võitu. Mehe kohta räägiti, et ta olla veidi „põrunud". Poiss oli kirjatöö kirjutanud kümneleheküljelise. Kaup on müüja, raha ostja oma. Mari oli paremas riides ja puhta, imepuhta näoga. (E. Wilde.) „No ega sinagi rauast ole!" ütles Kaljo. Paljud väikesed loomad on nägematud, kui neid vaadelda palja silmaga. Saapad oli kingsepp mulle teinud liiga kitsad. Praeguse konjunktuuri juures on kaks nädalat igavik. (H. Raudsepp.) Talupoegadele oli see suureks troostiks, et nendest veel üks selts inimesi alamad olid. (Juh. Liiv.) Töö ei ole vaadata, vaid teha. Majaperemehe koer oli sabata.

Näidis: See Kõrboja oli suur sundija, suur kubjas.

§§ 92—94.

42. Jäta sulud ära ning pane sulgudes olevad öeldistäited kas nimetavasse või osastavasse käändesse, nagu on nõutav:

„Kas oled siit pere (inimesed)?" küsis Kremer ligemale astudes. (E. Wilde.) Jaak ei olnud (paljunõudja) ega (nuriseja). (A. Kivikas.) Head tööd teha ei olegi nii (kerge). Need, kes

säärast juttu usuvad, on küll (rumalad). Ta oli (sulane) ja (pillimängur) külapilgaritel. (A. Kivikas.) Kleit pidi muidugi olema (uusim mood). Leivaküsimus on (need küsimused), mis inimestel alati on esikohal seisnud. Koidula on meie lüürika (loojad). Meie oleme ju (vanad tuttavad) ja võime veel häiks sõbruks saada. (J. Mändmets.) Ta oli (väike kasv), nõrga keha ning sügavate, tumehallide silmadega. (J. Kärner.) Vares ja varblane on talvelgi siin (asuvad linnud) [s. o. kuuluvad nende hulka]. Narva kosk on (suuremad) Eestis. Kehad olid neil võmmi vajunud, abud ülemäära (laiad ja tugevad), kuna käed kehaga võrreldes olid liiga (pikad), jalad aga hoopis viletsalt välja arenenud. (J. Mändmets.) Jaani ostetud hobune on üsna (hea tõug). Ants on (need inimesed), kes alati kõige üle armastavad nuriseda.

Näidis: „Kas oled siit pere inimesi?“ küsis Kremer ligemale astudes.

§§ 95—98.

43. Kirjuta järgnevais lauseis mõttekriipsu asemele puuduv täis-öeldistäide:

Meie naabrid on väga —. Osa selle saare elanikke on —. Välismaal oldi meie vastu väga —. Need kaks raamatut on üsna —. Ülikonna on rätsep teinud liiga —. Liiter piiritust on kaalu järgi — kui liiter vett. Täna ostetud liiter õunu on alles üsna —. Osa sõitjaid on juba — viivituse pärast. Kogu rühm sõdureid on äärmiselt —. Ülo ja Peeter on — kui Hendrik. kes on kaunis —.

Näidis: Meie naabrid on väga rikkad.

§§ 99—100.

44. Leia vähemalt 2 lauset, milles esineb täissihitis, 2 lauset, milles esineb osasihitis, ja 2 lauset, milles sihitis on da-tegevusnimes, ning tõmba seejuures sihitisele kriips alla!

Näidis: Tahaksime suveks sõita Saaremaale.

45. Tõmba sihitisele kriips alla:

Töö sööb keha ja üleaedne põletab hinge. (A. H. Tammsaare.) Aga ma ei taha tunnustada nende kalameeste ja käsitööliste

lihtsameelset tarkust. (M. Metsanurk.) Vahetati veel mõni sõna, taheti öelda veel midagi väga tähtsat. (A. Jakobson.) „Issand õnnistagu teid ja olgu teie kaitsja!“ ütles ta liigutatud häälel laste käsi kokku pannes. (L. Koidula.) Vaevalt oli ta suutnud oma kodu korda seada, kui meie kõik, ta sõbrad, ehmatusega lugesime lehtedest teate, et ta vanem jumaldatud ja ainuke järelejäänud poeg oli omakorda saanud surma lennuõnnetuses Palestiinas. (Aino Kallas.) Ma palun teid, härra Baumann, pange tagasi see purk! (O. Luts.) Laseb mind tüki aega nii öelda küpseda oma enese rasvas. (O. Luts.) Esimene aurik ehitati 19. sajandil. Käskisin sulastel heinaniitmise pooleli jätta. Peremees loodab tulevaks aastaks ehitada uue küüni. Kõik prügi ja mustus tuleb hoovidest ja tänavailt kõrvaldada.

Näidis: Töö sööb keha ja üleaedne põletab hinge.

§§ 101—111.

46. Jäta sulud ära ning pane sulgudes olevad sihitised kas nimetavasse, omastavasse või osastavasse käändesse, nagu on nõutav:

Vana halli habemega randlane tõstis (käsi) üles. (J. Mändmets.) Tõusin üles ja läksin, ning mul oli tundmus, et olen lunastanud (kõik oma senised patud ja üleastumised). (A. H. Tammsaare.) Päästa (meie) ära kurjast. Mõni ainuke helde peremees käsib (perenaine) ahju (uks) lahti võtta ja Madaverele kah (jõuluvorst) anda. (A. Kivikas.) Madavere lõhvis ja vitsutas, aga äkki märkas ta (rasvased tangud) närides leivamõhu kaanel (suur korpide hulk). (A. Kivikas.) Ja Madavere lõpetas sedamaid (vorstisöömine), tõusis vilkasti istmelt ja haaras leivamõhult (korp). (A. Kivikas.) Popi tõstis (koon) üles ja liigutas (märjad sõõrmed). (F. Tuglas.) Nad taganesid kõpsuvate jalaliigutustega, (uudishimulikud silmad) minust pöörmata. (F. Tuglas.) Leidsin kesk saart (sügav org). (F. Tuglas.) Aga nüüd, kevadel, tahetakse (värsked vihmahood) ja (soe päike) manada, et sügisel voos vilets ei oleks, et (suured rehepeksu-talgud) maksaks toime panna. (M. Metsanurk.) (Alevipoisid) valdas mingi segane soov minna ka korraks linna. (A. Jakobson.) Mingi mõttetu liikumistung paiskas (salk) juba varsti tagasi uulitsale. (A. Jakobson.) Kui sa (mina) kaasa ei võta, siis ma sulle (raha) ei laena. (E. Wilde.) Ta sai nüüd alles mahti oma

(saak) katsele ja vaatele võtta. (E. Wilde.) Kavatsesid töötada nii, et kaks riisuvad ja teised kaks veavad värskelt kokkupandud (hein) koju, sest väike küün ei võtnud kaugeltki vastu sealse heinamaa (selleaastane rohke saak). (A. Mälk.) Ta ruttas koju, süütas (lamp), tegi kärmesti laual (ruum), otsis suure vaevaga (leht) puhast paberit ja algas (artikkel) oma kaasvõitlejate töö pealiskaudsusest. (M. Metsanurk.) (Jänes) püüdsin, (teder) tõin koju [s. o. jänest ei saanud kätte, tedre sain kätte]. (A. Kitzberg.) Sügavasti liigutatud, pakkus ta Antsule oma (värisev käsi). (A. Kitzberg.) Ligemale laadale ilmus Ants kõigi tuttavate imestuseks (hobune) ostma. (A. Kitzberg.) Aga Ants ei teinud (nali), vaid ostis (kena väike ruun), ning jõi sõpradega liiku. (A. Kitzberg.) Ta leidis enda kõrvalt oma (ema) ja kõige (vanem õde). (E. Wilde.) Vana Jaak läks poodi, ostis (tubakas) ja (tikud) ja läks siis (piip) popsutades Laanemäe poole. Perenaine tõigi (sahvris olev või) [s. o. kogu või] lauale. „(Kes) sa siin ootad?" küsis Peedu. Kõige rohkem kiitis õpetaja (Tammekänd). Kuule, poiss, sa oled jälle pildunud (paberitükid) põrandale. Henrik igatses (mingi tegevus), mis oleks olnud kohane tema võimetele. (Uus teos) arvustati põhjalikult maha. Viiu luges veel (paar) lehekülge ja lõpetas siis. Õe (ülesvõte) saadeti mulle kätte postiga. Augu kaevamine paepõhjasesse maasse nõudis meilt (hulk) pingutust ja vaeva. „Lase (pill) käia!" ütles Miku Lõugu Kustile. (A. H. Tammsaare.) (Hein) [s. o. kogu hein] oli kõikjalt niidetud. (A. Mälk.) Tuli kiiresti päästa veel (laialiolev loog) vihma käest. (A. Mälk.) Anna mulle mu (raudriie), mu (mõõk), mu (kannel). (Juh. Liiv.) Tädi tõi kapist (purgitäis) mett. Niiviisi loodeti seks leida (parem võimalus). Aga jätke oma küla (hallid kuued) selga ja (viisud) jalga. (Juh. Liiv.) Noor inimene, muretse endale (kaal), ära küsi teiste (otsused). (Juh. Liiv.) Tagaajajad said (ma) kätte jõeäärse veski kohal. Palun (see raamat) kohe ära panna! Olime joosnud vaevalt (sada) meetrit, kui oma selja taga kuulsime (kärgahtus) [kärgahtus oli ootamatu]. Mehel õnnestus leida (tõlk), kes temaga oli nõus kaasa tulema. Kas tõid mulle poest (poogen) paberit? Karjapoisil kästi (müts) puu otsast alla tuua. Tal tekkis mõte lõpetada täielikult (senine tegevus) ja katsuda (õnn) hoopis uuel alal. Tõrvassoo esitas palve lubada eraldada antud kohast kolme hektaari (suurune maatükk). Jäta (mina) rahule! Esimene kaart läks kaotsi, kuid (teine) sain kätte. Lasku sulasel panna rehale

(uus pulk). Jüri teatas isale oma kavatsusest ehitada tulevaks kevadeks (uus laut). Meil oli kindel soov panna (poeg) linna tööd õppima. Mees lootis tabada (kaks) kärbest ühe hoobiga. Leenu tõi külakostiks (liiter) maasikaid. Jõin teeäärses talus (klaas) vett. Politsei oli tabanud (salk) taskuvargaid.

Näidis: Vana halli habemega randlane tõstis käe üles.

§§ 112—114.

47. Tõmba määrusele kriips alla:

Harilikult kella üheksa ümber haigutab härrastemaja unine esiuks ja laseb saksa välja. (E. Wilde.) Mehed sammusid sõna lausumata edasi. (F. Tuglas.) Esimene hommikupool kulub Almal ruumide vaatlemiseks. (E. Saks.) Sõdureid oli seal terve rühm. Tukkusin viivukese kui kaevikus võitluste vaheajal. (M. Metsanurk.) Siis tõuseb Elmar istukile, vaatab võõrastades ringi, kohendab juukseid ja joob veel natuke kihisevat jooki, mis tõesti näib aitavat. (O. Luts.) Kui noaga lõikas see mälestus noormehe rinda. (F. Tuglas.) Maa oli alles vihmast märg, kui vennaga seadsime sammud linna poole. Olin nii väsinud, et isegi püsti seista ei jaksanud. Õhtuks olime ära käinud viiskümmend kilomeetrit. Mis sa sest poisist nii palju silmitsed? Väike Arno on suviti maal karjaseks. Meie isa oli ju kogu möödunud talve tööta. Kuid vaevalt kadus tüdruku õienupuna hõljuv pea valkjaskollase rukkivälja taha, kui ilmus Savi uulitsa nurgal nähtavale umbes 30-aastane meesterahvas. (A. Jakobson.) Päeva tõusu ajal mindi juba heina niitma. Lohemadu oli tehtud paberist. Kümne kilomeetri pikkuse teekonna sõitsime maha veerandtunniga. Ametivõimude poolt ei tehtud rongkäigule mingisuguseid takistusi. 20-aastase noormehe kohta oli Madis haruldaselt väikese kasvuga.

Näidis: Harilikult kella üheksa ümber haigutab härrastemaja unine esiuks ja laseb saksa välja.

48. Leia vähemalt 5 lauset, milles esineb üldolumäärus, 2 lauset, milles esineb sihitismäärus, 2 lauset, milles esineb öeldistäidemäärus, 2 lauset, milles esineb tegijamäärus, ja 2 lauset, milles esineb sidemäärus, ning tõmba seejuures neile määrustele kriips alla!

Näidis: Kõik ei pääse marjamaale, muist peab jääma karjamaale.

§§ 115—118.

49. Jäta sulud ära ning pane sulgudes olev aja-, mõõdu- või hulgamäärus kas nimetavasse, omastavasse või osastavasse käändesse, nagu on nõutav:

Vanaema oli (üks nädal) maal sugulaste juures. Arvasime, et operatsioon kestab vähemalt (kaks) tundi, kuid see ei kestnud (kakskümmend) minutitki. Luba mulle veel (viimne kord) heita pilk minu lapsepõlvekodule, enne kui lahkun jäädavalt. „(Kord) olime Sepa Juhaniga öösi kalal," nii algas Laagna oma jutustust. (Üksainus kord) saimegi käia suplemas, kui juba ilmad jälle halvaks muutusid. Luba mul olla siin veel (üks minut)! Rummiste viibis (kogu talv) Narvas. Isa töötab juba (mitmes nädal) Virusoos ehitusmeistrina. Leivatükk kaalus täpselt (üks kilogramm). Talust jõeni ei olnud (viiskümmend sammugi). Heinu oli (koorem). Mehed olid olnud juba (hulk) aega tööta, seepärast kippus nälg vägisi kallale. Aga te ei olnud (üks kuugi) ära, kuidas te siis nii kiiresti oma asjad joonde saite? Sind käidi (kogu päev) otsimas. Randmad elasid niiviisi (terve suvi) poolmetslastena kauges laanesopis. (Teinekord) katsuge tulla varem! Tukkusime veel (viivuke) ja siis algas kibe töö. Oota, hea inimene, mind veel (väheke) aega, ma saan kohe valmis! Seda mõtet oli Peeter hinges kandnud (kogu eluaeg).

Näidis: Vanaema oli ühe nädala maal sugulaste juures.

50. Jäta sulud ära ning pane nõutavasse käändesse sulgudes olev ajamäärus, mis vastab küsimusele: millal?

Koolid algavad tööd (sügis ja kevad kell kaheksa, talv kell üheksa). Too kevad oli haruldaselt soe: lumi sulas juba (märts) ja (mai) olid ilmad nii kuumad, nagu oleks olnud kesksuvi. Kas Teil möödunud (aasta) oli hea viljasaak? Veel (jõulukuu) peeti ägedaid lahinguid, ent (näärikuu) oli sõjal lõpp. (Iga õhtu) käis Remmelpuu meie pool juttu vestmas. Lydia Koidula suri (üheteistkümnes august tuhat kaheksasada kaheksakümmend kuus). Rong läheb (hommik kell viis kümme minutit). Vene revolutsioon puhkes (tuhande üheksasaja seitsmeteistkümnes aasta). Olen teie teenistuseks valmis (iga aeg) Lugu, mille teile jutustasin, sündis möödunud aasta (lehekuu).

Näidis: Koolid algavad tööd sügisel ja kevadel kell kaheksa, talvel kell üheksa.

§ 119.

51. Jäta sulud ära ning pane sulgudes olev öeldistäidemäärus nõutavasse muutesse:

(Vaikiv pealtvaataja) istusid nad pingil. Ta isiklikud väljaminekud kasvasid aga aasta-aastalt (suurem). (A. Kivikas.) Ta oli mu sõber, aga sinu pärast saime (vaenlane). (J. Mändmets.) Ta peab vist nii mõnestki armsaks saanud lõbustusest loobuma, eluviise (karmim ja vähenõudlikum) muutma ja võib olla oma väljaminekute katteks lõpuks kõrvalist teenistust otsima hakkama. (A. Kivikas.) Ta juuksed muutusid ühe ööga (hall). Sellest silmapilgust said nad (lahutamatu sõber). (Muretu hulkur) rändasid noormehed mööda laia maailma. Raskused muutusid (ülepääsmatu), olukord (väljakannatamatu). Ülo näitas sõrmega pilvede poole: ülal lendasidki juba kured (kiilukujuline parv) lõunasse. Inimesed, kes sääraselt toimivad, tuleb lugeda lausa (metslane). Kas Teie, mu härra, olete töötanud ka (keemik)? Vanahärra pidas meid (kangelane) ja seadis meid (eeskuju) oma poegadele. Sõja ja revolutsiooni tagajärjel on paljud suurte varanduste omanikud jäänud (vaene). Härrad Pendre ja Muldsoo nimetati ministeeriumi (nõunik). Kass ja koer elasid koos (suur sõber). Igapäevase murede- ja töörohke elu tagajärjel on paljud inimesed muutunud (närviline ja tülpinud).

Näidis: Vaikivate pealtvaatajatena istusid nad pingil.

§§ 121—122.

52. Tõmba täiendile kriips alla:

Aleks mõõdab sulast pika arvustava pilguga. (E. Saks.) Üle aia ronimisel oli õunavaras rebinud katki oma rõivad. Masin lõi terasest lõuad pärani ja tööline viskas tema läikivate hammaste vahele suuri villapuntraid. (F. Tuglas.) Õpetaja sammub norgus peaga, vaatab korra tagasi hekipalistatud teelt, tunneb aiva suurenevat seda külma ükskõiksust enese ümber. (O. Luts.) Magaja kassi suhu hiir ei jookse. Kas olete lugenud A. Kitzbergi kirjutatud lugu rätsep Õhust? Hävitav maailmasõda kestis neli aastat. Luigeste tagasihoidliku inimesena ei tahtnud segada end teiste tülisse. Tiisikushaigeile tuleb soovitada elamist kuivas, puhtaõhuses maakohas. Või teie poisil juba sõduriks minek

käes? Ootame soodsat võimalust edasi sõita. Ühiskonna kasuks töötamine on meie kõigi kohus. Oma töö hooletusse jätmine on nii mõnegi mehe viinud põhja. Kas harrastasite suvel ka kalal käimist. Liivlaste ja eestlaste allaheitmine tule ja mõõgaga võimaldas Saksast tulnud rüütlitele saada Läänemeremail valitsusohjad enda kätte mitmeks sajandiks.

Näidis: Aleks mõõdab sulast pika arvustava pilguga.

§§ 123—124.

53. Leia vähemalt neli lauset, milles esineb omadussõnaline täiend, ning tõmba seejuures viimasele kriips alla!

Näidis: Uni ei anna uuta kuube.

54. Kirjuta järgnevais lauseis mõttekriipsu asemele puuduv omadussõnaline täiend:

Maale vajatakse — kraavikaevajaid. Ilma — sõduriteta pole võimalik võita lahingut. — ilmaga on hea supelda. Lapsed istusid — puu all. Käisime vaatamas — viljapõlde. — metsast kostis käo kukkumine. Suvel teeme ekskursiooni Lõuna-Eesti — kohtadesse. Lennuk lendas kogu aja üle — metsade ja — rabade.

Näidis: Maale vajatakse vilunud kraavikaevajaid.

55. Jäta sulud ära ning pane sulgudes olev täiend nõutavasse muutesse:

Ta jooksis (lumine) nõmme mööda jänese jälil. (F. Tuglas.) Paitas piiga punapõski mehe (kahvatanud) palet, suudles, suudles (uhke) huuli, särapilgul vaatas silma. (G. Suits.) (Oma) vitsad peksavad kõige kibedamini. Oleksin (tänane) ilmaga vaevalt söandanud linnast välja sõita, kui mitte neiu Puura poleks (oma) sõnadega asja otsustanud. (A H Tammsaare.) (Raske) löökidena langesid lained vastu paekallast. (Lähem) taluni jõudnud, küsisin teed. Metsas võis siin-seal näha (üksik mahamurdunud) puid. (Eesti ja soome keel) kuuluvad soome-ugri keelkonda. Ega meiegi ole iseseisvust saavutanud ilma (raske) võitlusteta.

Näidis: Ta jooksis lumist nõmme mööda jänese jälil.

§§ 125—127.

56. Leia vähemalt 2 lauset, milles esineb nimisõnaline täiend omastavas käändes, ja 2 lauset, milles sama liiki täiend esineb osastavas käändes, ning tõmba seejuures neile täiendeile kriips alla!

Näidis: Meeter puid maksab kümme krooni.

57. Jäta sulud ära ja pane sulgudes olev täiend (või selle põhisõna[1]) nõutavasse käändesse:

Salgal (mehed) oli tõusnud omavaheline riid. Väike Juku läks (kümme senti [kaasaütlev k.]) poodi kompvekke ostma. Triumviraati võiks nimetada ka kolme (mees) valitsuseks. Ostsin alles hiljuti paari (kindad), ja juba need on läbi. Kui palju maksite viie (liiter marjad) eest? Nii väikese (hulk inimesi [kaasaütl.]) ei maksa üldse ekskursiooni ette võtta. Meister Rangla ei oleks kuidagi hakkama saanud ilma oma (kolm abilist). Kas sinu kirjutis mahub ära poognale (paber)? Päevapildistasime mererannal grupi (neiud). Maamees sõitis linna turule (kümme kotti kartuleid [kaasaütl.]). Peotäiest (terad) peaks kanadele tänaseks jätkuma. Kogu saali täiel (inimesed) katkes kannatus ja hakkas proteste sadama kõneleja aadressil. Tosina (suled) eest maksti kakskümmend (sent). Koormal (puud) pole siin kuuris enam kuidagi ruumi. Ilma (rügement sõdureid) pole võimalik oodatavat vaenlase pealetungi tagasi tõrjuda. Ühelgi viiest (mees) polnud julgust vastu hakata Teraste kindlatoonilisele käsule.

Näidis: Salgal meestel oli tõusnud omavaheline riid. Väike Juku läks kümne sendiga poodi...

§ 128—131.

58. Leia vähemalt 3 lauset, milles esineb lisand, ning tõmba seejuures viimasele kriips alla!

Näidis: Vaesel kaluril Soomusperel oli hiljuti olnud hea saak.

59. Jäta sulud ära ning pane sulgudes olev lisand (või selle põhisõna) nõutavasse käändesse:

---

[1] Tuleb nimelt pidada meeles, et täiendi olles olevas, kaasa- ning ilmaütlevas ja rajavas käändes põhisõna on omastavas käändes.

(Ülikoolilinn) Tartus on suurim raamatukogu Eestis. Venemaalt opteerunud (onu) Juhanilt sain eile kirja. Seltskond nõudis seda meilt kui viimset kohust, viimset auavaldust tuntud (kirjanik) Vanakamara põrmu vastu. (A. H. Tammsaare.) (Proviisor) Sockal mitte ainult pole lootust saada meie uueks peremeheks, vaid ta ongi juba peremees. (O. Luts.) Magada sain kuni (sõlmjaam) Tapani. (Neiu) Mardusel oli õigus, kui ta toonitas, et (härra) Ravatänav mitte midagi ei tea. (A. H. Tammsaare.) (Vennad) Tulkide moeäri on suurimaid Eestis. Palun andke see kiri (härra minister) Kuremaale. (Sulane) Jaagul murdus vikat kivvi. (Kirjanik Mait) Metsanurga juubelit pühitsesime alles hiljuti. Makedoonia (kuningas Aleksander) Suure võitudest kõneles terve maailm. (Ajakiri „Eesti Kirjandus" [seesütlev k.]) leidub palju väärtuslikku materjali meie kultuuriloo uurimiseks. (Torn „Pikk Hermann" [seestütl.]) võida selgeil päevil näha Soome randa. Noorpaar sõitis uues („Graham")-autos. Seltsi põhikirja (paragrahv kolmteist [seesütl.]) on selgesti öeldud, et seltsi tegevust võidakse lõpetada ainult kahe kolmandiku seltsi liikmete häälteenamusega. (Härra magister) Küngastel olevat valmimas uus teos keeleajaloo alalt. (Tuntud doktor) Kalmastel olevat käidud vargil möödunud ööl. Suusatajate teekond ulatub ka (piirilinn) Narvani. Helgariga, (minu õepoeg), me käisime sagedasti koos järvel uisutamas. (Rikas kullasepp) Ternapil kuulukse olevat kavatsus ehitada pealinna pilvelõhkuja. (Vennas [-kse]) Hunteritel õnnestus lüüa lennukestusrekord. (Ookeaniaurik „Mauretania" [kaasaütl.]) saabus Tallinna hulk turiste. Teie kirja andsime edasi (üliõpilane) Kingusoole. Virblal, (tädi Miili hea tuttav), on Rüütli tänaval maja. (Rätsep Kaarel) Konnasool oli ju eile kahekümneviie-aastane ametijuubel.

Näidis: Ülikoolilinnas Tartus on suurim raamatukogu Eestis.

§ 132.

60. Pane järgnevais lauseis koma, kuhu vaja:

Mina Andres Jakobi poeg Süvalepp olen sündinud kodumaa suuremas linnas 15. aprillil aastal 1885. (O. Luts.) Kas olete juba midagi kuulnud Jaan Sarala tuntud näitleja ärasõidust välismaale? Mis me õnnetud nüüd peale hakkame! Tema see igavene tuisupea oligi meie õnnetuse põhjustajaks. Laps väikseke

ei ulatunud veel üle aia vaatama. Edison meie sajandi kuulsamaid leiutajaid oli töövõimeline veel kõrge vanaduseni. Mees veidi haiglasena kavatses paar päeva töölt puududa. Mis ta vaeseke võiski sinna parata. Mihkel ja Madis kui vaesuses vanaks saanud mehed enam ei mäletanud, kas on häbi kuiv või märg, külm või kuum. (E. Wilde.) Meie truu varblane mademoiselle [1] Veera hüppas täna hommikul hingeldades mu kongi. (M. Metsanurk.) Poiss hull mõtles vist hakata katusele ronima.

Näidis: Mina, Andres Jakobi poeg Süvalepp, olen sündinud...

§§ 134—135.

61. Leia vähemalt 3 lauset, milles esineb lauselaiend, ning tõmba seejuures viimasele kriips alla!

Näidis: Paraku olime jäänud rongile hiljaks!

62. Tõmba lauselaiendile kriips alla:

Võib olla imestate, et ma esimese lahingu ja Muguri surma kohta nii palju sõnu leian. (A. Kivikas.) Nähtavasti piinasid teda viirastused, sest ta hullumeelsed silmad venisid suureks. (A. Gailit.) Igatahes ei mõjunud see pränikute saamine pataljoni meeskonna meeleolusse hästi. (A. Kivikas.) Muidugi ei võitnud ta lahingus kunagi seetõttu suurtükke, kuulipritse ja vangide karju. (A. Kivikas.) Tõesti minu lapsikul usaldusel pole piiri. (M. Metsanurk.) Mul ei tarvitsegi öelda, sest ma kartsin seda ammugi. (J. Mändmets.) Mäletatavasti oli see läinud nädalal. Eks see oleks hea küll, kui sa täna tuleksid. Ei vedur võtnud vedu ega rong hakanud liikuma.

Näidis: Võib olla imestate, et ma esimese lahingu...

§ 136—137.

63. Leia vähemalt 4 lauset, milles esineb üte, ning tõmba seejuures viimasele kriips alla!

Näidis: Lapsed, kas õpiülesanded homseks on valmis?

---

[1] Loe: madmuaséll [=preili].

64. Pane järgnevais lauseis koma, kuhu vaja:

Roni, roni üles poiss! (A. Jakobson.) Lapsed ruttu koju! Nüüd Andres on sul oma tuba, kus võid rahulikult õppida. (O. Luts.) „Ema seda ma ei tahtnud ju!“ hüüdis Kõrboja perenaine vastu. (A. H. Tammsaare.) Ei mu poiss sina täna kaasa ei tule. Sind vennas pole enam ammu näha olnud. Kas tohiksin Teid härra direktor veidi segada. Vanamees kas said lambakintsu kätte? (F. Tuglas.) Kuhu sa väike mees nii kiiresti tõttad?

Näidis: Roni, roni üles, poiss!

§§ 140—141.

65. Pane koma, kuhu vaja:

Virgul kootakse ja õmmeldakse heegeldatakse ja tikitakse. (E. Wilde.) Maril oli vaja ka teistes ruumides järele vaadata, kas tüdrukud kududes kedrates ja majatalitust toimetades ei laiskle. (E. Wilde.) Sest kõik ained kõik ideed kõik stiilid on huvitavad, kui nad aga uued ja värsked on. (F. Tuglas.) Ta oli kohmakas maamehelik iseloomu poolest pehmesüdameline ja hea. (A. Kivikas.) Hääl lainetas aga aegamööda soo peale rõkkas metsas vastu ja kustus siis kuskil kaugel. (F. Tuglas.) Õiguse pärast oleks tema nimi küna mõhk suur ilma varreta supilusikas või Jumal teab mis pidanud olema. (A. Kitzberg.) Pikad lahtised kullakarva juuksed langesid mööda tema lumivalget särki alla. (A. Kitzberg.) See oli pisuke madal veidralt sopiline ja nurgeline tuba. (A. Jakobson.) Ühel oli mobiliseeritud poeg teisel mees kolmandal vend neljandal ja viiendal kallim kuuendal ja seitsmendal isa. (A. Jakobson.) „Jah, mis sa teed või oled...“ noogutas Tiina ja alandas oma sosina võimalikult tasaseks. (A. Jakobson.) Ja siis on kisa ja nuttu ja pisaraid ja ulumist. (A. Jakobson.) Sest kaugest nukrast ajast mäletab ema Luugus üht inimest, kes magab juba ammu liiva all. (A. Jakobson.) Kindlust piiras kõrge sakiline paekividest müür ja sügav veega täidetud kraav. Joosep ja Miina samuti teised lähedalolijad jooksid kiiresti õnnetuskohale. Nellal oli seljas uus kirjuvärviline kleit ja villane ruuduline kootud jakk. Me ei saanudki kokku Minnaga vaid tema õega. Ei Andres ega teised tema kaaslased olnud nõus meiega kaasa tulema. Kõik meie naabrid

eriti Mädasoo elanikud olid suures ärevuses. Eestlased sakslased venelased kui ka teised meie maal elutsevad rahvused olid suuremas enamuses üksmeelselt valmis võitlusse astuma pealetungiva enamlusega. Kord kõvemini kord tasemini lainetas tuhandete lauljate suust tulev mühisev laul üle inimestemere peade. Eesti-Hispaania vahelisele kurjategijate väljaandmise lepingule kirjutati alla Tallinnas 8. augustil 1930.

Näidis: Virgul kootakse ja õmmeldakse, heegeldatakse ja tikitakse.

§§ 142—143.

66. Pane järgnevais lauseis puuduvad kirjavahemärgid:

Meie maa suuremad jõed on Emajõgi Narva jõgi Pärnu jõgi ja Kasari jõgi. Lauseliikmed on järgmised alus öeldis öeldistäide sihitis määrus täiend ja lauselaiend. Inimesed metsloomad linnud kalad kõik tulid kuulama Vanemuise laulu. G. Suits Juh. Liiv ja L. Koidula need olid tema lemmikluuletajad. Ameerika tähtsamad riiklikud ühikud on (Põhja-Ameerikas:) Kanada Ameerika Ühendriigid (Kesk-Ameerikas:) Mehhiko Guatemaala Honduuras Nikaraagua Kostariika Panama (Lõuna-Ameerikas:) Venetsueela Kolumbia Ekuador Brasiilia Peruu Boliivia Paraguai Uruguai Tšiili Argentiina. Ei kibe töö ega vastaste kallaletungid rasked õnnetused ega kaotused miski ei suutnud kõigutada selle mehe raudset kindlust ega terasest tahet. Koolipeo kavas olid järgmised palad üks Beethoveni sonaat näidend „Laane peremees" võimlemisettekandeid ja lõpul popurrii kooliorkestrilt. Kirjanduse lugemine muusika ja sport need olid Kaljo armsamad ajaviited. See on küll tüdruk, kes niihästi kodu kui koolis nii töö kui puhkuse ajal igal pool ning alati on rõõmsameelne ja lahke.

Näidis: Meie maa suuremad jõed on: Emajõgi, Narva jõgi...

§ 144.

67. Kirjuta (sulgudes) järgnevaile lauseile juurde puuduv oletatav öeldis:

Või Jaan lahti! (E. Wilde.) Kes ees, see mees. No seda paukumist ja raksumist siis. (E. Wilde.) See ju temale nagu ninavõru

seale! (E. Wilde.) „Meile jalad alla teha?“ hüüdis köstriemand kohkudes. (E. Peterson.) „Väga kahju!“ arvas Madaras. Ja pihta kohe? Ning silmapilk hiljem peaaegu kuuldavalt vingutades oma habetunud huuli: „Kindlasti mõni memmepoeg...“ (A. Jakobson.) Jakup ja mina, harva mõni külmanud klient — kõik. (O. Luts.) Head aega! Vaga vesi, sügav põhi. Sõjaaeg — koleduste aeg.

Näidis: Või Jaan (on) lahti!

§ 146—147.

68. Määra kõik lauseliikmed eespool toodud harjutustes 34, 38, 41, 45, 47, 52, 62, 64, 65, 67 jt.

§§ 148—151.

69. Jäta sulud ära ja pane sulgudes olevad sõnad nõutavasse käändesse:

Inimene kohaneb võrdlemisi kergesti (uued olud). Sageli on kuulda kaebusi, et praegusaja noorsugu eelistab (sport vaimline tegevus). Argem elagem ainult oma tahtmise järgi, vaid arvestagem ka teiste inimeste (õigustatud nõuded ja soovid)! Kelmid kavaldavad (kergeusklikud raha), teeseldes (salakaubitsevad välismaalased). Hea kaupmees peab oskama kohelda (inimesed). (Kes) te esimesena kohtasite, kui hommikul koduväravast välja astusite? (Naabripoiss) kahtlustatakse (vargus). Raamat mõjub (lugeja), seepärast lugege ainult häid raamatuid! Pidalitõbised eraldatakse, et nad ei nakataks (teised sama haigus). Suhtuge arvustavalt (elu) ja teil on pettumusi vähem. Kaebealune püüdis asjata veenda (kohtunik oma süütus). Eesti Vabariigi algusajal on algatatud mitmed (põhi-) panevad uuendused, millest (eriline mainimine) väärib laiaulatuseline maareform. Preili Laansoo sarnaneb väga (oma ema). Nüüdsel ajal on palju (töö ning teenistus) otsivad inimesi. Eriti linnades on palju (töö ning teenistus) otsijaid. Neli kuuendikku võrdub (kaks kolmandikku). Korrutage (kolm neli), siis saategi kaksteist. Noormees ei tahtnud keelduda hädasolijaile (appi minema). Rikas loodab (oma raha). Olin päris meeldunud juba (maaelu), seepärast oli ärasõit linna (mina) vastumeelne. Sulane oli õhtul

unustanud hobusele (kaerad ette andma). Streikijad püüdsid takistada (oma kaaslased) tööle (minema).

Näidis: Inimene kohaneb võrdlemisi kergesti uute oludega.

§§ 153—156.

70. Liida laused, mis on püstkriipsude vahel, üheks lauserinnaks, tarvitades seejuures, kus see kohane, sidesõnu **ja, ning, ega, ehk, või, kuid, aga, ent, vaid, sest, seepärast** jne.:

Pikne on mööda. Ilm seab end pikale sajule. (O. Luts.) | Päike paistis heledasti. Lumi sirendas. Puudel olid klaasist oksad. (E. Wilde.) | Päike paistis juba üle pärnalatvade ja härrastemaja. Veel nõretasid rohuaia roosid öisest kastest. (Juh. Liiv.) | Siledad ja viledad on Veske värsid. Välise koore poolest ei ole nad mitte ikka eeskujulikud. (J. Bergmann.) | Lebasin ülal majakatornis, laterna klaaskupli varjul. Oli palav. Päike põletas nagu läbi triipuse klaasi. (Aino Kallas.) | Saaremaa kivigi ei tõuse kunagi mägedena ega ähvarda taevast. Ta vajub maa sisemusse ja peidab oma ähvardust südames, nagu ori. (Aino Kallas.) | Küll püüdsid sõbrad Sokratest põgenema meelitada. Ta ei võtnud seda kuulda. Ta tahtis ka surres ülemate ning valitsejate käsku täita. (J. Bergmann.) | Öö oli nii vaikne, täis tuska ja leina. Kaste kaalus maha värisevat maarjaheina. Kuu kahvatult valgustas sauna seina. Mustad varjud magasid väljade peal. (F. Tuglas.) | Härra doktor, kas see raskesti haavatud noormees peaks veel ellu jääma? On ta päevad juba loetud? | Novembris-detsembris peavad inimesed hakkama juba sooje rõivaid kandma. Kare talv võtab ikka ja ikka enam võimust. | Vanahärral oli välismaal reisuraha hakanud otsa lõppema. Ta tuligi nii vara koju tagasi. |

Näidis: Pikne on mööda, aga ilm seab end pikale sajule. Päike paistis heledasti, lumi sirendas ja puudel olid klaasist oksad.

71. Pane koma, kuhu vaja:

Igal pool hea kodu kõige parem. Algul käisid poisid kahekesi hiljem hakkas pisike Miina ühes ka käima (R. Soar.) Laur oli enne ärasõitu Antonit otsimas käinud aga ta ei saanud oma

sõbraga kokku. (J. Mändmets.) Küll sa oled aga vaeva näinud. (J. Mändmets.) Siin oli vesi vagune ainult suurt tõusu ja vajumist oli märgata. (J. Mändmets.) Kõik kuulasid laulikut ja ununud oli elutüdimus ning hingevaev. (A. H. Tammsaare.) Suuga teeb suure linna kätega ei kärbse pesagi. Võiksid ju katset teha ehk ongi parem tagajärg su tööl. Nagu unenägija vankusin kaks korda kakskümmend neli tundi läbi siis läksin otsust tooma. (Juh. Liiv.) Ära mitte minegi ega sind seal keegi oota! Kohisev laine ajab laeva taga aga see kargab nagu osav turnija laine harjale ja ainult veidikese osa vett jõudis laine üle ääre laevale paisata. (J. Mändmets.) Ta ei istunud enam siin kalda all armetuna, mahajäetuna vaid oli kõrgel merel ja hoidis mehiselt tüüri. (J. Mändmets.) Aga nüüdki käib vanapagan igal jaaniööl Tabi õuel kuid ei näita end inimestele. (J. Jaik.) Ants oli juba ammu kadunud naabertalu hoonete varju ja Maali istus ikka alles akna all ning vaatas unistades talle järele. See teekond peab meil õnnestuma või me hukkume kõik! Ei saabunud enam ühtegi teadet ega tulnud meest enam tagasi. Kas te kavatsete sõita meiega koos linna või on teil ette näha mõni töö, mis kaasatulekut takistab? Varsti on uued ahteladem ed maas pindad võetakse varnast paarid heidavad kokku ja edasi läheb öösine töötants üle sahiseva vilja, läbi paksu halli tolmu ja pillimänguks on jälle pintade igavene ning kõigile nii tuttav kilk-kõlk! kilk-kõlk! kilk-kõlk. (E. Wilde.)

Näidis: Igal pool hea, kodu kõige parem.

72. Pane punktkoma, kuhu vaja:

Vaatke, rohke rukis hällib uhke nurme nõlvadel tõuvili tõotab anda rohket saaki sügisel! (M. Veske.) Kerjamas käidi ainult kahes lähemas külas kaugemale minek oli väsitav ja ülearune. (R. Soar.) Aga ta oli esimeste õpetajate eksimuste läbi kooliskäimise himu sootuks kaotanud ta istumispaik koolitoa viimases pingis jäi nädalate kaupa soojendamata, ja ta raamatuis rõõmustasid koid kõige rahulisema pesapaiga üle, mida nad iganes maa pealt leidnud. (E. Bornhöhe.) Pilvedesse peitis ennast päike, taevakaarelt ähvardab meid äike mure musta pisarsilmaga saadab pilgu üle kodumaa. (F. Kuhlbars.) Kuskil istusid kahvatanud nägudega, päevatööst väsinud mehed ja pidasid nõu hilise ööni, mis teha järgmisel päeval oma kasvandiku kasuks kuskil üksikul vahipostil

seisis sõdur kuskil lõpetas keegi oiates oma raske päevatöö ning saatis viimse tervituse omastele ja kasvandikule, kelle eest oli seisnud rinnaga kuskil juhtis keegi päevitunud mees adrasahka kuskil suitsunud hoones tagus rauda nõgine Jaan Parvei kuskil kantseleis higistas keegi Jüri Peets ametlikkude paberite kallal kuskil ehitasid soonelised käsivarred silda kuskil seisis raudteemees tuisus... ei, kuskil pidi tõesti keegi olema, kes hoolitses kasvandiku eest. (O. Luts.)

Näidis: Vaatke, rohke rukis hällib uhke nurme nõlvadel; tõuvili tõotab anda rohket saaki sügisel!

§ 157.

73. Pane kaksikpunkt, kuhu vaja:

Teie ütlete, meil ei ole seltse, meil ei ole midagi. (E. Peterson.) Neiu Kaasike lahkus kauemaks ajaks köstrimajast ta viidi ühte ligidalolevasse mõisa õmblejaks. (E. Peterson.) Siis aga tõusis ärevus viimse tipuni vallamaja kantseleiuks avati, ja loosid olid juba kastis võtjaid ootamas. (A. Kivikas.) Teel paistab alles tähe palg, ilm näeb alles und, kuid kurvalt seisab sõnajalg talt läinud õitsmetund. (Jak. Tamm.) Madis jättis oma mõttelõnga pooleli toa poolt kuuldus koerte agedat haukumist. (E. Peterson.) Madis ajas enese sirgu ja vaatas kodu poole perenaine Madli vihtus koeri suure hooga ja vaigistas neid. (E. Peterson.) Ma ei näinud midagi, ja siiski nägin nägin õise, kevadise, äsja lahkunud jääde külmust väljahingava mere ja selle kohal tagasitulevate rändlindude tasakesi lendava parve. (Aino Kallas.)

Näidis: Teie ütlete: meil ei ole seltse, meil ei ole midagi.

§ 160.

74. Pane järgnevais lauseis puuduvad kirjavahemärgid:

Habe oli nagu öeldud Peetri au. (A. Kitzberg.) Poiss oli aga nagu tulevane jutumees kunagi, suure kujutlusvõimega ja seepärast mis seal salata natuke arg. (M. Nurmik.) Goethe loe: göötе on kuulus saksa luuletaja. Paar äpardust ehitustöös, natuke vaimlist väärahtamist ja ihulist lõdvenemist inimene ei ole ju masin ja sa näed teenistuse käte vahel pudenema

löövat. (E. Wilde.) Peeter pidi olema nii arvati vähemalt väga rikas. Mitmed uuemal ajal tarvitusele võetud sõnad nagu „mainima“, „suhtuma“, „saavutama“ jne. paljud neist on laenatud soome keelest on nüüd tuttavad juba igale koolilapsele. Mihkel Veske surn. 1890 ei olnud mitte ainult luuletaja, vaid ka keeleteadlane. „Teie olete ju koolitatud inimene“ vastasin ma „ja saate asjast aru küll!“ (E. Peterson.) Kadunud onult saame kes seda teab ehk veel mingisuguseid teateid. Mehed jooksid nad kartsid nimelt hiljaksjäämist, nii et tolm tuiskas taga. Paljud inimesed näiteks sinagi on väga uudishimulikud. Läksime kord see oli juba ammu Kõrvemetsa küttepuid tooma. Läksime nimelt mina ja mu vend juba varakult teele. Istuge olge head siia toolile! Juba poiss läinud no mis sa oskad ütelda jälle naabermaja katusele!

Näidis: Habe oli, nagu öeldud, Peetri au.

§§ 161—162.

75. Pane järgnevais lauseis harvendatult trükitud lauseliikmete asemele samatähenduselised kõrvallaused:

Mees vangistati kuriteo kordasaatmise pärast. Aktus peeti lillede ja vanikutega ehitud saalis. Vend ütles enese lähemal ajal Viljandisse sõitvat. Hommiku koites läksime tööle. Peeter oligi sinu taskunoa leidja. Hiljaksjääja ilma jääb. Perenaine andis kerjusele raha leivaostuks. Pärast töö lõpetamist läheme jalutama. Minge aga kohe, ilma mind ootamata! Koolist enne õppetundide lõppu lahkunud õpilasele tehti noomitus. Kiriku ehitamisel oli üks tööline kukkunud torni otsast alla. Lootsime sind kiiremini tagasi tulevat. Tulijate lähemale jõudes nägime salga poisse neile vastu minevat. Pikalt rännakult tagasi jõudnud, asus Andres viivitamata lõpetama enne ärasõitu poolelijäänud tööd. Miili oli tulnud väsimuse pärast juba enne töö lõppu koju.

Näidis: Mees vangistati seepärast, et ta oli korda saatnud kuriteo.

76. Tõmba kõrvallauseile kriips alla ning kirjuta iga allakriipsutatud lause juurde sulgudesse, kas ta on alus-, öeldistäide-, sihitis-, määrus- või täiendlause:

Teise lõhe sisemise seina sees, kust laupäeva õhtul, kui talurahvas saunas käis, suitsu tuppa ajas, määris ta saviga kinni. (J. Lattik.) Kolumbus oli see, kes avastas uue maailma. Kes kannatab, see kaua elab. On ikka loomusunnil tuntud, et kirjandus oluliselt muist kunstidest erineb, et temas on midagi, mis põhjalikult lahku läheb maalikunstist või muusikast. (F. Tuglas.) Kui meri jäätub, võime minna mannermaale, praegu aga peame ootama. (A. Gailit.) Sedamaid aga tormasid ta kallale jälle murelikud ja nukrad mõtted, mis kiire sõit eemale oli peletanud, ja hakkasid ta hinge põhjas piinavalt urgitsema. (A. Kivikas.) Ning siis äkki teatas raadio ootamatult Samaarast, Astrahanist ja Novgorodist, et seal purpurne tõbi on avalikuks tulnud. (A. Gailit.) Ning enne kui suudeti õieti arugi saada, kuidas see kõik juhtus, leidis keset rohelist päikesepaistelist aeda aset meeleheitlik lahing, mille ulatusest püüdis põgeneda iga julgemgi pealtvaataja, kes armastas vähegi oma tervist ja elu. (A. Jakobson.)

Näidis: Teise lõhe sisemise seina sees, kust laupäeva õhtul, kui talurahvas saunas käis (määruslause), suitsu tuppa ajas (täiendlause), määris ta saviga kinni.

§§ 163—165.

77. Pane koma, kuhu vaja:

Kas olete näinud kuidas hobustega harjumata noor inimene peru hobuse selga istub? (J. Liiv.) See puu on vanem kui kõige vanem rauk kogu vallas kelle habe on lumivalge ja kes väga pikkamisi astub, hoolega kepi najale toetudes. (J. Mändmets.) Tiina oli ilus kui noor karuohakas kui selle lehed ja okkad kaste uduterakesi täis on ja need päikese paistel läigivad. (A. Kitzberg.) Kes teraselt vaatab see näeb kuidas ta pruuniks põlenud käsivarrest veri välja tungib ja varrukasse valgub. (J. Mändmets.) Elutuli helgib kui sinitaeva päike, elutuli sähvab kui pilvedest äike. (G. Suits.) Koju tulnud, asus Peedu viivitamata tööle sellest hoolimata et ta oli surmaväsinud. Tuldagu aga tema juurde, ja ta panevat või kõige suurema haava kohe kinni just nagu

oleks sellele prunt ette pistetud. (A. Jakobson.) Asi oligi nii et järgmisel päeval pidin sõitma. Randma asus teele kõigest sellest hoolimata et keegi ei uskunud tema ettevõtte õnnestumist. Kui kaugele me's sellega jõuame kui me põletama hakkame. (A. Jakobson.) Tulen kohe niipea kui mahti saan. Ta on mõnel korral tähelepanu äratanud kaebealuseid kaitstes kelle asi oli lootuseta ja kes ei pääsenudki karistusest sest et nende vastu mitte nõndapalju halastamatu seadustäht ei kõnelnud kui palju halastamatum ühiskonnakord. (M. Metsanurk.) Mehed läksid pikale rännakule ilma et nad oleksid teadnudki kust võis leida otsitava. Laev kõikus nii et raske oli püsida jalul. Olime maha matkanud umbes kolmkümmend kilomeetrit nii et olime õige väsinud kui koju jõudsime. Kui põleva maja juurde jõudsime nägime et kraam oli juba välja kantud ja et leegid lõid välja katusest.

Näidis: Kas olete näinud, kuidas hobustega harjumata noor inimene peru hobuse selga istub?

§ 166—167.

78. Pane järgnevas lausestikus puuduvad kirjavahemärgid:

Kui mulle aga meelde tulid ajaloo hinnangud ja ümberhinnangud kui mulle meelde tuli, et meie mõistusele igavesti arusaamatuks jääb kurjuse mõte, kurjuse väärtus ja koguni selle tarvidus kui mulle meelde tuli, et enamasti iga samm, mis ühiskonda edasi viib, väärsamm on või sellena esiotsa näib, et see on julge, lubamatu kõrvalekalle tallatud teelt kui mulle veel meelde tuli, et meist keegi süütu ei ole, et meie kõik igapäev rängasti eksime, et meie kõik igapäev tapame, oma venda vihates, et meie kõik varastame, midagi teise oma enesele soovides, et arg eksib harilikult ainult mõttega, julge teoga kui ma kõike seda meelde tuletasin, siis otsustasin selle käsikirja avaldada. (M. Metsanurk.)

§ 170—171.

79. Muuda järgnevais lauseis otsene kõne kaudseks:

„Siis ei ole ka käsikirja enam tarvis," vastas raamatukaupleja. (Juh. Liiv.) Isa ütles: „Priius tuli nagu koidutäheke!" (M. Veske.) Ja kapral karjus: „Abram Andrejevitš,

anna säru!“ (J. Kunder.) „Ma tulen aga kevadel jälle koju,“ ütles viimaks tütarlaps. (Juh. Liiv.) Sa vastasid mulle tol õhtul: „Ma ei soovi sind enam näha!“ Sinu kohta ütles Mihkel: „Ta on väga tubli ning arukas noormees.“ „Tabavere Jaan võtvat jõuluks naise,“ vastas Leena. „Ärge minge veel koju!“ ütles Peedu meile. „Homme on arvatavasti ilus ilm,“ ütles peremees. „Kas teie talus on käidud vargil möödunud ööl?“ küsis karjapoiss meilt. „Vii see kiri kohe posti!“ ütles isa mulle.

Näidis: Raamatukaupleja vastas, et siis ei ole ka käsikirja enam tarvis.

§ 172.

80. Pane järgnevais lauseis puuduvad kirjavahemärgid:

Kohe tuled minuga kaasa kärahtas vanamees. Mispärast ei ole paadid nii tehtud, et nendega veel ja kuival maal ühtlasi võiks sõita ümises Tatikas oma nina otsast kinni hakates. (E. Bornhöhe.) Ja teine saks ütles Sa oled ju väga kaua truu saksateenija olnud, aga mul on nooremat vaja. (E. Wilde.) Juula, ae, mine vaata, kasukad-kaltsud hakkavad juba Kõlli poole liikuma, katsu et ise koa järele jõuad pilkas emm vahel, kui õuest tuli. (R. Soar.) Onu, ütles rebane teie ehk pilkate mind. (F. R. Kreutzwald.) Ilus oli päev enne ärasõitu kodumetsas, kirjutab ta muuseas, päike paistis, nagu tahaks ta kustutada kõik mälestused talve külmast ja pimedusest. (A. Haava.) Tohoo hullu mõtles vana Raismik viimaks pean siiasamasse öömajale jääma. (E. Wilde.) Kas sa ei näe tööd teha pahandas isa, hakates tulijatele vastu minema. (E. Peterson.) Vähe aja pärast ütles ta viivitades Ära mine (Juh. Liiv.) Siis viskas selle pihust, kõndis veel paar tiiru välja mööda ja mõtles Tea, kust siit õige võtta seda maad, kui antakse, ühesugune teine igal pool. (A. Kivikas.) Ei teie tulegi meid enam vaatama lausus Tiiu.

Näidis: „Kohe tuled minuga kaasa!“ kärahtas vanamees.

§ 174—176.

81. Lühenda järgmised laused:

Kui olime töö lõpetanud, heitsime värskeile heintele puhkama. Kui põlevat maja kustutati, jäi üks tuletõrjuja allalangeva palgi

alla. Nägin, et mehed ikka enam ja enam väsima hakkasid. Leena kuulis, kuidas vanaema kobinal läks kööki. Kui sõdurid liginesid vastase kaevikuile, läks kuulipilduja- ja püssituli üha ägedamaks. Jaan ütles, et Helgar jõuab tuleval nädalal koju tagasi. Mehed hakkasid minema, ilma et oleksid mind oodanud. Kui hommikul kooli läksime, leidsime tee äärest näuguva kassipoja. Kui töö on tehtud võite minna puhkama. Kui vend kuulis, ei rääkinud Hannes enam sõnagi. Kui rong hakkas liikuma, hüppas keegi vagunist välja. Kui köögis toitu valmistati, kukkus taldrik põrandale ning purunes. Kui Ants magas, istus Villu õngeridvaga jõe ääres. Kui lapsed marju noppisid, nägid nad, kuidas jänes jooksis võsastikust välja ja kadus metsatihnikusse.

Näidis: Töö lõpetanud, heitsime värskeile heintele puhkama.

§ 177.

82. Pane koma, kuhu vaja:

Õpetaja astus klassi paks raamat kaenla all. Ja nii sõitiski ta Leemuti mõisast Tuhkja poole tükike paberit näpu vahel. (A. Kivikas.) Ta istus uuesti rekke ja lauluviisi ümisedes hirmutas ta hobusenässi piitsa varal edasi. (A. Kivikas.) Heinad küüni veetud asusid mehed koduteele. Tasa heljub ta kevadekülm, jääpankadest kubisev vesi põlde ja niite enda alla mattes kõrgemaid kohti saarteks ümbritsedes valitsushimulikult heinaküünide ja võrgumajade kallale tungides ning Tartu kolmanda linnaosa tänavaid kanaliteks muutes. (Aino Kallas.) Varas oli sisse tunginud peremehe märkamata. Üksteiselt laenates omalt poolt täiendades ja teisendades oma hingeelu ja olude järele muutes on iga rahvas üleilmalist müütide ja legendide hulka suurendanud. (F. Tuglas.) Kudistades ja nagu salahirmul üksteist eel ajades kobisid lapsed mustendavast august sisse. (R. Soar.) Isa astus tuppa püss õlal ja lilli käes. Mehed ilma tähele panemata meie hoiatusi tungisid siiski põlevasse majja. Ma nägin uut ilma, lahtist maad ja laia väljavaadet ning nägin vaba rahvast tõusvat. (F. Tuglas.) Kohale jõudnud hakkasime otsima öömaja. Et rahvalaulud aegade jooksul vallast valda, kihelkonnast kihelkonda ja rahvalt rahvale rändavad sealjuures sisu ja kuju poolest muutudes tõendab meile eripaikade laulude võrdlemine. (A. Saareste.)

Koer läks nurka saba sorgus. Mehike lõdisedes külmast ja tilkudes mahavalavast vihmast koputas uksele ja palus sisselaskmist. Ära kuulanud tunnistajate seletused andis kohtu eesistuja sõna kaitsjale.

Näidis: Õpetaja astus klassi, paks raamat kaenla all.

§§ 178—183.

83. Pane järgnevate lausete ees nurksulgudes olevad pöördsõnad neis lauseis sobivale kohale:

[tormasid] Sedamaid aga ta kallale jälle murelikud ja nukrad mõtted, [oli eemale peletanud] mis kiire sõit, [hakkasid urgitsema] ja ta hinge põhjas piinavalt. (A. Kivikas.) [oli täis riputanud] Tuisk Miili juuksed peenikest kuiva lund, [ei teadnud] aga ta seda. (F. Tuglas.) [oli jõudnud] Kui tolmupilv vaatajatele lähedale ja [põrises] vanker juba munakividega sillutatud turuplatsil ägedalt, [tundsid] kõik vahtijad selles hobuses Saare täku. (A. Kivikas.) [kogunes] Kui Seenepalu kodakond viimaks söögilaua ümber ja [laskis ringi käia] Maltsvet nende seas silma ühe pealt teise peale, [läks] ta meel korraga rõõmsamaks, värskemaks. (E. Wilde.) [ulub] Väljas sügisene tuul, [tahaks kuuldavale tuua] nagu ta kogu maailma valu ja viletsuse ühises vägevas nutulaulus, suures, maailma ääreni kasvavas ahastuskisas. (E. Wilde.) Küla vahel, [oli kasvanud] mis mõisaga pea ühte, [mängisid] lapsed, [higistasid] küla taga aga mehed adra-käsipuude taga, [seisis] sest ehk päike küll alles madalal, [oli tunda] palava algust siiski juba. (Juh. Liiv.) [kahvatas] Aga juba see sina ja see udu, [lõi] ja idapoolne taevas hämaraks, [oleks ette tõmmanud] nagu keegi sõreda riide varjuks, [vilksahtasid] ja läbi rõõsa udu üksikud tähed ning kitsas kuusirp. (F. Tuglas.) [jäid] Tühjaks toad, aidad, tallipealsed, [jäid magama] ainult õige väikesed lapsed hälli või voodisse. (J. Lattik.) [on enese alla matnud] Eemal lopsakas hernes ja lokkav nisu mõne marjapõllu hoopis, [ootavad] asjata päikest rohelised, külmad marjaterad. (O. Luts.) Unustasin vahele tähendamata, [ei tulnud ära] et ma vanaema kodust emaga üksi. (R. Soar.) [polnud] Kardetav Loll Kusti küll kellelegi, [jooksis minema] aga ta tihti, [ei peetud] kui teda silmas. (R. Soar.) [kostab] Siin laul, [hüüab] seal pill — [kõnnivad] ja läbi noore

suveöö ilu ja rõõm käsikäes, [naerahtavad] Koit ja Eha, [täidab] ning värske heinalõhn õhku. (E. Enno.) [voolavad alla] Katuselt pikad vihmakeeled; [valgub] räästailt vesi ojadena. (E. Peterson.)

Näidis: Sedamaid aga tormasid ta kallale jälle murelikud ja nukrad mõtted, mis kiire sõit eemale oli peletanud, ja hakkasid ta hinge põhjas piinavalt urgitsema.

§§ 184—198.

84. Pane punkt, hüüumärk või küsimärk, kuhu vaja:

Parajasti sõitis keegi mürinal alevi poolt vastu (A. Kivikas.) Selle järel võtab viimsena sõna „Valgus“ oma 12 numbris (22 märts) 1894 (T. Kaljo.) „Mis asja ma neile seal's rääkima pidin“ küsis poeg vastuseks (A. Jakobson.) Kes võitis 100 m jooksu Vanaisa usutles poisse, kas nad pole näinud kuskil tema kadunud piipu Seda võõrustamist, seda kostitamist, seda õllekese väljakallamist ja seda jutukese vestmist (F. Tuglas.) Aadressile kirjutas Henno suurte tähtedega: „V a hr dr Mullamäe, Veeriku t 79, Tartu“ Kumb oli viirastus, kas see, mis nägi Jants enne, või see, mis nägi ta nüüd (J. Jaik.) Ja mõtelge ometi, kogu maa pikkus on vähemalt 1000 km Hõi, kuule, vana Jäta, poiss, koer rahule

85. Pane mõttekriips, kuhu vaja:

Tõtates, nagu hiljaks jääda kartes kogeles ta kuivast suust: „Ka ka kaks teist kü kü kümmend ka ka . . .“ (A. Kivikas.) Siis naksahtus, praksahtus korraga vaikus. (G. Suits.) Juhku püüdis juttu tihti sellele juhtida, et lapsele nüüd juba mõeldagu ometi! tervenisti kaheksa kopika eest rohtu ostnud! (E. Wilde.) Nüüd lõi ta oma lõuad lahti, et hambad hundi kuklasse lüüa, ja ärkas kiljahtades üles. (F. Tuglas.) „See sündigu ma olen mees, kes lühidalt: siin mu käsi.“ (E. Wilde.) Säärane lugu pöörane! Ühed tahtsid hakata minema tööle, teised magama. Sa arvasid enda kõige targema kogu maailmas olevat sina! (F. Tuglas.) Talupoegadele, kel kibe mõisaorjus seljas oli, kuhu ka veel kiltrikepp pidi sündima ja kuuekümne aasta eest sündisid sinna mõlemad oli see suureks troostiks, et nendest veel üks selts inimesi alamad olid. (Juh. Liiv.) „Ter re, Mihkel . . .!“ „Tere, tere, Siibergi isand . . .“ „Kas sa uudist tead?“ „Tean.“ „Lehest lugesid?“ „Lehest jah . . .“ (A. Jakobson.)

86. Pane mõttepunktid, kuhu vaja:

„Mina" sosistas poiss lõõtsutades. „Mina" (F. Tuglas.) Oja kaldal tõmbas tirts aeglaselt poognaga: sirr sorr ja ta vastas ritsikas veskis: triiks triiks (F. Tuglas.) Tootsi Tõnu on muidu igati tubli mees, ainult veidi naistekartlik! T linnast sõitsin ära juba kevadel. Kargavad siis kui marutuul tammemetsa mühin, raksumine, põgenemine, hirm, valjus seal, seal ärkab tasane arg hääl kosutav, nagu oleksid pimeduse võimud võidetud, nagu pühitseks ta suurt üldist võitu (Juh. Liiv.) Aga Karli ütles tehtud mehisusega, hirnudes nagu hobune: „Hõ, hõ, hõõ! No mina olen teda hõõ, hõ, hõõ ikka mõnegi hea toobi hõ, hõ, hõõ! Sisse laadinud Eehh!" (A. Jakobson.)

87. Pane jutumärgid, kuhu vaja:

Mis mina siis võin parata, et ta tuleb, vastas Viiu. (E. Wilde.) See kaabakas, teerõõvel, kes kohtu poolt kinni mõisteti, ongi siis see süütu talleke, kohtu eksituse ohver. Ed. Wilde romaan Külmale maale ilmus 1896. a. Kirjastus-ühing Loodus korraldab romaanide võistlusi. Aurikut Ariadne nimetatakse Balti mere pärliks. Arvustus selle töö kohta ilmus Päevalehes. Sõna roim on kunstlikult loodud, samasuguseid sõnu on veel laip, relv. Liide -us tähendab omadust ja tegevust. See tõsioludele väga lähedal olev pilt aitab valgustada kadakateks kasvamise küsimust, milles on süüdistatud nii mõndagi haritlast. (P. Hamburg.) Meiegi kirjanduses on palju kergekaalulisi suurteoseid. Kirjeldatud jälgimisest on selgunud, et Luigemäe Olli on peaaegu täielik plagiaat Chateaubriand'i Atala'st. (T. Kaljo.)

88. Pane kõik kirjavahemärgid, kuhu vaja:

Ees lokkas valmima hakkav rukkiväli selle tagasopis oli peotäis rohetavat talinisu kartuli odra ja sinetav kaeraväli (A. Kivikas.) Tööle ta nüüd küll just ei jäänud ütles mees alles tüki aja pärast tagasihoidlikult kuna ta pisut väriseval käel piipu toppis aga ärge sellepärast nii nii (E. Wilde.) Isegi siis kui lendas esimene sisisev ja paukuv tulilind vastu taevast ei teinud ta häält vaatas ainult vaatas üles taeva poole kus praksus kirev tuli vaatas alla järve kus süttisid igal paukumisel uued värvid uued virvendused ja varjundid aina süttisid ja kustusid nagu

sügisööl tähed taevas (A. H. Tammsaare.) Mul on töö ja pühapäevariided saapad müts süüa saan pererahvalt raamatud on ka olemas tundide eest maksab isand Relling ei õieti on mul kõik mis tarvitan (O. Luts.) Selle tõttu on proloog kujunenud liiga pikaks nimelt 23 lk lk 3—25 (T. Kaljo.) Ei ta ei löö enam vastu kuigi kaua mõtles Tõnis endamisi puhkust on talle vaja aga mine kõnele temale sellest (A. Kivikas.) Kus sa sellega ikka rohkem vastas mees ja lükkas piibu teise suunurka. (A. Jakobson.) Mis siin kasvab kasvab iseenesest mõni peotäis kanarbikku seal kus liiviku selja äärest hakkab soo mõni igav üksik rohukõrreke mis oma seltsimehe järele hüüab ja saare ühes otsas jändrik mänd (Juh. Liiv.) Ja kui ta oma surmavoodil aga surigi ta kuidagi äkki ja langeva puu taoliselt piibli järele küsis ning vanemat poega sellest lugeda palus vahetasid toas olijad imestunult pilke sest ehkki see kivise näoga inimene oli nõudnud kindla valjusega kirikuskäimist ja kodustestki palvetundidest osavõtmist tundus siiski kõigile nagu teeks ta sedagi ainult oma peremeheisiku maksma panemiseks (A. Jakobson.) Ah mis ma nüüd tegin hädaldas Juuli Otsusele tulles et tal kedagi siia maha jäämas ei ole kes teda tagasi hoiaks pealegi kuna suurepärane meri teda ootas ütles ta Ma lähen (J. Mändmets.) Oi kui tore imestas Madli käsi kokku lüües Hea küll ütles ta aga kas te usute seda mis esiteks laua ääres räägiti s t kas te usute hüpnoosi ja sug estiooni (A. H. Tammsaare.) Võõras ei vastanud kohe siis mõmises ta Mi na aita mind üle (F. Tuglas.) Jah ma tulen kindlasti oli Karbus nõus

SISUKORD.

lk.

Esimese trüki eessõna 5
Teise trüki eessõna 7
Tuletusõpetus §§ 1—66 8
I. Uute sõnatüvede tuletamise võimalustest §§ 1—3 8
II. Sõnade tuletamine liidete abil §§ 4—50 . . . 9
a. Liite mõiste ja liigitus §§ 4—5 9
b. Käändsõnaliited §§ 6—39 9
Tegijat või üldse isikut tähendavad liited §§ 6—12 9
Tegevust, tegu ja tegevusega ühenduses olevat asja tähendavad liited §§ 13—21 12
Omadust või seisukorda tähendavad liited §§ 22—29 17
Vähendust või meelitust tähendavad liited §§ 30—31 24
Kohta, ala, kogu või rühma tähendav. liited §§ 32—37 25
Liited, mis üldse tähendavad tüvisõnaga kuidagi ühenduses olevaid asju §§ 38—39 27
c. Pöördsõnaliited §§ 40—47 28
Põhjustavat, teostavat tegevust tähendavad pöördsõnad § 40 28
Enesekohast tegevust tähendavad pöördsõnad § 41 29
Uude seisukorda üleminekut, uue omaduse saamist tähendavad pöördsõnad § 42 30
Korduvat ja vastastikust tegevust tähendavad pöördsõnad §§ 43—44 31
Kestvat, vähehaavalist tegevust tähendavad pöördsõnad § 45 33
Äkilist tegevust tähendavad pöördsõnad § 46 . . . 33
Loodushääli kirjeldavad pöördsõnad § 47 34
d. Abisõnaliited §§ 48—49 34
e. Liidete tabel-register § 50 35
III. Sõnade liitmine §§ 51—66 39
a. Liitsõna mõiste ja liitosad §§ 51—52 39
b. Liitsõna vorm ja tähendus §§ 53—59 40
Põhi- ja täiendsõnaks on nimisõna §§ 53—55 . . 40
Põhisõnaks on nimisõna, täiendsõnaks — mõni muu käändsõna § 56 43

Põhisõnaks on omadussõna, täiendsõnaks — mõni muu käändsõna §§ 57—58 . . . . . lk. 43
Teised sõnaliigid liitosadena § 59 44
c. Õigekirjutus sõnade liitmisel §§ 60—66 44
Sõnade kokku- ja lahkukirjutamine §§ 60—64 . . 44
Sidekriipsu tarvitamine §§ 65—66 49
Lauseõpetus §§ 67—198 51
I. Lihtlause ja tema liikmed §§ 67—151 51
a. Üldjooni lausest ja tema liigendusest §§ 67—72 51
Lause mõiste ja sisuline liigitus §§ 67—69 51
Lause pealiikmed § 70 51
Laiend ja põhisõna §§ 71—72 52
b. Alus §§ 73—79 54
Üldine esinemislaad §§ 73—75 54
Täis- ja osaalus §§ 76—79 56
c. Öeldis §§ 80—88 57
Üldine esinemislaad §§ 80—81 57
Öeldise ühildumine alusega §§ 82—88 58
d. Öeldistäide §§ 89—98 60
Öeldistäite mõiste ja üldine esinemislaad §§ 89—91 60
Täis- ja osaöeldistäide §§ 92—94 62
Täisöeldistäite ühildumine selle lauseliikmega, mille kohta ta käib §§ 95—98 62
e. Sihitis §§ 99—111 64
Sihitise mõiste ja üldine esinemislaad §§ 99—100 64
Täis- ja osasihitis §§ 101—107 66
Täissihitise nimetavaline ja omastavaline kuju §§ 108—111 69
f. Määrus §§ 112—120 72
Määruse mõiste, üldine esinemislaad ja liigitus §§ 112—114 72
Ajamääruse tähtsamaist käändeist §§ 115—117 . . . 76
Mõõdu- ja hulgamääruse tähtsamaist käändeist § 118 77
Öeldistäidemääruse ühildumine § 119 78
Tegijamääruse esinemiskujud § 120 79
g. Täiend §§ 121—133 79
Täiendi mõiste ja üldine esinemislaad §§ 121—122 79
Omadussõnaline täiend §§ 123—124 81
Nimisõnaline täiend omastavas ja osastavas käändes §§ 125—127 83
Lisand §§ 128—132 84
Määrusega sarnanev täiend § 133 88
h. Lauselaiend §§ 134—135 90
i. Üte §§ 136—137 90
k. Lauseliikmete kavastis § 138 91

lk.

l. Koondlause §§ 139—143 91
m. Väljajätteline lause §§ 144—145 94
n. Näpunäiteid lauseliigenduseks §§ 146—147 95
o. Täiendavaid jooni lauseliikmete muutelise olenevuse kohta §§ 148—151 97
II. Liitlause §§ 152—177 100
a. Liitlause liigid §§ 152—168 100
Liitlause mõiste § 152 100
Lauserind §§ 153—160 100
Lausepõim §§ 161—165 105
Lausestik §§ 166—167 108
Liitlause kavastis § 168 109
b. Otsene ja kaudne kõne §§ 169—173 109
c. Lausete lühendamine §§ 174—177 112
III. Sõnade järjekorrast lauses §§ 178—183 . . . 115
IV. Kirjavahemärkide tarvitamise ülevaade §§ 184—198 118
a. Punkt § 184 118
b. Hüüumärk § 185 118
c. Küsimärk § 186 119
d. Punktkoma (semikoolon) § 187 119
e. Kaksikpunkt (koolon) § 188 119
f. Koma § 189 120
g. Mõttekriips § 190 120
h. Mõttepunktid § 191 121
i. Jutumärgid § 192 121
k. Sulud (klambrid) § 193 122
l. Märkussulud § 194 122
m. Sidekriips § 195 122
n. Võrdsusmärk § 196 123
o. Ülakoma (apostroof) § 197 123
p. Kõrvutiolevate kirjavahemärkide järjekorrast § 198 . . 123
Lisa: Harjutusi 125

ARH A - 4822
II

TÜ RAAMATUKOGU
10300015892963

A A
4822
II
64797

HIND 2 KR. 25 S.

Muuk, E.

A A
4822
II
64797

HIND 2 KR. 25 S.

A-48922 Dupl.um

E. MUUK ja M. TEDRE

LÜHIKE EESTI KEELEÕPETUS

II

KOLMAS TRUKK

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

Muuk, E.
Lühike eesti keeleõpetus II